

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

МИХАЙЛИК МАРИНА МИХАЙЛІВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри теорії і
практики перекладу

Запухляк І.М.
«   »   2021 р.

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У
БРИТАНСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ
ПРОСТОРАХ (НА ФАКТИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ КАЗКОВОГО ДИСКУРСУ)

Спеціальність 035 «Філологія»

Спеціалізація 035.041 Германські мови та літератури (переклад включно)

Освітня програма Англійська мова і переклад

Магістерська робота

Науковий керівник:
д.філ.н, доц.,проф. Гнатюк Л.Я. ,
.....

Оцінка: /   /
(бали/за шкалою ЄКТ5/за національною шкалою)

Вінниця 2021

АНОТАЦІЯ
ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У
БРИТАНСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ
ПРОСТОРАХ (НА ФАКТИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ КАЗКОВОГО
ДИСКУРСУ)

Гендер тлумачиться як соціокультурне поняття, пов'язане з приписуванням індивіду певних якостей і норм поведінки на основі його біологічної статі.

Актуальність досліджуваної проблеми продиктована необхідністю детально розглянути розвиток гендерних досліджень у лінгвістиці як нового напрямку сучасного гуманітарного знання.

Головною метою роботи виступає дослідження лінгвокогнітивних аспектів гендерних стереотипів у британському та українському лінгвокультурних просторах на фактичному матеріалі казкового дискурсу.

Практична цінність кваліфікаційної роботи полягає в тому, що результати дослідження можна використовувати на заняттях з лінгвістичних дисциплін, зокрема при опрацюванні лексикології й фразеології, етнолінгвістики, лінгвокультурології.

Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Було досліджено культурно-специфічні та лінгвокогнітивні особливості гендерних стереотипів у британському та українському лінгвокультурних просторах на фактичному матеріалі казкового дискурсу.

Ключові слова: гендер, стереотип, казковий дискурс, лінгвокогнітивні аспекти

SUMMARY

LINGUOCOGNITIVE ASPECTS OF GENDER STEREOTYPES IN THE BRITISH AND UKRAINIAN LINGUOCULTURAL ENVIRONMENT (BASED ON THE FAIRYTALE DISCOURSE)

Gender is interpreted as a socio-cultural concept associated with the attribution of an individual to certain qualities and norms of behavior based on his biological sex.

The urgency of the researched problem is dictated by the need to consider in detail the development of gender research in linguistics as a new direction of modern humanities knowledge.

The main purpose of the work is to study the linguistic and cognitive aspects of gender stereotypes in the British and Ukrainian linguistic and cultural spaces on the factual material of fairy tale discourse.

The practical value of the qualification work is that the results of the study can be used in classes in linguistic disciplines, in particular in the study of lexicology and phraseology, ethnolinguistics, linguacultural.

The work consists of an introduction, three chapters, conclusions, list of references and appendices. Cultural-specific and linguocognitive features of gender stereotypes in the British and Ukrainian linguistic and cultural spaces on the factual material of fairy tale discourse were studied.

Key words: gender, stereotype, fairytale discourse, linguocognitive aspects

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Поняття «гендер» у контексті сучасної лінгвістики	11
1.2. Гендерні стереотипи в художньому тексті	17
1.3. Характеристика гендерних стереотипів і способів їх вербалізації.....	21
1.4.. Сутність лінгвокогнітивних аспектів гендерних стереотипів у лінгвістиці	27
1.5. Особливості казкового дискурсу	34
РОЗДІЛ 2. ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У БРИТАНСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ (НА ФАКТИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ КАЗКОВОГО ДИСКУРСУ).....	39
2.1. Особливості гендерної категоризації персонажів казкового дискурсу....	39
2.2. Аналіз лінгвокогнітивних аспектів гендерних стереотипів у британському лінгвокультурному просторі на матеріалі казкового дискурсу О. Уайльда та Л. Керролла	44
2.3. Стереотипізація основних якостей національного характеру англійців у казці «Гоббіт» Толкіна та «Гаррі Поттера» Дж. Роулінг.....	65
РОЗДІЛ 3. ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗІСТАВЛЕННІ БРИТАНСЬКОГО ЛІНГВОПРОСТОРУ З УКРАЇНСЬКОМОВНИМ СЕРЕДОВИЩЕМ (НА ФАКТИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ КАЗКОВОГО ДИСКУРСУ).....	83
3.1. Аналіз лінгвокогнітивних аспектів гендерних стереотипів в українському лінгвокультурному просторі на матеріалі казкового дискурсу	83
3.2. Вияв культурно-специфічних лінгвокогнітивних особливостей гендерних стереотипів у британському та українському лінгвокультурних просторах на фактичному матеріалі казкового дискурсу	99

ВИСНОВКИ.....	112
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	116
ДОДАТКИ.....	129

ВСТУП

В останні десятиліття у лінгвістиці динамічно розвиваються нові напрями досліджень, які ґрунтуються на антропоцентричному підході у вивченні мовних явищ, зокрема лінгвокогнітивні та лінгвокультурні. Як справедливо відзначають сучасні дослідники, «...багато актуальних питань у межах традиційних підходів залишалося поза увагою. Наприкінці ХХ століття з розвитком когнітивної лінгвістики традиційний погляд почав змінюватися, адже дослідники звернулися до вивчення та розуміння національного духу певної етнічної групи у представленні культурного менталітету, оскільки вона вербалізує національний дух нації, що уможливорює виявлення особливостей ментального світу певної етнічної групи, її культури та дає змогу дізнатися про різні етапи її культурного розвитку» [97, с.19].

Особливе місце серед них посідають гендерні дослідження, до яких на сьогодні в україністиці спостерігається все більший інтерес. Базовим поняттям гендерних досліджень є гендер, який тлумачиться як специфічний набір культурних характеристик, що визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків, їх взаємини. У центрі уваги гендерних досліджень перебувають культурні та соціальні фактори, що визначають ставлення суспільства до чоловіків і жінок, поведінку індивідів у зв'язку з приналежністю до тієї чи тієї статі, стереотипні уявлення про чоловічі і жіночі якості – все те, що переміщає проблематику статі зі сфери біології у сферу соціального життя і культури. Культура і мова пронизані гендерними відносинами, а гендер як соціокультурна надбудова над біологічною реальністю і як система соціостатевих взаємин відображає внутрішньо суперечливе і одночасно динамічне співвідношення чоловічого і жіночого субстратів. [11] Вивчення

гендерної проблематики в такій перспективі передбачає залучення до її дослідження даних інших наук. Психолінгвістика, етнолінгвістика, когнітивна лінгвістика, міжкультурна комунікація, прагмалінгвістика, соціолінгвістика та інші науки дають матеріал для лінгвістичного аналізу гендеру. Гендер розглядається в лінгвістиці як когнітивний феномен, що виявляється як в мовних кліше, так і в особливостях мовної поведінки комунікантів.

Актуальність досліджуваної проблеми продиктована необхідністю детально розглянути розвиток гендерних досліджень у лінгвістиці як нового напрямку сучасного гуманітарного знання. При виконанні кваліфікаційного дослідження особливу увагу було приділено науковим працям, що висвітлюють такі аспекти: історію виникнення і становлення гендерної лінгвістики, диференціацію понять «гендер» і «стать», варіанти дефініції гендеру, визначення можливості використання гендеру як параметра текстотворення. У межах підготовчого етапу дослідження було проведено аналіз наукових праць А.В. Кириліної, Є.І. Горошко, О.А. Вороніної, Г. Брандт, І.І. Халєєвої та ін.

Мета роботи – дослідити лінгвокогнітивні аспекти гендерних стереотипів у британському та українському лінгвокультурних просторах на фактичному матеріалі казкового дискурсу.

Зазначена мета мотивує до розв’язання таких **завдань**:

- з’ясувати ти поняття «гендер» у контексті сучасної лінгвістики;
- виявити способи реалізації гендерних стереотипів у художньому тексті;
- дати характеристику гендерних стереотипів і способів їх вербалізації;

- висвітлити сутність лінгвокогнітивних аспектів гендерних стереотипів у лінгвістиці;
- з'ясувати особливості казкового дискурсу;
- дослідити особливості гендерної категоризації персонажів казкового дискурсу;
- здійснити аналіз лінгвокогнітивних аспектів гендерних стереотипів у британському лінгвокультурному просторі на матеріалі казкового дискурсу О. Уайльда та Л. Керролла;
- простежити стереотипізацію основних якостей національного характеру англійців у казці «Гоббіт» Толкіна та «Гаррі Поттера» Дж.Роулінг;
- здійснити аналіз лінгвокогнітивних аспектів гендерних стереотипів в українському лінгвокультурному просторі на матеріалі казкового дискурсу;
- виявити культурно-специфічні лінгвокогнітивні особливості гендерних стереотипів у британському та українському лінгвокультурних просторах на фактичному матеріалі казкового дискурсу.

Об'єктом вивчення є гендерні стереотипи жінки та чоловіка, відображені в казковому дискурсі.

Предметом аналізу стали лінгвокогнітивні аспекти гендерних стереотипів у британському та українському лінгвокультурних просторах на фактичному матеріалі казкового дискурсу.

У роботі використано такі **методи** дослідження:

- загальнонаукові методи – аналіз та синтез, а також метод спостереження;

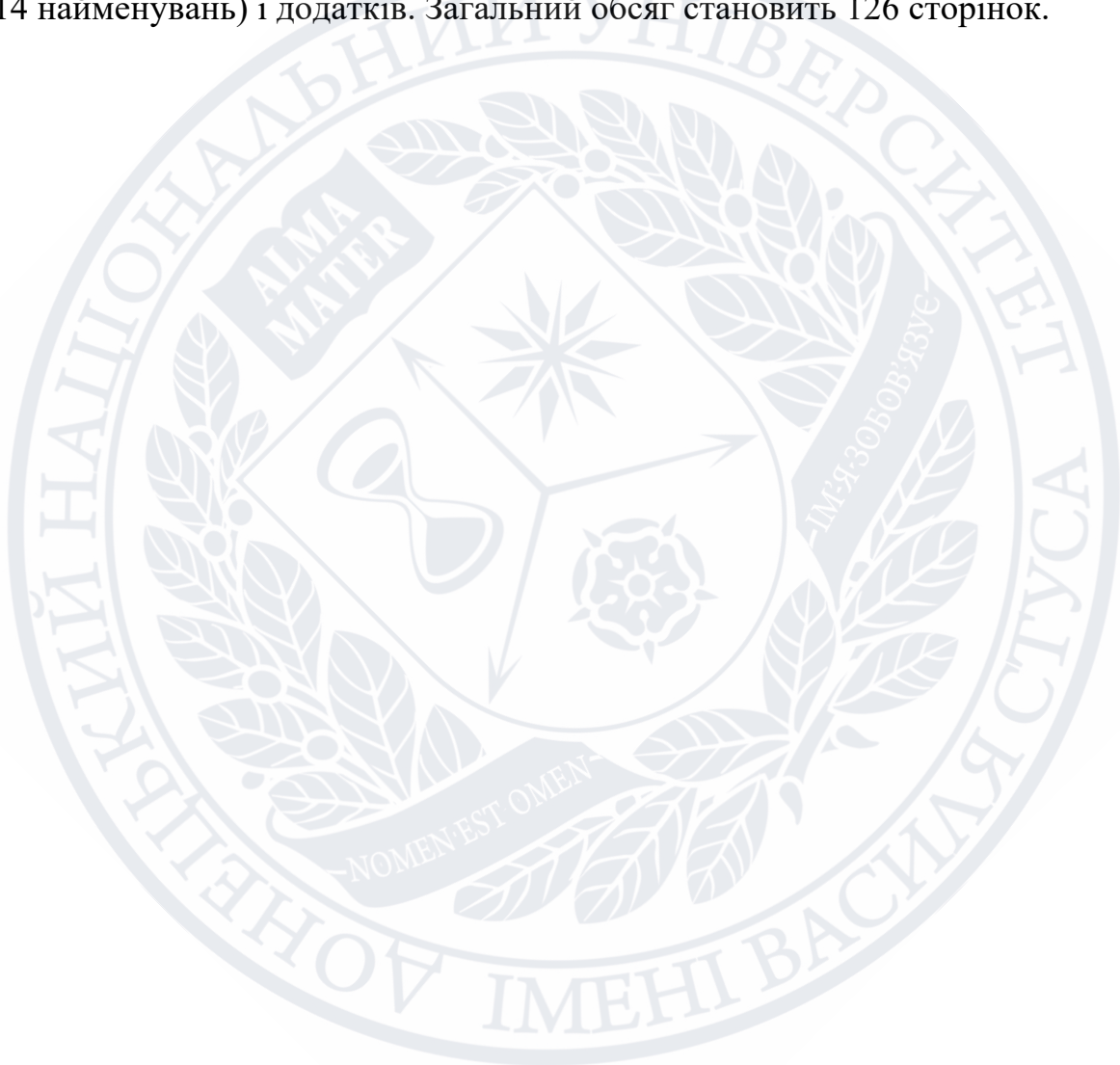
- контекстуально-інтерпретаційний аналіз (різновид функційного методу), щоб зафіксувати загальні тенденції функціонування аналізованих мовних одиниць;
- описовий, який забезпечує систематизацію, групування і якісну характеристику мовних одиниць на позначення гендерних стереотипів;
- метод кількісних підрахунків, який характеризує предмет дослідження з кількісного боку;
- компонентний аналіз (різновид структурного методу), за допомогою якого в роботі з'ясовуємо значення слів;
- елементи морфемного та словотвірного аналізу з метою виокремлення дериваційних особливостей досліджуваних засобів вираження гендерних стереотипів;
- зіставний метод, який використовуємо для порівняння семантико-словотвірних особливостей засобів вираження жіночих та чоловічих гендерних ролей.

Теоретична цінність дослідження: результати доповнюють низку відомих наукових праць з гендерології в казковому дискурсі, вводять до української та англійської наукового обігу нову інформацію з досліджуваної проблеми, сприяють подальшому розвитку української та англійської лексикології та фразеології.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає в тому, що результати дослідження можна використовувати на заняттях з лінгвістичних дисциплін, зокрема при опрацюванні лексикології й фразеології, етнолінгвістики, лінгвокультурології, на уроках з літератури, зокрема вивчення творчості британських та українських письменників, на заняттях з народознавства для аналізу ментальності українського народу, його мовної та

концептуальної картини світу. Матеріалами роботи можна скористатися також при укладенні навчальних та методичних посібників з гендерної лінгвістики, лексикології, фразеології.

Логіка дослідження зумовила **структуру** кваліфікаційної роботи, що складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (114 найменувань) і додатків. Загальний обсяг становить 126 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Поняття «гендер» у контексті сучасної лінгвістики

Поява поняття гендеру ні історично, ні логічно не випадкова. Становлення та інтенсивний розвиток гендерних досліджень у лінгвістиці відбувається в останні десятиліття 20-го століття в епоху постмодернізму. Гендерна теорія підходить до проблеми диференціації чоловічого і жіночого в культурі з інших позицій. Її базисом виступає уявлення про те, що майже всі відмінності, які традиційно вважаються «природними» між статями, мають під собою не біологічні, а соціальні підстави. Ці відмінності «конструюються» в суспільстві через вплив соціальних інститутів, норм і культурних установок. З погляду гендерної теорії не так важливий сам факт біологічних і соціальних відмінностей, як їх соціокультурна оцінка та інтерпретація. Опис розбіжностей в статусах, ролях та інших аспектах життя чоловіків і жінок є не виключною основою теорії та методології гендерних досліджень, але також це аналіз влади і домінування, що затверджуються суспільством за допомогою гендерної диференціації. Серед зарубіжних теоретиків гендерних досліджень можна виділити роботи таких авторів, як С. Бовуар, Р. Лакофф, Дж. Лорбер, К. Міллет, Р. Хоф, П. Елліот.

«Термін «гендер» ("gender") вперше був введений в наукову літературу як аналітична категорія в 1986 р, коли вийшла стаття американського історика Дж.В. Скотта «Гендер: значуща категорія історичного аналізу» [Тенета, www.teneta.rinet.ru]. Сьогодні немає однозначного визначення поняття «гендер», але безліч визначень має загальний перетин. Розглянемо деякі з них.

«Гендер - соціальна стаття. В англійській мові розмежовуються поняття соціальної статі ("gender") і біологічної ("sex"). Термін «гендер» тлумачиться

як уявлення відносин, що показують приналежність до класу, групи, категорії. Гендер приписує або закріплює за будь-яким об'єктом або індивідом позицію всередині класу, а, отже, і позицію всередині інших класів. Сенс поняття «гендер» укладено, перш за все, в ідеї соціального моделювання та конструювання статі» [82].

«... Гендер - це система відносин і взаємодій, що утворюють фундаментальну складову соціальних зв'язків, що має елементи одночасно стійкості і мінливості і є основою стратифікації суспільства за ознакою статі, ієрархізації його представників. Саме ця система відносин, закоренившись в культурі, дозволяє створювати, підтверджувати і відтворювати уявлення про «чоловічу» і «жіночу» як про категорії соціального порядку, наділяти владою одних (як правило, чоловіків) і субординувати інших (жінок, так звані сексуальні меншини і т.ін.) [47, с. 21].

У статті «Гендерна проблематика в мовознавстві» Є.І. Горошко зазначає, що поняття «гендер» увійшло в сучасну лінгвістичну парадигму набагато пізніше, ніж в інші гуманітарні науки, а саме в другій половині минулого століття. Спочатку такі праці виникли на Заході, і перші системні описи чоловічих і жіночих особливостей мови були зроблені на базі мов з германської та романської мовних груп [25].

У вітчизняній лінгвістиці перші регулярні дослідження з цієї тематики стали проводитися тільки наприкінці 80-х - початку 90-х років ХХ століття, а з середини 90-х вони стали розвиватися бурхливими темпами. Крім того, на думку Є.І. Горошко, цей процес відбувається настільки стрімко, що зараз з упевненістю можна говорити про появу ще однієї нової галузі вітчизняного мовознавства - лінгвістичної гендерології або гендерної лінгвістики [25].

Особливо бурхливо відбувається ріст досліджень, присвячених вивченню гендерного параметра в мові. А.В. Кириліна вважає, що інтерес

дослідників до гендерної проблематики пов'язаний з відкритістю російського суспільства в пострадянський період або з впливом ідей фемінізму [36, с. 22].

У ході аналізу напрямів гендерної проблематики з'ясовано, що три магістральних підходи до гендерних досліджень на Заході зробили серйозний вплив на розвиток вітчизняної лінгвістики. Серед цих напрямів дослідники виділяють такі:

1. Перший підхід зводиться до трактування виключно соціальної природи мови жінок і чоловіків і спрямований на виявлення тих мовних відмінностей, які можна пояснити особливостями перерозподілу соціальної влади в суспільстві. При цьому «чоловіча» або «жіноча» мова визначається як якась функціональна похідна від основної мови, яка використовується в тих випадках, коли партнери по мові перебувають на різних щаблях соціальної ієрархії [41, с. 27].

2. Соціопсихолінгвістичний підхід науково редукує «жіночу» і «чоловічу» мову до особливостей мовної поведінки статей. Для дослідників, які працюють у цьому напрямку, статистичні показники або визначення середніх параметрів мають основоположну значимість і складають каркас для побудови психолінгвістичних теорій чоловічого і жіночого типів мовної поведінки [41, с. 27].

3. Представники третього напрямку загалом спираються на когнітивний аспект відмінностей в мовній поведінці статей. Для них виявляється більш значущим не тільки визначення частотності відмінностей і оперування її показниками, а й створення цілісних лінгвістичних моделей когнітивних підстав мовних категорій [41, с. 27].

Важливим є і той факт, що в сучасній науковій парадигмі всі три підходи вважаються взаємодоповнюючими і лише у своїй сукупності вони мають пояснювальну силу.

Роблячи спробу узагальнити роботи лінгвістів-гендерології, Е.А. Картушина називає три напрями сучасної гендерної лінгвістики. Її класифікація ґрунтована на виділенні предмета моделювання лінгвіста. Ці напрями взаємопов'язані. По-перше, соціолінгвістичні ГД спрямовані на виявлення жанрової своєрідності, тематики чоловічої і жіночої комунікативної поведінки [37, с.23]. Метою цього напрямку є моделювання комунікативної поведінки чоловіків і жінок. По-друге, психолінгвістичні ГД визначають сукупність асоціацій, пов'язаних з «мужністю» або «жіночністю» в колективній свідомості, з перспективою моделювання гендерної концептосфери. По-третє, лінгвокультурологічні ГД спрямовані на вивчення уявлень, що конструюються в мові, пов'язаних з чоловіками і жінками [37, с.23].

Важливо відзначити і той факт, що у фокусі уваги дослідників виявилася особистість оратора і його / її мовна поведінка. У результаті психолінгвістичного експерименту описана сукупність вимог, що висувуються жіночою і чоловічою аудиторією до оратора і до тексту, що визначаються як «Макрофактори оратора» і «Макрофактори тексту» [25, с.165].

У сучасній вітчизняній науці спостерігається велика різноманітність методологічних установок у вивченні гендера, що походить від різного розуміння його сутності в дискусіях прихильників біо- і соціодетерміністського підходів.

Отже, ґрунтуючись на думці А.В. Кириліної, ми можемо зробити висновок про те, що на сьогодні у слов'янському мовознавстві склався власний, дещо відмінний від західних течій, науковий напрямок з вивчення гендерних аспектів мови і комунікації. Свідченням тому може слугувати поява значної кількості публікацій з гендерної проблематики на матеріалі не

тільки західних, а й слов'янських та інших мов, які раніше не піддавалися аналізу з гендерного погляду. Крім того, регулярно проводяться конференції, семінари та інші наукові форуми, з'являються періодичні видання, створюються наукові підрозділи, що займаються вивченням гендеру.

Однією з ознак зміцнення позицій лінгвістичної гендерології як самостійного наукового напрямку можна вважати появу низки робіт методологічного характеру, в яких поставлене питання про застосування гендерного підходу у вивченні міжкультурної комунікації, розглядаються проблеми розробки загальнонаукових підходів до з'ясування гендеру в лінгвістиці, сформульовані наукові завдання дослідження гендерних аспектів мови і комунікації і перспективи подальшого наукового пошуку [91, с.8].

У ході аналізу виявлена така особливість: гендерний підхід у науці ґрунтується на ідеї про те, що важливі не біологічні відмінності між чоловіками і жінками, а те культурне і соціальне значення, яке надає суспільство цим розбіжностям. Важливі їх соціокультурна оцінка та інтерпретація, а також побудова на основі цих відмінностей системи владних відносин [91].

Аналіз категорії «гендер» дозволив представити етапи його становлення як терміна, що має особливі статус і структуру. Гендер відображає складний соціокультурний процес формування (конструювання) суспільством чоловічих і жіночих ролей, підкреслює відмінності в поведінці, ментальних і емоційних характеристиках людини тієї чи тієї статі. Результатом цього процесу, його теоретичного осмислення також є соціальний конструкт «гендер». Важливими елементами створення гендерних відмінностей є протиставлення «чоловічого» і «жіночого» (опозиція маскулінного і фемінінного) і підпорядкування жіночого начала чоловічому началу, що має багатовікову історію [91].

Особливо цінним для нашого дослідження є плюралізм підходів до визначення поняття «гендер». На підставі розглянутого теоретичного матеріалу ми виявили відсутність у сучасній лінгвістиці єдиного підходу до тлумачення цього терміна. Незважаючи на визнання цього терміна більшістю дослідників і його активне використання, існує низка труднощів, що виникають при читанні спеціальної літератури та пов'язані з певними відмінностями в розумінні гендеру, а також порівняною новизною цього поняття. У зв'язку з цим нині висвітлюються термінологічні проблеми лінгвістичної гендерології: вийшов перший «Словник гендерних термінів», зріс інтерес до лексикографічної проблематики гендеру, що свідчить про підвищення рівня теоретичної розробленості нової наукової дисципліни. Проте дослідники відзначають недостатню розробленість методологічної бази, термінологічної системи, спеціальних методик дослідження гендеру.

Крім того, потрібно відзначити, що при визначенні поняття «гендер» ключову роль, перш за все, відіграє концептуальна позиція автора. Після аналізу визначень поняття «гендер», запропонованих А.В. Кириліною, Н. Пушкарьовою, Н. Воробйовою, Г. Брандт, О.А. Вороніною, ми дійшли до висновку, що найбільш вдалим тлумаченням цього терміна є визначення А.В. Кириліної. Тому його ми обрали за робоче у своєму дослідженні, оскільки вважаємо, що такий підхід найбільш повно відображає особливості поняття «гендер», а також робить правомірним вивчення зафіксованих у мові уявлень про чоловіка і жінку, що є особливо важливим для нашого дослідження.

У ході дослідження була підтверджена можливість використання гендеру як текстоутворювального параметра, оскільки, на думку дослідників (О. Пермякова, М.В. Гарановіч, М.Н. Кожина), субтекст співвідноситься з комплексом гендерних ознак, що дозволяє досліджувати текст з погляду

реалізації в ньому вмотивованої гендерної приналежності оповідача за допомогою жіночого або чоловічого гендерного стилю.

1.2. Гендерні стереотипи в художньому тексті

Як уже зазначалось, гендерні стереотипи є приватним виявом соціальних стереотипів і, відповідно, також прототипового, збірного, і мають національно-культурну специфіку. Гендерні стереотипи, що виникають над біологічно-статевою реальністю, відображають сукупність біологічних ознак, соціальних ролей, особливостей психіки і поведінки, властивих представникам цієї статі у межах певної культури.

У суспільстві функціонує велика кількість стереотипів, які формуються на асиметрії жіночого і чоловічого. У будь-якому суспільстві існує поділ на чоловіків і жінок, на основі якого тій чи тій гендерній групі надають певні ролі поведінки. До того ж у багатьох культурах існують емоційно забарвлені ідеали, образи традиційних чоловіка й жінку, згідно з якими суспільство характеризує про цінність індивіда як представника конкретної статі.

Гендерні стереотипи безпосередньо пов'язані з соціальними ролями чоловіків і жінок. Відповідно до теорії соціальних ролей Е. Іглі, багато гендерних відмінностей зумовлені особливостями соціальних ролей, які підтримують або пригнічують у чоловіках і жінках певні варіанти поведінки. Відмінності в поведінці є наслідком того, що гендерні ролі впливають на одержуваний досвід, навички і сприйняття у чоловіків і жінок [96].

Розподіл статей за різними соціальними ролями призводить до якихось соціальних норм, відповідно до яких жінки і чоловіки поведуться певним чином. Вияв чоловіками і жінками статево-стереотипної поведінки залежить від особливостей ситуації і тієї поведінки, яка вважається в цій ситуації «правильною», тобто соціальні ролі, як правило, є регламентованими. Така

регламентація стереотипується, а потім функціонує в колективній свідомості за схемою «правильне / неправильне» [108]. Перелік «бажаних / правильних», тобто позитивно оцінюваних суспільством, у певному сенсі ідеальні чоловічі якості виглядають так: наполегливість, честолюбство, дух суперництва, незалежність, самодостатність, здатність до лідерства, твердість переконань, принциповість, сила волі [108]. Чоловіки - сильна стать, вони не плачуть, вони розумніші за жінок і повинні керувати, вони мають право на те, на що не мають права жінки. Жінкам, у свою чергу, притаманні емоційність, балакучість, чутливість, ніжність, терпіння, романтичність, мінливість настрою. Жінка не може бути керівником, усі жінки хочуть тільки одного - вийти заміж, розумна жінка не може бути щаслива в особистому житті. Бажаними для жінок визнаються здатність до співчуття, м'якість, співчутливість, ніжність, душевна теплота і любов до дітей [108, с. 336-337].

Отже, соціальна роль включає в себе такі елементи, як позиція, рольові очікування, рольові партнери, рольові приписи і, як зазначає О.М. Бакушева, найбільш істотним елементом цієї структури є рольові очікування, які вимагають від мовця проходження певного стереотипу поведінки [7].

З одного боку, гендерні стереотипи є культурно зумовленими, з іншого боку, вони усвідомлюються індивідом відповідно до його особистого досвіду. На думку А.А. Романова, гендерні стереотипи - це «стійкі, регулярно повторювані форми поведінки, що відображають культурні традиції і етнічну своєрідність учасників комунікативного обміну» [80, с.16]. Стереотипи взагалі і гендерні, зокрема, - це також особливі форми зберігання знань і оцінок, тобто концепти «орієнтувальної поведінки» особистості [54], взаємодія з якою відбувається на основі її спостереження, інтерпретації подій і когнітивної та мовної репрезентації [47].

Гендерні відносини особливим чином висловлюють системні характеристики соціальної організації і структурують взаємини між суб'єктами, які говорять. Як зазначає А.В. Кириліна, «гендерні взаємини фіксуються в мові у вигляді культурно обумовлених стереотипів, накладаючи відбиток на поведінку, в тому числі і мовну, на особистість і на процеси її мовної соціалізації» [38, с. 9].

Слідом за А.В. Кириліною, під гендерними стереотипами ми будемо розуміти «культурно і соціально обумовлені думки і пресупозиції про якості, атрибути і норми поведінки представників обох статей і їх відображення в мові» [38, с.98-99].

Гендерні стереотипи пов'язані з мовним вираженням фемінінності і маскулінності, але не обов'язково ідентичні їм. А.В. Кириліна зазначає, що оскільки гендерні стереотипи є ментальним утворенням, вони актуалізуються не тільки в процесі вербалізації, але також, будучи пов'язані з підсвідомістю, можуть включати невербальні компоненти [38]. А.В. Кириліна переконливо доводить, що гендерні стереотипи можуть бути вираховані за даними мови; вони виявляють як стабільність, так і певну мінливість і динаміку. Можна припустити, що в різних культурах і мовах спостерігаються різна динаміка гендерних стереотипів і якісна зміна в емоційно-оцінному компоненті гендерних стереотипів [38].

М.С. Колесникова зазначає, що «гендерні стереотипи ... неминучі, оскільки в якості загальних когнітивних схем мають на меті глобальну орієнтацію в соціальній сфері життя і тим самим сприяють усвідомленню найбільш загальних закономірностей розвитку суспільства» [58, 218]. Гендерні стереотипи можуть бути істинними і помилковими. У разі якщо гендерний стереотип виявляється хибним, він ускладнює орієнтацію людини

в соціальній сфері життя і призводить до того, що та чи інша гендерна група оцінюється негативно щодо певного параметра, що характеризує цю групу.

Стійкість гендерних стереотипів також знаходиться у фокусі уваги дослідників. Одні вважають, що нині відбувається переосмислення понять жіночого і чоловічого в напрямку гендерної нейтралізації. Як зазначає І. Г. Серова, гендерна нейтралізація пов'язана зі зростаючою затребуваністю жіночої праці в соціальній сфері, зростанням самосвідомості і освіти жінок, усвідомленням цінності фемінінних когнітивних стилів комунікації і наукового пізнання [60].

Інші дослідники доходять висновку про те, що варто говорити про множинні чоловіче і жіноче. Так, на думку Л.В. Деркачової, «коректніше було б говорити про багаточисленне чоловіче» [29, с. 84]. І.С. Кон, який зробив вагомий внесок у теорію стереотипізації відзначає, що «маскулінності, як і самі чоловіки і характерні для них стилі життя, неоднорідні, багатовимірні і множинні, стереотип « справжнього чоловіка » має сенс тільки в певній системі взаємопов'язаних соціальних уявлень» [44, с.9-114]. В англomовній культурі простежується розширення актуалізованого набору концептів жіночності серед яких, елітарність, практичність, сексуальність, конкуренція, готовність до боротьби за «місце під сонцем» [31].

Художній текст, як продукт певної культури, акумулює цінності, досвід поколінь, знання, значущі для певного соціуму, в тому числі, містить у собі інформацію про жіноче і чоловіче - категорії, які привертають увагу людей, а також викликають постійні суперечки і розбіжності. У практичному розділі будуть проаналізовані висловлювання чоловіків і жінок, що відкриттям гендерних стереотипів, на підставі яких зроблено висновок про гендерні стереотипи, зокрема автостереотип, гетеростереотип.

1.3. Характеристика гендерних стереотипів і способів їх вербалізації

Щодо відмінностей чоловічого та жіночого мовлення Дж. Едвардс зазначає так звані «гендерно-бажані» мовні засоби (gender-preferential), тобто вибір мовних засобів і маркерів визначається гендерною приналежністю індивіда [Edwards 2009]. Розглянемо особливості жіночого та чоловічого мовлення, що виділяються тими дослідниками, які дотримуються погляду, згідно з яким мовлення чоловіків і жінок відрізняється.

До книги «Мова: її природа, розвиток і походження» О. Есперсен включив розділ «Жінка», в якому представлено узагальнення існуючих в той час досліджень з жіночого мовлення різних частин світу. Цей розділ також містить розділ про словниковий склад мови [114].

О. Есперсен відзначав схильність жінок до використання евфемізмів і меншу схильність до лихослів'я. Дослідження російських лінгвістів підтвердили, що «жінки на відміну від чоловіків не вживають грубої лексики» [87, с.176]. В.І. Жельвіс детально проаналізував шар зниженої (в тому числі нецензурної) лексики і приділив велику увагу тому, яким інвективам надають перевагу жінки, а яким - чоловіки. Його висновок збігається з вищезазначеним твердженням, що «там, де чоловіки вдаються до дуже різких і вульгарних інвектив, жінки, як правило, вважають за норму використовувати більш м'які звороти або вигуки, які зовні цілком скромно звучать» [87]. Дослідник вважає, що чоловіки використовують різкі або вульгарні інвективи для того, щоб звільнитися від зайвої агресії, що накопичилася в результаті стресів. Однак американські лінгвісти Д. Камерон і Д. Коатс, дослідивши мову і мовну поведінку чоловіків і жінок, пропонують інше пояснення пристрасті чоловіків до грубих, різких виразів: причина в тому, що ненормативна лексика і відхилення від загальноприйнятих норм

мають статус «прихованого престижу» [114]. У своєму дослідженні особливостей чоловічої комунікативної поведінки І.А. Стернін називає активне лихослів'я істотною особливістю чоловічого спілкування [78, с. 182-189].

О.А. Земська, М.В. Китайгородська, М.М. Розанова дійшли до висновку про те, що мовлення жінки набагато емоційніше. Для передачі своїх емоцій жінки використовують, по-перше, прислівники-інтенсифікатори *so* (так, настільки), *such* (такий), *awfully* «жахливо» в значенні «дуже», *terribly* (страшно), по-друге, семантично порожні прикметники *gorgeous* (чудовий), *divine* (дивовижний), *splendid* (чудовий). Крім діалектів і порожніх прикметників, жінкам характерно використання вигуків «як засіб вираження значень, пов'язаних з емоційною реакцією людини» [37, с. 22]. Чоловіки, як свідчать спостереження, уникають занадто емоційних вигуків [40, с. 176].

Велика емоційність жінок, мабуть, виявляється і в більшій схильності жінок до оцінювання. Як зазначає дослідження М.А. Ягубова, на частку жінок припадає в 2,5 рази більше оцінних слововживань, ніж на частку чоловіків [95, с. 43]. Найпомітнішими відмінностями жінок щодо вживання оцінних слів М.А. Ягубова називає більшу значимість емоційних оцінок і тенденцію до перебільшення оцінок і емоцій, яка виражається в більш частотному використанні інтенсифікаторів, стилістично і емоційно забарвлених засобів. Мовлення чоловіків, навпаки, характеризується більшою конкретністю, вмотивованістю, раціоналістичністю оцінок. Їх погляд більш критичний, частіше звернений до серйозних проблем: роботи, професійних і ділових якостей [95, с. 54].

На відміну від О.А. Земської, М.В. Китайгородської, М.М. Розанової, які вважають, що використання діалектів і порожніх прикметників пов'язано з емоційністю жінок, О. Есперсен приписував використання цих лексичних

особливостей жіночій балакучості [111]. О. Есперсен наводить приклади з усіх основних європейських мов. Однак Дж. Коатс критикує дослідника за те, що ці висновки мають споглядальний характер і не базуються на достовірних фактах, які б виразно свідчили, що їх використовують тільки жінки або переважно жінки [111]. Р. Лакофф в уже згаданій монографії «Мова і місце жінки» також виділяє так звані «порожні» прикметники, наприклад, чудовий, чарівний, милий ... як типові, за її визначенням, для «жіночої мови» і вживання підсилювального "so", яке «більш частотне в жіночому мовленні, ніж в чоловічому, хоча, звичайно, і чоловіки можуть використовувати його» [113, с. 53-54]. На думку Р. Лакоффа, особливості жіночого мовлення роблять її слабкою, невпевненою і безвладною.

Дослідники відзначають, що жінки набагато інтенсивніше використовують модальні елементи, які отримали в англomовній лінгвістиці назву *qualifiers / hedges*. Вони включають модальні дієслова *might, could*; модальні обмежувачі, серед яких такі стійкі поєднання, як *kind of, sort of, to some extent*, частки *just, only, somewhat*; вступні пропозиції *I suppose, I think, I guess, I mean, I'm afraid, I wonder, you know*; прислівники *maybe, possibly, probably, apparently, presumably* і ін. [6]. Подібні деінтенсифікатори створили жіночому мовленню репутацію невпевненого. Однак вони мають цілком певні функції, в особливості, якщо врахувати інтонаційне оформлення, вони пом'якшують категоричність висловлювання, запобігаючи тим самим можливій загрозі особистості учасників спілкування.

Ще однією лексичною особливістю є те, що чоловіки прагнуть до точності найменування предметів, а також схильні до використання великої кількості термінів і професіоналізмів [37]. Це ж підтверджується в дослідженні А.Ю. Беляєвої, у якому автор зазначає, що жінки надають перевагу використовувати приблизні позначення і займенник «це»

(супроводжуються вказівним жестом, кивком головою або рухом рукою, пальцем у сторону потрібного предмета) [8, с.51].

На думку А.О. Лалетін, жінки часто вживають займенник *we* як підтвердження ідеї про колективний стиль спілкування, як індекс особистого досвіду і соціального зближення [84, с. 19].

Щодо граматичних відмінностей у мові чоловіків і жінок О. Есперсен стверджує, що жінки часто говорять незакінченими пропозиціями, зокрема, це стосується оклику пропозицій. Дослідник дає своє пояснення цього факту: «жінки набагато частіше, ніж чоловіки, обривають речення, не закінчивши його, бо, вони починають розмову, не замислюючись про те, що збираються сказати ...» [114, с. 250]. Дж. Коатс знову критикує дослідника, стверджуюч, що, насправді, незакінчені вислови можуть траплятися в промові представників обох статей [108].

Сучасні дослідники відзначають, що в мові чоловіків досить часто виникає така ситуація: як би навмисно правильна побудова фрази на початку і найчастіше зім'ятий кінець або взагалі відсутність його, незавершеність. Є.К. Андріанова дає таке тлумачення перерваним висловлюванням «Перервані висловлювання - висловлювання, в яких відбулася реалізація плану висловлювання, але комунікативний намір автора не дозволено до кінця. Поява перерваних пропозицій може бути обумовлено як внутрішніми причинами, ґрунтованими на аритмії і порушеннях операцій при породженні пропозиції, так і зовнішніми причинами комунікативного плану » [2, с. 35-36].

Також необхідно підкреслити вживання паратаксису і гіпотаксису. Паратаксис - модель побудови складного речення з сурядним зв'язком, гіпотаксис складається з головного і одного або більше підрядних речень, підпорядкованих головному. О. Есперсен пише, що «чоловіче речення

подібно набору китайських коробочок, одна в іншій, тоді як жіноче схоже на перлини, нанизані на нитку з сполучників and і інших подібних слів» [12, с. 46]. Дж. Коатс виявила, що серед вчених існувала тенденція приймати за еталон офіційну письмову прозу. Письмова мова в той час, як зазначає Дж. Коатс, здебільшого була написана чоловіками. На підставі зазначеного Дж. Коатс робить висновок, що думка О. Есперсена щодо мовлення чоловіків могла скластись на основі аналізу письмового синтаксису, а мовлення жінок він оцінював, виходячи з розмовного мовлення [114].

До граматичних особливостей жіночого мовлення Р. Лакофф відносить часте вживання tag questions (розділових питань), що, на її думку, створює у комунікантів відчуття невпевненості і нерішучості [113]. Однак Дж. Коатс зазначає поліфункціональну спрямованість питальних пропозицій: підтримка розмови, можливість участі всіх, хто говорить у розмові, також запобігання загрози негативному / позитивному обличчю. Це дозволило дослідникам встановити, що жіноча комунікативна поведінка є кооперативною [101]. Жінка вибирає такі мовні засоби, за допомогою яких їй вдається підтримати близькість і рівність зі співрозмовником, критикувати, використовуючи при цьому ввічливі форми, а також точно передавати слова іншої людини [101, с. 88]. Також автор вводить поняття "double-voice discourse", тобто діалог, у процесі якого той, хто говорить, орієнтується на цілі та інтереси співрозмовника, без шкоди своїм інтересам і своїй думці» [103, с. 231]. Автор вважає, що "double-voice discourse" характерний для жіночої комунікативної поведінки.

Крім цього, Дж. Коатс підкреслює схильність жінок вживати риторичні запитання. О.Л. Антинескул відзначає, що «риторичне питання висловлює емоційність сприйняття і неможливість знайти раціональне рішення» [4, с. 10]. Е.А. Жигайкова називає питальні речення «рушійною силою розмови»,

вважаючи їх невід'ємною частиною структури діалогу, яка передбачає комунікативний вплив двох співрозмовників [4, с. 13].

Як особливість жіночого мовлення Дж. Коатс також виділяє повтор, який може бути актуалізований на лексичному, граматичному і синтаксичному рівнях [114, с. 251-252].

Згідно з результатами зарубіжних дослідників, чоловіки у своєму розмовному мовленні використовують більше іменників і дієслів, а в мовленні жінок використовуються частіше прикметники і прислівники [8, с. 57].

Таким чином, дослідники особливостей вербальної мови чоловіків і жінок до кінця XX століття практично не враховували соціокультурні чинники, а більшою мірою ґрунтувались на відмінностях біологічних статей. На початковому етапі розвитку феміністської лінгвістики передбачалося, що стать є визначальним фактором комунікації.

Однак пізніше вчені стали зазначати, що відмінності в мові чоловіків і жінок не настільки значні і не виявляються в будь-якому мовному акті. Так, у 90-і роки лінгвістами було остаточно спростовано існування «жіночої мови», описаної Р. Лакофф. Як зазначає С.К. Табурова, «константні гендерні відмінності не були знайдені ні в обсязі словника, ні у виборі прикметників і прислівників, що не виключає, що всередині різних соціальних груп представники різних статей можуть використовувати кілька різних словників. Також не виявлено константних відмінностей в області синтаксичних конструкцій, наприклад, у плані використання певних зразків питальних пропозицій. Жіноче та чоловіче мовлення швидше сугестують гендерні схожості і відмінності, ніж існують насправді» [92, с. 39].

Сучасні дослідники все частіше звертають увагу на те, що використання мови чоловіками і жінками залежить не стільки від гендерних

відмінностей, скільки «визначається соціальним і ситуативним контекстом, а також індивідуальними особливостями мовця» [12, с. 70]. Вслід за дослідниками, які ставлять під сумнів існування непрохідних кордонів між чоловічою і жіночою промовою, вважаємо, що вибір мовних засобів чоловіками і жінками залежить від різних чинників комунікації.

1.4. Сутність лінгвокогнітивних аспектів гендерних стереотипів у лінгвістиці

Кожній культурі характерний свої уявлення про маскулінність і фемінність. Структура і зміст цих стереотипних уявлень будується не тільки на етнокультурній своєрідності, в якій відображені подібні уявлення, а й на історичній стадії розвитку відповідного суспільства, рівня його урбанізованості, релігії тощо.

Мовна репрезентація, або іншими словами виявлення, уявлення, гендерних стереотипів як абстрактних ментальних сутностей у текстах вже давно привертає увагу дослідників. До них належать А. В. Кириліна, Е. І. Горошко, І. Г. Серова, Т. Б. Рябова, С. С. Скорнякова та ін. Проаналізувавши роботи, зазначених дослідників, ми дійшли до певного висновку, що основне коло проблем мовної репрезентації гендерних стереотипів у художніх текстах пов'язане з: 1) виявленням і описом гендерних стереотипів не тільки на матеріалі мови (наприклад, фразеології або метафори), але і на текстовому матеріалі; 2) визначенням мовних або текстових засобів репрезентації; 3) характеристикою функцій, які виконують гендерні стереотипи в текстах (однозначно, свідоме чи несвідоме звернення автора до них виконує не тільки функцію трансляції гендерної інформації).

Розглядаючи зміст стереотипів маскулінності і фемінності в розрізі різних культур, дослідники доходять висновку, що одна лише

різноманітність цих стереотипів є доказом того, що багато статевих відмінностей пояснюється швидше соціальними і культурними факторами, ніж біологічними або психологічними характеристиками. Дослідники стверджують, що біологічні відмінності між статями, будучи вираженими в соціальному і культурному контексті, можуть бути згладжені або, навпаки, розширені останнім.

Г.Є. Крейдлін зазначає: «Сьогодні вже очевидно, що правильніше говорити не про статеві і гендерні відмінності, а про два стилі комунікативної поведінки, чоловічий (маскулінний) і жіночий (фемінінний), і співвідносити комунікативні стереотипи не з статями, а з цими стилями (ясно, що у жінок переважним є фемінінний, а у чоловіків - маскулінний тип)! «Маскулінність» і «фемінінність» у цьому випадку будуть ознаками, що визначають гендерні ролі і дії» [49, с. 15].

Істотне місце в побудові гендерного стереотипу посідають і психобіологічні особливості людини, так як соціальна стать складається, природним чином, на основі біологічної статі людини. Нерідко саме біологічними відмінностями підтверджується існування тих чи інших соціальних ролей чоловіка та жінки. При цьому універсальна складова гендерного стереотипу в основному визначається психобіологічними факторами, в той час як соціально-економічний і культурний розвиток суспільства більшою мірою впливає на формування національно-культурного компонента гендерного стереотипу. При цьому, основним засобом вираження і сферою впливу на гендерний стереотип виступає мовлення, за допомогою якого і формується картина світу індивіда.

І.С. Кон вважає, що і стать, і гендер є системами умовних позначень. Вони утворюють певний порядок взаємовідносин між людьми, їх ставлення

до різних виявів сексуальності, а також визначають форми подання себе іншим людям у всіляких практиках соціальної взаємодії [44].

Отже, маскуліність і фемініність знаходять відображення не тільки в типах поведінки, у різних видах соціальної активності, але також і в мові, використовуваний як чоловіком, так і жінкою. Так, при вивченні різних аспектів мови сучасні дослідники, що працюють у галузі лінгвістики, приділяють пильну увагу гендерній проблематиці. Ними детально розглядаються особливості типів мовної поведінки чоловіків і жінок у різних ситуаціях. Відповідно до цілей нашого дослідження ми розглянемо гендерні особливості чоловічого та жіночого мовлення в художньому тексті.

У ході лінгвістичних досліджень виявлено, що часто проблемою лінгвістичного дослідження стає чоловіча і жіноча мовна поведінка, яка варіюється за вибором лексичних одиниць, перевагою тих чи тих вимовних варіантів, домінуванням певних синтаксичних структур над іншими структурами, стратегій однієї мовної поведінки стратегіям іншої мовної поведінки. Ми поділяємо погляди Є.В. Вітлицької, яка вважає, що «в мовній поведінці чоловіків і жінок, а також у деяких відмінностях сприйняття інформації виявляються гендерні стереотипи» [14, с. 6]. Далі вона виділяє три види гендерних стереотипів: чоловічий, жіночий і змішаний і дає їм такі тлумачення:

«Під чоловічим гендерним стереотипом ми розуміємо стереотип, що відповідає поняттю «чоловічий», з опорою на традиційні чоловічі домінанти. До чоловічих домінант відносяться: професійна діловитість, потяг до колективу, політики, науки, мистецтва, спорту. Під жіночим гендерним стереотипом ми розуміємо стереотип, що відповідає поняттю «жіночий», з опорою на традиційні жіночі домінанти. До жіночих домінант належать: потяг до сім'ї, дітей, навчання. Під змішаним гендерним стереотипом ми

розуміємо стереотип, відповідний поняттям «чоловічий» і «жіночий» одночасно, де спостерігається опора як на чоловічі, так і на жіночі домінанти» [14, с. 6-7].

Дослідники стверджують, що жіноче «мововиробництво» і сприйняття мають свої особливості і, зрозуміло, відрізняються від чоловічого. Жіноча стратегія описується як стратегія солідарності, оскільки жінки вважають себе відповідальними за підтримку міжособистісних відносин, в їхній мові значне місце посідає фактичне спілкування. Чоловіча стратегія - стратегія змагальна. Основна мета чоловічого спілкування - інформаційна, їх мова орієнтована на повідомлення фактів, і, відповідно, зміст самого висловлювання важливіший, ніж його оформлення. Характерною рисою чоловічої стратегії є спрямованість на соціополітичний (king, plot, war, politics, etc.) і метафізичний (God, nature, time, place, philosophy) блоки. Жіноча стратегія переважно спрямована на матримоніальний комплекс когнітивних категорій (marriage, courting, beauty, clothes), а також на систему понять етичного характеру (sin, moral, defence, honour).

Чоловіча мова має вертикальну спрямованість, тому що чоловіки сприймають відносини в ієрархії. Жіноча мова характеризується набагато більшою імпліцитністю, а чоловіки вважають за краще прямі оцінки і висловлювання. Усне мовлення - прерогатива жінок, чоловіки, у свою чергу, краще сприймають письмовий текст. До 75% інформації жінка отримує невербально. Чоловіча мова характеризується більшою надійністю, в спілкуванні переважає раціональна сфера, жіноче ж сприйняття ґрунтується на експресивності висловлювання. Зробимо логічний висновок: жінки більш емоційні, чоловіки - раціональні.

У низці наукових робіт наводяться численні відмінності чоловічого та жіночого мовлення. Е.В. Вітліцька зазначає, що: «Особливості чоловічого

сприйняття пов'язані з лаконічністю висловлювання, що породжується, наявністю в повідомленні достовірних фактів, точних даних, конкретністю і важливістю змісту переданої інформації. З лінгвістичного погляду, це виражається в переважанні в мові абстрактних понять, спеціальної термінології, іменників. У мовленні жінки спостерігається використання емотивної лексики, прикметників, оклику і питальних пропозицій ... Жіноче сприйняття залежить більшою мірою від форми повідомлення, ніж його змісту, від символічності інформації» [14, с. 7].

Ґрунтуючись на результатах проведених досліджень, А.С. Нікітіна відзначає:

«Дослідження мови у сфері гендерної лінгвістики показують, що мова чоловіків характеризується агресивністю, стислістю і передачею почуття переваги. Мова жінок відрізняється м'якістю, поступливістю і емоційністю. Жіноча мова реалізується через конкретні лінгвістичні засоби: наявність оцінних слів - kindness, pride, wild heart; вигуків - how now, why, oh, well, ah - і модальних дієслів - could not endure, will take, should follow; переважання оклику - I'm not scared!, спонукальних - Let us bear it. Come then. - і питальних речень - What should I do with him? - у порівнянні з чоловічою промовою, насиченою ствердними висловлюваннями - She's cunning past man's thought. I think ... I know ...» [51].

М. Кронгауз дає характеристику відмінностей в мові чоловіків і жінок з іншого боку, не менш цікавого. Вона стверджує:

«У суспільній свідомості існують стійкі стереотипи жіночої і чоловічої мовної поведінки, причому далеко не всі підтверджуються науковими дослідженнями. Так, вважається, що чоловіки в мові більш агресивні, наприклад, частіше перебивають співрозмовника, особливо якщо це жінка. Жінки більш балакучі, проте кажуть менш прямо, зокрема, частіше вдаються

до непрямих прохань. Чоловік каже: «Закрий квартиру», а жінка - «Мені холодно». Одне з найважливіших культурних явищ в мові - це табування окремих слів, виразів і навіть текстів. Найчастіше табування зачіпає жіночу мову і буває абсолютним або відносним. Різняться також мова в залежності від того, до кого вона звернена - до чоловіка або жінки» [51].

Г.Є. Крейдлін, у свою чергу, стверджує, що жінки «легше переключаються, змінюють ролі в акті комунікації, виявляють велику психологічну рухливість і гнучкість. Як наслідок, для них типово швидке включення в хід розмови, раптовий перехід на обговорення тем, погано пов'язаних або взагалі не пов'язаних з ситуацією, яку породжує обстановка мовлення, часта зміна поз, поглядів, більш швидка, ніж у чоловіків, перехід від ролі мовця до ролі слухача і навпаки та інші подібні дії» [49, с. 17].

В.В. Потапов провів детальне дослідження відмінностей чоловічого та жіночого мовлення і зафіксував кілька досить несподіваних фактів. Так, наприклад, жінки менш сприйнятливі до нових фактів у мові, ніж чоловіки. Останні вживають більше неологізмів, а також слів з термінологічної лексики. Більш того, «жінки більшою мірою, ніж чоловіки, використовують престижні форми слів, новомодні іноземні запозичення. Було відмічено, що жінки використовують неологізми і «модні» слова в повсякденній мові, в той час як в офіційній промові вони прагнуть їх уникати» [80, с.98].

Що стосується використання нецензурної лексики або інвектив, то частота їх появи в чоловічому та жіночому мовленні також різниться:

«... в мові чоловіків інвективи трапляються частіше. Жінка менше за чоловіка в повсякденному житті схильна до використання лайок і лайливої лексики» [80, с. 98].

Потапов зазначає, що навіть при описі квітів жінки і чоловіки неоднакові у виборі лексики. Він називає такі тенденції: «Жінка

використовує більше специфічних назв квітів, а чоловік назви насичених тонів і комбінації з назв основних кольорів спектру. Жінки надають перевагу рожевому, темно-червоному, жовто-червоному і блакитному кольорам, у той час як чоловікам «подобаються» сірий, коричневий і зелений кольори» [80, с. 99].

Висновки щодо вираження модальності чоловіками і жінками також виявилися нам цікавими. В.В. Потапов зазначає, що «по-перше, що жінка використовує частіше модальні дієслова в минулому часі: " Might not it be the case that ... ", " Would the relationship ...».

По-друге, частотні характеристики у використанні різних модальних дієслів зазнають суттєвих змін для чоловічого та жіночого мовлення. Наприклад, чоловік надає перевагу *can*, а жінка *may*. При аналізі використання дієслів "to be" і "to have" як модальних були отримані такі результати: "to have" як модальне, а не смислове дієслово і "to be" як заміник модального дієслова "must", що виражає повинність, в два рази частіше вживається жінками ніж чоловіками.

По-третє, в жіночому мовленні досить часто використовуються вставні слова і словосполучення, що виражають різний ступінь впевненості мовця, посилення на власну або чию-небудь іншу думку тощо. Наприклад, "probably", "possibly", "certainly", "I think", "I suppose", "you see", "to seem", "to my mind". Ці слова і вирази, властиві більше жінкам ніж чоловікам, використовуються, як правило, в позиції початку речення. Дж. Холмс підрахувала, що жінки в п'ять разів частіше чоловіків використовують у своїй промові конструкцію "You know".

По-четверте, з метою надання більш важливого значення своїй промові жінки використовують засоби так званої подвійної модальності (модальне дієслово + прислівник): "I was wondering if you could possibly just do me a

small favour" (укр .: Не могли б ви надати мені невелику люб'язність) або "If you could not mind ..." (укр .: чи не заперечуєте ви ...). У мові жінок частіше трапляються словосполучення "I think" + "модальне речення»: «I think you just sort of talk it out» [80].

Таким чином, розглянувши проблему гендеру в мові ми дійшли до висновку, що маскулінність і фемінінність виявляються не тільки в типах поведінки, у різних видах соціальної активності, але також і в мовленні, використовуваний чоловіками і жінками по-різному. У «чоловічому» і «жіночому» тексті існує низка характерних ознак, і межа між ними досить помітна.

1.5. Особливості казкового дискурсу

Одним з перших дослідників казкового дискурсу Джек Девід Зайпс, професор німецької мови університету Міннесоти, вводить термін «казковий дискурс», вважаючи, що казки виконують важливу соціальну функцію [2, с. 34].

Уперше термін «казковий дискурс» у вітчизняному мовознавстві був введений М.М. Мироною для позначення виду мовної комунікації, обумовленої критичним розглядом цінностей і норм соціального життя. Це «особлива знакова система, яка обслуговує культурну комунікацію» [27, с. 23]. На підставі типологічних особливостей казкового дискурсу, «обумовлених поруч культурологічних факторів, пов'язаних з менталітетом, історичною епохою, побутом, релігією, самобутністю культури того чи іншого народу», в казковому дискурсі «реалізуються аксіологічні макростратегії під впливом різних екстралінгвістичних факторів: ментальних, історичних, культурологічних, етнопсихологічних, етнографічних та інших» [27, с. 39]. Інакше кажучи, казковий дискурс як

частина літературного дискурсу відображає комунікативну функцію тексту казки між автором казки (народом) і читачем.

У тлумаченні Н.А. Акименко, казковий дискурс реалізується в певній психічній реальності, створеній «уявою віртуальних світів або ментальних просторів, у якій персонажі і казкові події, які розгортаються, існують у віртуальному середовищі дискурсу, оскільки вони є реальними саме в ній» [2]. Ядро казкового дискурсу представлене специфічними зв'язними текстами й традиційно виділеними казковими жанрами («аніمالістська, чарівна, побутова») [2]. Билини, легенди та їх фольклорні різновиди віднесені до периферійної зони казкового дискурсу. Подібне структурування казкового дискурсу, на думку дослідника, дозволяє «встановити своєрідність англійської казкової системи» [2]. Казковий дискурс містить у собі весь історичний, культурний і соціальний досвід народу і, таким чином, відображає, в певному сенсі, історію, народну мудрість, знання про навколишній світ, а також несе в собі своєрідний етичний і естетичний кодекс правил. Ядро казкового дискурсу формується народною казкою в її жанрових різновидах (чарівна, побутова, небилиці і ін.), Периферія утворена не казковими жанрами - билинами, легендами, переказами (переважно етіологічними і міфологічними).

У дискурсивному розвитку казкового твору особливого значення набувають взаємовідносини між відправником інформації (творцем тексту, колективним автором), самим текстом і одержувачем інформації (читачем, інтерпретатором). Слід зазначити двонаправлений багатоваріантний процес інтерпретації, з одного боку, націлений на відновлення інтенції автора, що характеризується прагненням читача шляхом аналізу декодувати текст при добуванні вихідних смислів. Насичений смислами полілог колективного

автора, читача і тексту виявляє взаємодію інтенцій автора і складного комплексу можливих інтерпретацій тексту читачем.

Казковий дискурс глибоко пов'язаний з художнім дискурсом (і є його особливим різновидом), але художній дискурс (якщо розуміти під ним дискурс художньої літератури) – це багато в чому творіння індивідуальне, в якому реалізуються індивідуальні особистісні смисли. У казковому дискурсі завжди реалізуються колективні смисли. Іншими словами, казковий дискурс – це дискурс з «подвійним» дном.

Сходячи до міфологічних уявлень, казка не обов'язково народжується безпосередньо з міфів, вона може виникнути з короткої розповіді про незвичайну подію, що трапилася з яким-небудь членом громади. У казці отримують змінені відображення стародавні звичаї, обряди, ритуальні дії: загадування загадок нареченому, проголошення обітниць при народженні дитини [23].

У казках виражені і інші повір'я, більш нові. Вони дали до життя цілій низці казкових персонажів: драконів, велетнів, ельфів, фей, русалок, всякого роду привидів і злих духів, які не уникли в країнах Західної Європи відомої християнізації, яка, однак, не придушила більш архаїчну міфологію. Фантастичний світ цих істот органічно пов'язаний в казці зі світом дійсним: вони однаково вигадані, підкоряються тим самим законам, природним і магічним, вони лежать в одній площині, і між ними немає межі. В основі такого злиття лежить певний тип мислення, який не поділяє людину і натхненну, персоніфіковану природу, об'єктивну реальність і реальність уявну, «магічну».

Казкова фантастика не є однак простим перекладанням повір'їв, вона створювалася і уявою анонімних творців казок, які передали їх усно один

іншому від покоління до покоління і відповідно змінювали їх (звідси численні варіанти одного і того ж сюжету).

Деякі англійські чарівні казки, набуваючи комічний відтінок, зближуються з побутовою, фантастика поєднується з гумором – характерною рисою національного складу англійців («Toy Tit Tot») [23].

В інших казках відчувається вплив легенд. Цей жанр близький казкам, хоча претендує на достовірність. Зазвичай легенди пов'язані з певним місцем і певною особою – часто святою або, навпаки, грішною. У них є своя фантастика, і їх структура певною мірою нагадує казкову: іноді один, а частіше ланцюг закінчених епізодів показують випробування героя, які завершуються по-різному – залежно від його особистості. Однак є відмінність між цими двома жанрами – різне світовідчуття: іноді відкрито, іноді приховано релігійне (хоча і необов'язково християнське), яке переважає в легендах, і не релігійна в казці [23].

Глибинний релігійний підтекст може визначити нещасливий кінець казкових історій, близьких до легенд: герой свавільно виходить за межу дозволеного, проникає в чужу людині стихію, і це приносить йому біду або призводить до загибелі [23].

Таким чином, сюжет англійських казок відбивав не тільки суспільно-побутовий бік життя людей в різні епохи, але і їх вірування.

Гендер тлумачиться як соціокультурне поняття, пов'язане з приписуванням індивіду певних якостей і норм поведінки на основі його біологічної статі [32]. У гендерній лінгвістиці розрізняють два напрями, перший з яких займається дослідженням гендерних асиметрій у системі мови, а другий - дослідженням специфічних особливостей чоловічого та жіночого мовлення і ширше - комунікативної поведінки. Запропоноване дослідження виконане в руслі другого напрямку.

Крім цього, у вивченні чоловічого та жіночого мовлення виділяються два підходи. Відповідно до першого підходу, в мові і мовній поведінці чоловіків і жінок виділяються особливості, приписувані тому чи тому гендеру. Відповідно до другого підходу, відмінності в чоловічій і жіночій мові не є істотними, а використання мови чоловіками і жінками залежить не стільки від гендерних відмінностей, що визначається соціальним і ситуативним контекстом, а також індивідуальними особливостями мовця [32].

Під стереотипом ми розуміємо судження, в загострено спрощеній і узагальнювальній формі, з емоційним забарвленням приписують певній соціальній групі властивості або установки, а також когнітивні, ментальні та поведінкові особливості, характерні певній групі [32].

Під гендерними стереотипами маємо на оці культурно і соціально обумовлені думки і пресупозиції про якості, атрибути і норми поведінки представників обох статей і їх відображення в мові. Гендерні стереотипи пов'язані з мовним вираженням фемінінності і маскулінності, але не обов'язково ідентичні їм. Гендерні стереотипи можуть бути обчислені за даними мови; вони виявляють як стабільність, так і певну мінливість і динаміку. Можна припустити, що в різних культурах і мовах спостерігаються різна динаміка гендерних стереотипів і якісна зміна в емоційно-оцінному компоненті гендерних стереотипів [32].

РОЗДІЛ 2

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У БРИТАНСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ (НА ФАКТИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ КАЗКОВОГО ДИСКУРСУ)

2.1. Особливості гендерної категоризації персонажів казкового дискурсу

Знання про гендер становить невід'ємну частину індивідуальної та колективної свідомості. Гендер тлумачиться як «сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство наказує виконувати людям залежно від їх біологічної статі» [1]. На відміну від природно-обумовленої біологічної статі, гендер - це соціально конструююча (інституалізована і ритуалізована) сутнісна характеристика людини, яка визначається соціально схвалювальними статусними, рольовими, ціннісними, поведінковими, нормативними установками, які освоюються індивідом у процесі соціалізації і закріплюються його ідентичністю [2, с. 301].

Гендер конститується фрагментом знання про соціум, представленими колективними очікуваннями про зовнішній вигляд, поведінку та характер діяльності (в т. ч. мовна і розумова) чоловіків і жінок. Сфера гендеру пов'язана з такими вимірами соціальної реальності, як:

Гендерні ролі. Чоловіки і жінки виконують різні ролі, які їм запропоновані. Наприклад, у більшості суспільств чоловіки зайняті військовою і політичною діяльністю, а жінки працюють у сферах, пов'язаних з вихованням дітей.

Гендерні норми. Чоловіки і жінки повинні слідувати певним нормам поведінки і виглядати так, як їм наказано відповідно до їх гендерної

ідентичності. Чоловіки повинні бути впевнені в собі і атлетичні, а жінки - слабкі, сором'язливі і скромні.

Гендерно обумовлена поведінка і її варіативність. Багато феміністських теоретиків, не без впливу постмодернізму, підкреслюють перформативний і контекстуальний аспекти гендеру (К. Уест, Д. Зіммерман, Дж. Батлер). Вони не вважають маскулінність і фемінінність фіксованими характеристиками, які виражаються в кожному соціальному контексті. Вони вважають за краще бачити особистість більш гнучкою, здатною виконувати жіночі та чоловічі сценарії в різних контекстах.

Гендерна ідентичність. Гендерна ідентичність, запропонована особистості у зв'язку з його / її біологічною статтю, може не збігатися з суб'єктивної гендерною ідентичністю. Індивід може повністю ідентифікувати себе зі своєю біосоціальною групою або розуміти свою гендерну віднесену як проблемну ситуацію і бажати змінити її.

Гендерні психологічні риси; пороки й чесноти. Психологічні риси діляться на маскулінні і фемінні. Маскулінні риси вважаються чеснотою, якщо ними володіє чоловік, і пороком, якщо ними володіє жінка, і навпаки, фемінні риси є пороком для чоловіка і чеснотою для жінки.

Гендерно зумовлені вміння. Деякі вміння можуть бути марковані як маскулінні або фемінні - маються на увазі вміння, які допомагають виконувати гендерні ролі. Потрібно особливе вміння, щоб заспокоїти дитину або командувати солдатами. Хоча і чоловіки, і жінки можуть придбати ці уміння, вони знаходяться у сфері «відповідальності» тієї чи іншої статі, тому у чоловіків і жінок існує неоднаковий доступ до них - те, що для жінок є природним продовженням їх гендерної ролі, чоловіки повинні засвоювати в результаті спеціальних зусиль, і навпаки [3].

У ході щоденних інтеракцій ми зіштовхуємося з проблемою віднесення людських істот до однієї з двох біосоціальних груп - чоловічої чи жіночої, тобто здійснюємо категоризацію за статтю. Процедура приписування статі (категоризація за статтю) постійно супроводжує повсякденна людська взаємодія. Суб'єкт відчуває потребу в категоризації, потреба віднести співрозмовника до жіночої або чоловічої статі, інакше комунікація не працює. Якщо виникає проблема ідентифікації, комунікація дає збій. біологічна стать визначається через наявність біологічних ознак - анатомо-фізіологічних, але в ситуації взаємодії лицем до лица приписування статі відбувається за іншими ознаками. Яким чином конституюється категорія приналежності статі в тому чи іншому контексті, ми можемо зрозуміти, лише проаналізувавши механізми роботи тієї чи тієї культури.

Щоб осмислити процес конструювання гендеру в конкретній ситуації міжособистісної взаємодії, І. Гоффман вводить поняття гендерного дисплея. Ім'я, зовнішній вигляд, тембр голосу, манера мови і руху, стиль вираження почуттів - все ці множинні вияви зводяться в єдину картину, яка була гендерним дисплеєм. Гендерний дисплей - соціально обумовлене різноманіття виявів статевої приналежності на рівні міжособистісного спілкування; основний механізм створення гендеру в процесі взаємодії лицем до лица.

Гендерний дисплей виявляється в тілесній ідіомі, символіці, стилі і змісті спілкування. Міжособистісна комунікація в конкретній ситуації супроводжується фоновим процесом віднесення співрозмовника до категорії чоловіків або жінок, тобто категоризація за ознакою статі. Людину відносять до статі, отримуючи різноманітну інформацію, відповідну конвенціональним правилам.

Приписування статі або категоризація за статтю є неминучою базовою практикою повсякденної взаємодії. Зазвичай вона є несвідомим, нерефлексивним фоном комунікації. Сама можливість категоризації індивіда за статтю є запорукою комунікативної довіри. Бути чоловіком або жінкою і це виявляти - значить бути соціально-компетентною людиною, що викликає довіру і вписується в практики спілкування, прийняті в цій культурі.

Вводячи поняття гендерної категоризації, ми виходимо з того, що ця операція передбачає «уявне співвіднесення об'єкта або події з конкретною категорією (більш загальним класом або групою об'єктів або подій на основі певних уявлень про їх сутнісні властивості)» [5].

Механізм категоризації Е.С. Кубрякова належить до рівня концептуальної структури, «бо судження про приналежність до однієї і тієї ж або різних категорій - це підсумки зіставлення двох концептуальних структур, які приймають форму висловлювання «Х - це приклад категорії У» [6]. Отже, уявне приписування статі об'єкта і позначення об'єкта іменником відповідного роду становить суть процедури гендерної категоризації.

Гендерна категоризація тлумачиться нами як процес і результат об'єднання об'єктів у категорію за гендерною ознакою.

Гендерна категоризація («приписування» статі, а потім і роду) є неминучою базовою практикою повсякденної взаємодії. Зазвичай вона є «неусвідомленим, нерефлексуючим фоном комунікації» [7].

Гендерна категоризація об'єктів здійснюється як на ментальному, так і на мовному рівнях. Процес розумового співвіднесення істоти з тим або тим типом ідентичності закінчується лінгвістичною категоризацією, тобто присвоєнням об'єкту того чи іншого імені.

Розглядаючи процес і результат гендерної категоризації з погляду проекції в мову, вважається за необхідне розрізняти здійснювану на вербальному рівні системну і функціональну гендерну категоризацію.

Системна гендерна категоризація в англійській мові має хаотичний характер, тобто епізодично здійснюється на різних рівнях мови. Однак неможливо заперечувати, що гендерні маркери в англійській мові існують на морфологічному («жіночі» суфікси -ess, -ette, -ine і напівафікси -man, -woman), словотвірному (she-lion), семантичному (mother, brother), і синтаксичному рівнях (he, she). Займенники третьої особи однини відіграють особливу роль у гендерній категоризації, виконуючи функцію гендерних класифікаторів і сполучних елементів у переході до дискурсивної подачі знання про гендер, тобто функціональної категоризації.

За визначенням М.М. Болдирєва, функціональна категоризація подається «як динамічний процес, який встановлює певний зв'язок між предметом думки і конкретною концептуальною категорією в мовній і розумовій діяльності» [5].

Функціональна гендерна категоризація здійснюється в дискурсі, де основними маркерами статі є займенники третьої особи однини "he", "she". Це - динамічний процес. Ми розуміємо функціональну гендерну категоризацію як дискурсивне уявлення знання про гендер.

Гендерні характеристики в мові виражаються через гендерну маркованість засобів мови. Гендерна маркованість засобів мови, у першу чергу, розглядається на прикладі лексики, оскільки на лексичному рівні найбільш виразно виявляються гендерні характеристики. Виділяються наступні категорії такої лексики:

- 1) особові займенники;

2) слова, співвідносні з чоловіками або жінками відповідно до своєї внутрішньої форми;

3) слова і словосполучення, що мають у своєму складі одиниці з «гендерним компонентом», що вказує на ситать референта;

4) слова, пов'язані з концептами «чоловік» і «жінка» [8, с. 141].

Виявлення засобів лінгвістичного відображення гендерного фактора допоможе більш глибокому аналізу та інтерпретації тексту.

Гендер, як продукт культури, відображає уявлення народу про жіночність і мужність, зафіксовані в фольклорі, казках, традиціях і, зрозуміло, в мові. У колективній свідомості наявні гендерні стереотипи - спрощені і загострені уявлення про властивості і якості осіб тієї чи іншої статі [32].

Результати дослідження засвідчили, що мова художніх творів, у нашому випадку англійських казок, пронизана гендерною специфікою. У створенні чоловічих і жіночих образів письменники керуються фрагментом знання про соціум, представленого колективними очікуваннями про зовнішній вигляд, поведінку та характер діяльності (у тому числі /мовній і розумовій) чоловіків і жінок, що дозволяє їм досягати емоційності і виразності в ході опису своїх персонажів.

2.2. Аналіз лінгвокогнітивних аспектів гендерних стереотипів у британському лінгвокультурному просторі на матеріалі казкового дискурсу О. Уайльда та Л. Керролла

Переклад художнього тексту або художній переклад у порівнянні з іншими видами письмового перекладу має низку особливостей. Художній текст завжди характеризується наявністю авторської вигадки і модального

компонента, що включає різномірні відносини між автором і реципієнтом (читачем). Ці відносини є вираз ціннісних установок автора для знайомства і засвоєння їх читачем, тобто впливу за допомогою тексту на читача.

Переклад художнього твору робить його доступним для сприйняття як частини певної національної культури представниками іншої культурної традиції. Тому перекладачеві необхідно зрозуміти і відтворити систему цінностей іншої культурної традиції, представником якої виступає автор оригінального художнього тексту, його ідіостиль, що включає як створення головної ідеї художнього твору через систему персонажів та образів, так і мовні засоби її реалізації [5].

Для втілення головної ідеї твору автор використовує усе різноманіття мовних засобів і прийомів. Перекладач, передаючи зміст художнього твору на іншу мову, по суті, створює новий художній твір. Тому перекладач не повинен сліпо копіювати кожну деталь, якщо це йде врозріз зі стилістичними нормами української мови. У разі необхідності перекладач має право замінити один прийом іншим, створюючи рівноцінний ефект [5, с. 15].

Таким чином, художній переклад можна розглядати як створення нового твору на мові, що (МП), яке, впливаючи на читача, передає всі цінності тексту оригіналу. У зв'язку з цим для художнього перекладу типові відхилення від максимально можливої смислової точності з метою забезпечення більшої художності тексту перекладу [3, с. 95].

Перекладач повинен прагнути створити такий художній текст, який би сприймався читачами МП і створював для них такий ефект, як і оригінальний авторський текст для носіїв вихідної мови (ВМ). Для отримання адекватного художнього тексту на МП перекладачеві необхідно правильно передати різні аспекти тексту оригіналу, до числа яких належить і гендерний компонент, який виступає об'єктом вивчення цього дослідження.

Однією зі складних проблем є проблема перенесення одного гендерно-маркованого менталітету в інший. Перекладач у такому разі повинен стати посередником у діалозі культур, він повинен перекласти мову однієї культури з урахуванням її гендерної спрямованості на мову іншої також з урахуванням її маскулінності / фемінінності [6, с. 57].

Складною для передачі на МП, що вимагає великої майстерності перекладача, є система гендерних відносин, створена автором відповідно до гендерної культури того суспільства, представником якого він є, і з власним баченням гендерних стереотипів, які він використовує при створенні чоловічих і жіночих образів персонажів художнього твору. Перекладач «покликаний розплутати цю гендерну інтригу, адекватно втілюючи задумані автором оригіналу образи на мові перекладу, не зруйнувавши при цьому загальної структурної канви, загального гендерного характеру тексту» [2, с. 70].

Кожна культурна традиція створює власну гендерну систему, закріплену у свідомості людей і втілені в мові та мовленні. Конструювання гендерної мовної свідомості має свої традиції, зафіксовані в гендерних стереотипах.

Стереотип - це судження, де з емоційним забарвленням приписують характеристики певної категорії осіб. Стереотипами називають форми кодування інформації, номінують певні явища в навколишньому людини світі.

Гендерні стереотипи є окремим різновидом стереотипу, мають соціальну природу, тобто в основі їх формування лежать поширені судження про найбільш типові відмінності в поведінці, у тому числі і мовній, між чоловіками і жінками. Гендерні стереотипи є «закодованими образами,

репрезентованими в моделях поведінки, у тому числі і мовній, і знаходять вираження в мові / мовленні полотипізованої особистості» [8, с. 59].

Автор художнього твору, створюючи систему персонажів, наділяє їх рисами, що традиційно вважаються типовими для чоловіків і жінок цього соціуму. Тому при перекладі художнього твору важливо звертатися до результатів досліджень стереотипів, у тому числі і гендерних, існуючих в певній культурі, і використовувати їх для адекватної передачі представникам іншої культурної традиції.

Дослідження, що проводяться з використанням різних методик, дозволили скласти перелік якостей, стереотипно пропонований чоловікам і жінкам. Гендерні відносини фіксуються в мові у вигляді культурно обумовлених стереотипів, накладаючи відбиток на поведінку, в тому числі і мовне. «У численних дослідженнях мовної поведінки чоловіка і жінки часто описуються абсолютно різні комунікаційні стилі. Результати таких досліджень дозволили закордонним дослідникам зробити такі висновки. Жінки більш схильні не до конфліктної, а до гармонійної комунікації, під час якої, на їхню думку, слід надавати і отримувати підтримку і схвалення, досягати згоди, чоловіки ж більш схильні до конфліктної комунікації. Мовна поведінка «чоловік - жінка» більш агресивно, ніж мовна поведінка «жінка - жінка». Жінки надають перевагу гармонійній комунікації, мета якої акцентувати спільність позицій, виявити солідарність і надавати підтримку» [7, с. 79].

Гендерні ознаки художніх образів персонажів можна виявити шляхом аналізу контексту (в основному приписуваних поведінкових характеристик відповідно до гендерних стереотипів). Гендерний компонент художнього твору може виявлятися через імена персонажів, зокрема їх граматичний рід, впливаючи на створення художнього образу і характер не тільки його

сприйняття, а й твору загалом. У художній літературі, особливо в казках, категорія роду є важливим елементом у персоніфікації образу, співвідносячи неживі предмети з займенниками she / he. У цьому дослідженні при аналізі казок ми звертаємося до прикладів okazіальної персоніфікації, що ґрунтується на виборі автора, який створює чоловічий чи жіночий образ.

Зіставляючи займенникову співвіднесеність іменників, що позначають тварин, неважко побачити, що маскулінізація тваринного світу пов'язана з приписуванням цьому герою якостей, що традиційно асоціюються з чоловіком: самовпевненості, сили, сміливості, гордості, мужності, кмітливості, а фемінізація пояснюється асоціаціями з жінкою - ніжною, безвольною, кокетливою, піддатливою [1, с. 107].

Таким чином, граматичний рід імені створює певний гендерно-зabarвлене сприйняття персонажа, при цьому виявляються значущими ті ознаки, які збігаються з відповідними гендерними стереотипами. Звідси впливає складність передачі гендерного компонента, що міститься в іменах казкових персонажів, через те, що вони можуть бути тваринами або рослинами, яким автор приписує різні якості, у тому числі і мають гендерне маркування. Необхідно ретельно проаналізувати, яку роль відіграє гендерний аспект у структурі художнього тексту оригіналу, системі персонажів, формуванні сюжетних ліній для адекватної передачі імені, яке несе гендерне маркування.

Розглянемо особливість передачі гендерного аспекту через імена персонажів у казках О. Уайльда «Соловей і троянда» і «Чудова ракета».

Слід відзначити, що казки Оскара Уайльда є далеко не дитячі твори. Для розуміння змісту його казок необхідний не тільки глибокий аналіз структури твору, а й аналіз побудови художніх образів. Мала проза письменника є недостатньо вивченою, зокрема дослідження гендерного

аспекту в авторських текстах і перекладах, що і підтверджує актуальність дослідження.

Для проведення дослідження була обрана казка «Соловей і троянда» («The Nightingale and the Rose») і її два переклади на російську мову, виконані Моше Іофіс і Марією Благовіщенською, а також казка «Чудова ракета» («The remarkable rocket») і її переклади, виконані П. В. Сергєєвим, Г. А. Нуждіною і Т. А. Озерською. Більшість персонажів у казках - рослини, тварини і різні предмети. Гендерний аспект у цьому творі виявляється при персоніфікації цих персонажів. Вивчення процесу персоніфікації допомагає перекладачам зрозуміти, якими різними характеристиками, включаючи гендерні, автор наділяє персонажів, і як їх адекватно передати на МП (мові перекладу).

У казці «Соловей і троянда» гендерні характеристики структурообразними елементами твору і ґрунтуються на понятті біологічної статі, отже, передача цих характеристик є запорукою адекватного перекладу.

Система героїв казки складається з таких персонажів: young Student, the Nightingale, The Prince, Green Lizard, a Butterfly, a Daisy, the Tree, the Oak-tree, the girl. Якщо з перекладом імен young Student, the Prince і the girl - молодий Студент, Принц і дівчина - проблем не виникає: сема чоловічої і жіночої статі збережена в перекладі, то з перекладом імен інших героїв виникають проблеми.

У О. Уайльда «Nightingale» (дослівно Соловей) є персонажем жіночої статі, а «Green Lizard» (дослівно Зелена Ящірка) і «Daisy» (дослівно Маргаритка) - персонажами чоловічої статі. Перш за все, на це вказують займенники жіночого (she, her) і чоловічого роду (he, his) відповідно:

«Suddenly she spread her brown wings for flight, and soared into the air. She passed through the grove like a shadow, and like a shadow she sailed across the garden» [100].

«'Why is he weeping?' asked a little Green Lizard, as he ran past him with his tail in the air» [100].

«'Why, indeed?' whispered a Daisy to his neighbour, in a soft, low voice» [100].

Розглянемо передачу цієї характеристики в тексті перекладу.

Переклад Моше Іофіс:

1) «Раптом, розправивши крила, він спурхнув вгору і тінню пролетів над гаєм, безшумно проплив над садом <...>».

2) «" Чому він так плаче? " - запитала, пробігаючи, цинічна зелена ящірка, змахнувши хвостом»

3) «Навіть маргаритка шепнула:" Справді, чому? "».

Переклад Марії Благовіщенської:

1) «Але ось він розправив свої темні крильця і злетів у повітря. Він пролетів над гаєм, як тінь, і, як тінь, пронісся над садом».

2) «Чому він плаче? - запитала маленька зелена Ящірка, яка проповзала повз нього, помахуючи хвостиком».

3) «- Чому? - запитала Маргаритка ніжно пошепки свою сусідку».

Отже, обидва перекладачі змінили стать героїв, хоча аналіз поведінкових характеристик показує, що це було не зовсім коректно: образ «Nightingale» подається типово жіночим, пташка ночі безперервно співає про кохання і без вагань вирішує віддати своє життя за чуже, але чисте почуття. Зазвичай так поведуться жінки, повністю віддаючись цьому почуттю. Навпаки, «Green Lizard» і «Daisy» - образи, скоріше, чоловічі. Характеризуючи образ «Green Lizard», автор використовує епітет «cynic»

(цинічний, безсоромний) - такий гендерний стереотип приписується зазвичай чоловікам.

Цікаво, що в оригіналі образ «the Tree» (Рожевий кущ) описується за допомогою займенника «it»: «But the Tree shook its head. - 'My roses are white,' it answered », а образ «Oak-tree» (Дуб) - за допомогою займенника «he»: « But the Oak-tree understood, and felt sad, for he was very fond of the little Nightingale who had built her nest in his branches» [100].

Останній приклад добре демонструє нам важливість збереження гендерного компонента в перекладі, тому що прихильність між чоловічим і жіночим образами сприймається читачем зовсім не так, як прихильність між двома чоловічими образами. У зв'язку з цим перекладацька знахідка Марії Благовіщенської напрочуд актуальна. Хоч ім'я «Nightingale» вона переклала як «Соловей», при перекладі цього речення було використано лексему жіночого роду «пташка»: «А Дуб зрозумів і засмутився, тому що дуже любив цю малу пташку, яка звила собі гніздечко в його гілках». Переклад же Моше Іофіс сприймається інакше: «Але старий дуб розумів і засумував, бо йому дуже подобався маленький соловей, гніздо якого було на його гілці».

Цікаво також розглянути персонажів казки «Чудова ракета» і їх переклади на російську мову.

У казці близько 30 персонажів: люди, тварини, різні предмети. Особливий інтерес становлять образи різних піротехнічних виробів: «little Squib», «big Roman Candle», «Catharine Wheel», «Rocket», «Bengal Light», «Fire-balloon», «Cracker» і ін. При описі практично кожного образу автор використовує займенники, тобто фактично вказує на їх гендер. Однак не завжди перекладачі звертають на це належну увагу.

Імена персонажів казки «The Remarkable Rocket» і їх переклад

Таблиця

<i>О. Уайлд:</i>	<i>П. В. Сергієв, Г. А. Нуждин</i>	<i>Т. А. Озерська</i>
little Squib (-)	Маленька Петарда	Маленькая Вертушка
big Roman Candle (-)	Велика Римська Свічка	Велика Римська Свічка
Catharine Wheel (she)	Вогняна Карусель	Вогняний фонтан
Rocket (he)	Патрон для Феєрверка	Ракета
Bengal Light (he)	Бенгальський Вогонь	Бенгальський Вогонь
Fire-balloon (he)	Надувна Куля	Вогняна Куля
Cracker (he)	Хлопавка	Бенгальський Вогонь

Варто звернути увагу на персонажа «Catharine Wheel», тому що у О. Вайлда це єдиний жіночий образ. Розглянемо наведені нижче фрагменти тексту:

5) «Any place you love is the world to you, 'exclaimed a pensive Catharine Wheel, who had been attached to an old deal box in early life, and prided herself on her broken heart; 'But love is not fashionable any more, the poets have killed it ».

6) «... and she heaved a deep sigh, and thought about the deal box».

Ці уривки яскраво характеризують персонажа. Перше, що ми бачимо - прихильність «Catharine Wheel» до предмета обожнювання минулого «deal box», при цьому, згадуючи про «deal box», «Catharine Wheel» глибоко зітхає і замислюється. Автор вказує, що «Catharine Wheel» пишається своїм розбитим почуттям. Крім того, персонаж характеризується епітетом «pensive», у результаті створюється образ «старої діви», що згадує колишнє життя і минуле кохання.

Подивимося, як передають ці уривки перекладачі.

П. В. Сергєєв, Г. А. Нуждін:

1) «Де побачиш любов, там і буде твій світ, - сказала задумлива Вогняна Карусель. У молодості вона була закохана в стару ялинову шкатулку, а зараз їй залишалося тільки пишатися своїм розбитим серцем. - Але любов нині не в моді, її згубили поети».

2) «І вона глибоко зітхнула, згадавши про ялинову шкатулку».

Т. А. Озерська:

1) «Те місце, яке ми любимо, вміщує в собі для нас весь світ, - мрійливо вигукнув Вогняний Фонтан, який на перших порах був міцно прив'язаний до старої соснової дощечки і пишався своїм розбитим серцем. - Але любов вийшла з моди, її вбили поети».

2) «... і він випустив важке зітхання, згадавши свою соснову дощечку».

Очевидно, що всі перекладачі відійшли від буквалізму і не стали перекладати «Wheel» як колесо. Характеристику «pensive» П. В. Сергєєв і Г. А. Нуждін також передають прикметником «меланхолійна», тоді як Т. А. Озерська у своєму перекладі використовує іншу частину мови: «мрійливо вигукнув Вогняний Фонтан», переносячи цю характеристику з усього персонажа тільки лише на його дію, і надаючи, таким чином, персонажу більше маскулінних рис. Варто, однак, зауважити, що у Т. А. Озерської любов між «Вогненним Фонтаном» і «Сосною дощечкою» сприймається природніше, ніж у перекладі П. В. Сергєєва і Г. А. Нуждіна любов між «Вогняною Каруселлю» і «Ялиною скринькою». Однак «Ялинова скринька» - персонаж другорядний, і цей недолік не применшує достоїнств перекладу казки загалом, до яких можна віднести і правильність вибору імен інших персонажів.

Казкові твори є яскравим ілюстративним матеріалом для аналізу передачі гендерного аспекту при персоніфікації персонажів.

Таким чином, адекватна передача стереотипів, у тому числі і гендерних, при перекладі художнього тексту надзвичайно важлива, тому що саме через їх призму читач формує образ про представників інших народів і соціальних груп, їх звичаї і традиції, знання яких багато в чому визначає успіх комунікації в міжкультурному спілкуванні.

Твори художньої літератури протиставляються всім іншим мовним творам завдяки тому, що для всіх них домінантною є одна з комунікативних функцій, а саме художньо-естетична. Основна мета будь-якого твору цього типу полягає в досягненні певного естетичного впливу, створенні художнього образу [15, с.5].

Складність перекладу текстів художніх творів пояснюється надзвичайно великим смисловим «навантаженням» кожного слова. Це властивість виявляється у здатності письменника сказати більше, ніж говорить прямий сенс слів у їх сукупності, змусити працювати і думки, і почуття, і уяву читача [15, с.335-336]. При цьому важливу роль відіграє гендерний чинник. Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що аналіз гендерних відмінностей на матеріалі художнього тексту дозволяє розглянути гендерний чинник як параметр, який є структуроутворювальним елементом художнього твору й його перекладу на російську мову і впливає на втілення художніх образів і сюжетних ліній [15]. Сміслова ємність художнього твору може виявлятися через імена персонажів, що містять у собі різні асоціації та імплікації, в основі яких лежить гендерний аспект. Важливо зуміти розпізнати ці асоціації для того, щоб створити адекватний переклад. Недооцінка гендерної складової при перекладі призводить до прагматичних помилок, які вважаються в художній літературі найбільш значущими.

Аналіз казки Льюїса Керролла «Аліса в країні чудес» (Lewis Carroll «Alice's adventures in Wonderland», 1864) підтверджує той факт, що неувага

до гендерного аспекту імені персонажа може позначитися на правильному сприйнятті персонажа і пов'язаних з ним характеристик.

Відомо, що «Аліса в країні чудес» Л. Керрола є одним з найважчих для переклада творів світової літератури.

Труднощі для переклада становлять велика кількість каламбурів і лінгвістичних жартів; однак серед труднощів перекладу цієї казки мало хто звертає увагу на проблему імен персонажів, зокрема їх гендерного аспекту.

Недарма Н. М. Демурова висловлює ідею про те, що «ймовірно, з найскладнішим завданням перекладач стикається на початку роботи над казками Керролла. Це імена і назви. У кожному розділі Аліса знайомиться з новими і новими героями. Імена цих героїв - своєрідні шифри. Вони вибрані не випадково; це знаки, за якими стоїть багато - особисті натяки, літературні алюзії» [2].

Існує проблема з визначенням статі керролівських персонажів. Відомо, що в англійській мові всі іменники, які не вказують на стать людини, формально відносяться до середнього роду. Імена загальні виступають у казці як імена власні персонажів - їх гендерну ознаку можна визначити, виходячи з займенників, використаних у відношенні цих персонажів, звернень до персонажів або з більш широкого контексту. На жаль, дуже часто перекладачі не приділяють належної уваги цьому питанню. Дозволимо погодитися з думкою М. В. Еліферової, що «перекладачі ж" дитячої "літератури в більшості випадків і не замислюються над тим, до якого гендеру відноситься персонаж. Механізм такий: спочатку назва персонажа буквально перекладається на російську, а потім персонажу приписується гендер за граматичним родом російського слова. Гендерне зрушення, з одного боку, може бути одиничним, з іншого боку, структурно значущим для всього художнього цілого» [3].

Проаналізувавши оригінал казки і сім перекладів на російську мову, виконаних Н. М. Демуровою, Б. В. Заходером, Н. І. Старіловим, А. Кононенко, В. В. Набоковим, Ю. Л. Нестеренко та А. А. Щербаковим, ми дійшли до висновку, що жоден з перекладачів не врахував гендерного фактора при перекладі імен персонажів. Зазначимо, що в понятті 'гендер' наявна біологічна стать, на основі якої і будується гендерний образ. Отже, в цій казці основним компонентом гендерно-коректного перекладу є граматичний рід імен персонажів. Граматичний рід впливає на гендерно правильне сприйняття персонажів.

У творі можна виділити чотири персонажі чоловічої статі, при перекладі імен яких відбувся гендерний зсув: Mouse, Caterpillar, Dormouse, Mock Turtle.

Всі сім перекладачів вдалися до дослівного перекладу імені 'Mouse' - 'Миша'. Л. Керрол дає нам зрозуміти, що Mouse - це він, а не вона. По-перше, автор використовує займенники чоловічого роду у відношенні до цього персонажу:

... and she [Alice] looked up eagerly, half hoping that the Mouse had changedhis mind, and was coming back to finish his story [13].

Вона озирнулася. Може, це Миша перестала сердитися і прийшла, щоб закінчити свою розповідь? (пер. Н. М. Демурової) [9].

Вона радісно підняла очі - а раптом це Миша передумала і все-таки повернулася, щоб завершити свою історію (пер. Б. В. Заходера) [5].

... і [Аліса] стала озиратися, потай сподіваючись, що Миша змінила наміри і повертається назад, щоб доказати свою історію (пер. Н. І. Старілова) [11].

Вона миттєво спрямувала свій погляд у напрямку звуку, все ще сподіваючись, що це Миша вирішила все-таки повернутися і завершити свою

розповідь (пер. А. Кононенко) [7] .і [Аліса] швидко підняла голову, смутно сподіваючись, що Миша вирішила все-таки повернутися, щоб завершити свою розповідь (пер. В. В. Набокова) [9].

Аліса радісно підняла очі, затаїнно сподіваючись, що Миша змінила гнів на милість і тепер повертається, щоб завершити свою історію (пер. Ю. Л. Нестеренко) [10].

... і вона підбадьорилася. У неї майнула надія: «А раптом це Миша передумала і вирішила повернутися. І зараз я дізнаюся, що було далі» (пер. А. А. Щербакова) [8].

По-друге, у третьому розділі є епізод, коли персонаж 'Mouse' починає розповідати історію або, точніше, читати лекцію. З огляду на той факт, що твір написано у вікторіанську епоху і дія відбувається саме в цей період, то стає ясно, що читання лекцій було притаманне чоловікам, а не жінкам. Одним з варіантів розв'язання проблеми могло бути використання трансформації слайд - і тоді 'Mouse' став би 'Мишеням'. Відзначимо, що трансформація слайд (гендерна лінгвокультурна адаптація) була введена О. А. Бурукіном і є «лексико граматичною трансформацією, що має на увазі мінімальна зміна словникового еквівалента в мові перекладу в силу мовних, гендерних і культурних особливостей цієї мови» [1].

Проблема з перекладом імені персонажа 'Caterpillar' доводить, що гендерний зсув може призвести до неправильного сприйняття. В оригіналі явно видно, що Caterpillar - герой чоловічої статі. Цьому сприяє гендерна маркованість лексики (маскулінний аспект), що належить цьому персонажу. Аліса, розмовляючи з Caterpillar, використовує звернення 'sir' (сер):

*Alice replied, rather shyly, «I -I hardly know, **sir**, just at present - ...» [100]*

*«I can't explain MYSELF, I'm afraid, **sir**» said Alice, «because I'm not myself, you see» [100].*

*«I'm afraid I am, **sir**», said Alice [100].*

*«Well, I should like to be a LITTLE larger, **sir**, if you wouldn't mind», said Alice [100].*

Крім того, Caterpillar зображується, як він курить кальян, і абсолютно всі перекладачі передають цю гендерно-марковану одиницю:

She stretched herself up on tiptoe, and peeped over the edge of the mushroom, and her eyes immediately met those of a large caterpillar, that was sitting on the top with its arms folded, quietly smoking a long hookah, and taking not the smallest notice of her or of anything else [13].

Вона піднялася навшпиньки, заглянула наверх - і зустрілася очима з величезною синьою гусеницею. Та сиділа, схрестивши на грудях руки, і млосо курила кальян, не звертаючи ніякої уваги на те, що діється навколо (пер. Н. М. Демурової) [10].

Аліса встала навшпиньки, витягла шию і, заглянувши через край, зустрілася поглядом з великим синім черв'яком - гусеницею якогось метелика. Черв'як сидів собі на капелюшку склавши руки і спокійнісінько курил довгий кальян, не звертаючи жодної уваги ні на Алісу, ні на все навколишнє. (пер. Б. В. Заходера) [6].

Вона встала навшпиньки, подивилася на капелюшок гриба і побачила там велику гусеницю, яка сиділа нагорі, склавши руки на грудях і спокійно покурює кальян і не звертає жодної уваги ні на неї, ні на все інше (пер. Н. І. Старілова) [13].

Аліса підвелася на шкарпетках і подивилася поверх капелюха і раптом зустрілася поглядом з великою блакитною стоногою. Вона сиділа на самій верхівці гриба, схрестивши всі свої сорок рук (або ніг), і спокійнісінько курила довжелезну сигару, не звертаючи жодної уваги ні на Алісу, ні на що інше (пер. Кононенко) [6].

7) Вона, вставши навшпиньки, витягла шию і негайно ж зустрілася очима з величезною блакитною гусеницею, яка, схрестивши руки, сиділа на шапці гриба і спокійнісінько курила довгий кальян, не звертаючи жодної уваги ні на Аню, ні на що інше (пер.8) В. Набокова) [8].

Так що вона піднялася навшпиньки, витягла шию і заглянула через край гриба - і негайно зустрілася поглядом з великою синьою гусеницею, яка сиділа на капелюшку, склавши руки, і спокійно курила довгий кальян, не звертаючи жодної уваги ні на Алісу, ні на що інше (пер. Ю. Л. Нестеренко) [10].

Вона підвелася навшпиньки, і очам її з'явилася товстий сиза гусениця Шовкопряд. Шовкопряд сидів на верхівці гриба, схрестивши руки, і спокійно курил кальян, не звертаючи жодної уваги ні на що, в тому числі і на Алісу (пер. А. А. Щербакова) [7].

Куріння кальяну у вікторіанську епоху було притаманне чоловікам, тому зміщення гендерного стереотипу (жіночий персонаж, що курить кальян - у А. Кононенко сигару) викликає подив і породжує неадекватний переклад. Вагомим доказом того, що Caterpillar є чоловічим персонажем, служить те, як самі британці і американці сприймають цього героя. Екранізація казки Л. Керрола говорить сама за себе: у фільмі «Аліса в Країні чудес», знятому в 1972 в Великобританії і в 2010 в США, персонажа Caterpillar грають чоловіки.

П'ять перекладачів з семи перетворили Caterpillar на жіночий персонаж: Гусениця (дослівний переклад у Н. М. Демурової, Н. І. Старілової, В. В. Набокова, Ю. Л. Нестеренко) і Сороконіжка (у А. Кононенко). Тільки у двох перекладачів маскулінні характеристики (звернення 'sir' і наявність кальяну) відповідають імені героя - Черв'як (у Б. В. Заходера) і Шовкопряд (у А. А. Щербакова). Таким чином, за допомогою трансформацій генералізації

(Черв'як - у побутовому вживанні узагальнена назва безхребетної тварини, яка пересувається, згинаючи своє довге тіло) і конкретизації (Шовкопряд - вид гусениці, який виробляє шовк) вирішена проблема адекватного, гендерно-коректного перекладу.

При перекладі імені персонажа 'Dormouse' також виникли проблеми в гендерному плані. У Л. Керрола Dormouse є героєм чоловічої статі - на це вказують займенники чоловічого роду (he, his, him) при описі цього персонажа:

The Dormouse slowly opened his eyes. «I wasn't asleep», he said in a hoarse, feeble voice: «I heard every word you fellows were saying» [13].

Проте шість перекладачів з семи використовували дослівний переклад: "Dormouse '-' Соня '. Соня (невелика тварина загону гризунів, що проводить зиму в сплячці) в українській мові є іменником жіночого роду. Однак деякі лінгвісти можуть посперечатися, що 'соня' в значенні 'той, хто любить багато спати' відноситься як до чоловіків, так і до жінок. Але в цьому творі Dormouse є не тільки любителем поспати, але і гризуном. Тому перекладачам слід знайти гендерно-коректний еквівалент. Замість цього, наприклад, Н. М. Демурова навпаки підкреслює фемінність героя, переводячи ім'я 'Dormouse' як 'Миша-Соня':

Біля будинку під деревом стояв накритий стіл, а за столом пили чай Березневий Заєць і Болванщик, між ними міцно спала миша-Соня [9].

Ю. Л. Нестеренко та А. А. Щербаков використовують переклад 'Соня', а Б. В. Заходер - 'Садова Соня', але підсумок один - Dormouse перетворюється в персонажа жіночої статі:

Перед будинком під деревом стояв стіл, за яким пили чай Березневий Заєць і Капелюшник; між ними сиділа Соня, занурена в сон ... (пер. Ю. Л. Нестеренко) [10].

Під деревами перед будинком стояв стіл. За столом сиділи Заєць і Шляпочник і пили чай. Між ними сиділа сонна-сонна Соня (пер. А. А. Щербакова) [7].

Біля будинку під деревом був накритий до чаю стіл; Капелюх і Заєць пили чай, а між ними містилася на стільці Садова Соня - гарненький маленький звір на зразок білочки. Вона міцно спала (пер. Б. В. Заходера) [5].

Н. І. Старілов і В. В. Набоков вживають ім'я 'Соня' в чоловічому роді. В. В. Набоков намагається згладити граматичні помилки, додаючи при першій згадці персонажа до його імені слово 'звір':

Перед будинком під деревами був накритий стіл: Березневий Заєць і Капелюшник пили чай. Звіря Соня сидів між ними і спав міцним сном (пер. В. В. Набокова) [81].

Хіба можна сказати, - пробурмотів Соня, немов розмовляючи уві сні, - «я дихаю, поки сплю», замість: «я сплю, поки дихаю?» (Пер. В. В. Набокова) [8].

У самого будинку під деревом стояв стіл, і Березневий Заєць і Капелюшник пили за ним чай. Соня сидів між ними, міцно заснувши (пер. Н. І. Старілова) [11].

Скажіть ще, - додав Соня, який схоже так і розмовляв уві сні, - що «я дихаю, коли сплю» те ж саме, що «я сплю, коли дихаю!» (Пер. Н. І. Старілова) [11].

Тільки один перекладач (А. Кононенко) зумів підібрати правильний еквівалент, у якому відбивається зміст і гендерний аспект імені 'Dormouse':

Березневий Заєць разом з шевцем сиділи за столом, накритим прям перед будинком в тіні величезного дуба. Вони пили чай і розмовляли, спершись як на подушку на Бабака, який втиснувся між ними і соковито хропів, сховавши обличчя в тарілку [6].

Бабак, як і Соня, належить до ряду гризунів. Слово 'бабак' чоловічого роду. Крім того, в казці Л. Керрола Dormouse весь час несподівано засинає і прокидається, вимовляючи дивні фрази. Ім'я 'Бабак' несе в собі сему сну, так як бабак впадає взимку в сплячку; існує навіть вираз 'спить як бабак'. Все це дозволяє зробити висновок, що переклад імені 'Dormouse' як 'Бабак' є найбільш адекватним.

Виникли проблеми і з перекладом імені героя 'Mock Turtle'. Л. Керрол описує цього персонажа виключно як чоловічого. По-перше, автор використовує займенники чоловічого роду при описі Mock Turtle (he, his, him):

The Mock Turtle sighed deeply, and drew the back of one flapper across his eyes. He looked at Alice, and tried to speak, but for a minute or two sobs choked his voice. "Same as if he had a bone in his throat", said the Gryphon: and it set to work shaking him and punching him in the back. At last the Mock Turtle recovered his voice, and, with tears running down his cheeks, he went on again [13].

По-друге, якщо аналізувати, хто ж такі Mock Turtle і Gryphon (Грифон), то стає зрозуміло, що ці персонажі повинні бути однієї статі, тому що вони згадують своє навчання в школі. Ім'я персонажа 'Gryphon' не викликає труднощі для переклада - усі сім перекладачів вдаються до дослівного перекладу - 'Грифон' ('Гриф' - у В. В. Набокова). Грифон - персонаж чоловічої статі. Як відомо, в Англії XIX століття юнаки та дівчата навчалися окремо. Отже, Mock Turtle теж повинен бути персонажем чоловічої статі.

Два перекладачі з семи перетворюють Mock Turtle в жіночого персонажа - 'Уявна Черепаха' (Н. І. Старілов) і 'Чепупаха' (В. В. Набоков). Ще три перекладачі (Н. М. Демурова, Ю. Л. Нестеренко, А. А. Щербакова) роблять Mock Turtle чоловічим персонажем, але ім'я героя вживається в

жіночому роді (так як використовується слово 'черепаха'), що призводить до неузгодженості в граматичному роді:

Черепаха Квазі глибоко зітхнув і витер очі. Він глянув на Алісу - видно, хотів щось сказати, але його душили ридання. - Ну, прямо наче кістка у нього в горлі застрягла, - сказав Грифон, почекавши трохи. І почав трясти Квазі і бити його по спині. Нарешті, Черепаха Квазі знайшов голос і, обливаючись сльозами, заговорив (пер. Н. М. Демурової). [9]

Нібито Черепаха важко зітхнув і витер ластом очі. Він глянув на Алісу і спробував заговорити, але хвилину або дві ридання душили його. «Немов йому кістка в горло потрапила», - сказав Грифон і почав трясти його і плескати по спині. Зрештою голос повернувся до Нібито Черепахи, і, зі сльозами, стікали по щоках, він продовжив розповідь (пер. Ю. Л. Нестеренко). [10]

Черепаха-Телячі-Ніжки глибоко зітхнув і витер лапами очі. Він дивився на Алісу, він намагався говорити, але деякий час його голос переривався від ридань. - Немов кісткою вдавився, - сказав Грифон і почав трясти його і бити по спині. Нарешті Черепаха-Телячі-Ніжки знову знайшов дар мови. По щоках його котилися сльози, але він продовжував (пер. А. А. Щербакова). [7]

Цікаві спостереження М. В. Еліфєрової щодо перекладу імені 'Mock Turtle'. Вона слушно зауважує той факт, що «у випадку з the Mock Turtle додатковим фактором, що не дозволяє звільнитися калькою, є сама складність перекладу імені цього персонажа. Керролл обіграє фразеологію, відсутню в російській мові: по-англійськи "фальшивим черепаховим супом" називається суп з телячої голови. А з дитячого сприйняття, фальшивий черепаховий суп робиться з фальшивої черепахи. Більшість перекладачів не зуміли виплутатися з цієї гри слів, і для читача вона залишилася темною - у

кращому випадку текст супроводжують громіздкими виносками» [3]. Таким чином, ми бачимо, що п'ять перекладачів з семи дотримуються методу часткового калькування, зберігаючи слово 'черепаха' в імені персонажа. Найцікавіший переклад А. А. Щербакова (Черепаха- Телячі-Ніжки). Перекладач намагається обіграти той факт, що імітація черепахового супу (англ. 'Mock turtle soup' ") готується з телячих субпродуктів. Однак гендерна складова не враховується в цьому варіанті перекладу - ім'я вживається в жіночому роді.

Лише два перекладачі (Б. В. Заходер, А. Кононенко) зуміли вирішити проблему перекладу імені 'Mock Turtle', врахувавши при цьому гендерний чинник і гру слів, ґрунтовану на продуктах.

У Б. Заходера виник загадковий 'Рибний Делікатес', що зберігає гендер і дає можливості для ігрового осмислення, але, на жаль, не залишає місця керроллівської ясності - новий образ темний і розпливчастий [3]. Дійсно, в перекладі частково втрачений сенс, вкладений автором в оригіналі (фальшивий черепаховий суп - це суп з телячої голови), але стверджувати, що він розпливчастий, ми не можемо. Переклад 'Рибний Делікатес' отриманий за допомогою трансформації модуляції: у деяких країнах (особливо азіатських) черепаховий суп вважається делікатесом; поняття 'черепаха' замінено 'рибою' (якщо розглядати морську черепаху і рибу - обидва морські створіння).

Оригінальна знахідка А. Кононенко: 'Мін- такраб'. Цей образ бачимо і зрозумілий читачеві, бо «крабові палички» з мінтая - цілком функціональний аналог «черепахового супу» з телячої голови. Єдиною претензією може бути те, що цей переклад анахроністичний. Але у А. Кононенко осучаснена вся «Аліса», і якщо заперечувати, то не проти конкретного перекладацького рішення, а проти всієї концепції перекладу, який у нього абсолютно

органічний і стилістично витриманий [3]. У цьому випадку теж використана модуляція (мінтай часто використовується для імітації крабового м'яса), яка дозволяє не тільки передати сенс (гра слів, заснована на підміні продуктів), але і гендерноправильний образ.

Таким чином, ми бачимо, що імена персонажів містять гендерний компонент, що впливає на їх правильне сприйняття. Отже, адекватна передача цього компонента є основою для створення художнього образу в тексті перекладу і допомагає уникнути спотворення сенсу тексту перекладу в порівнянні з оригіналом.

2.3. Стереотипізація основних якостей національного характеру англійців у казці «Гоббіт» Толкіна та «Гаррі Поттера» Дж. Роуллінг

Багатьма рисами національного характеру англійці зобов'язані своїм далеким предкам: саксам і кельтам. Саме головному герою казки «Гоббіт» Більбо Беггінсу властиві риси типового англійця.

«They (hobbits) are inclined to be fat in the stomach; they dress in bright colours (chiefly green and yellow; have long clever brown fingers, good-natured faces, and laugh deep fruity laughs (especially after dinner, which they have twice a day when they can get it)»

Таким чином, у гоббітів товстеньке черевце; одягаються вони яскраво, переважно в зелене і жовте ... У гоббітів добродушні обличчя; сміються вони густим утробним сміхом (особливо після обіду, а обідають вони, як правило, двічі на день, якщо вийде).

Сакси заселяли землі, відвойовані у кельтів. Це був народ хліборобів, який мав тверезий, розважливий, практичний розум. Саме від селянської натури своїх предків англійці успадкували любов до природного, природньої краси; неприязнь до всього штучного, вигадливого; прихильність до історії і

традицій свого народу; насторожене ставлення до чогось нового, незвичного. Звідси випливає неприйняття нововведень, особливо, іноземних. Гоббіт – справжній селянин, землевласник, люблячий неосяжні простори, сільський спокій, луки, розділені живими огорожами. Так, в образі Гоббітанії, країни Гоббітів, автор втілює риси «старої доброї» селянської Англії, яку не зачепив технологічний прогрес. Та й самі гоббіти називають свою країну Девоншир.

«At first they had passed through hobbit-lands, a wild respectable country inhabited by decent folk, with good roads, an inn or two, and now and then a dwarf or a farmer ambling by on business. Then they came to lands where people spoke strangely, and sang songs Bilbo had never heard before. Now they had gone on far into the Lone-lands, where there were no people left, no inns, and the roads grew steadily worse. Not far ahead were dreary hills, rising higher and higher, dark with trees. On some of them were old castles with an evil look, as if they had been built by wicked people»

Автор описує Гоббітанію як просторий добропорядний край з чудовими дорогами, придорожніми трактирами, населений гідними людьми (*a wild respectable country inhabited by decent folk, with good roads, an inn or two*). У той же час тут зустрічаються пустельні землі, похмурі пагорби, на яких височіють древні замки (*old castles with an evil look*).

Таким чином, любов до відокремленого, простацького життя є відмінною рисою англійців. Вони поважають традиції, цінують старовину і добротність, надають перевагу тиші і спокою замість галасливого міста.

Гоббіт консервативний і практичний. Він вважає за краще працю розумової діяльності, насторожено ставиться до технічних нововведень, особливо іноземних.

«They (hobbits) do not and did not understand or like machines more complicated than a forge-bellows, a water-mill, or a hand-loom, though they were skilful with tools»

Гоббіт як справжній сільський житель любить розкурити люльку після ситного сніданку. Він цінує спокій, тишу і дбає про свою землю.

«Bilbo Baggins was standing at his door after breakfast smoking an enormous long wooden pipe that reached nearly down to his woolly toes. They love peace and quiet and good tilled earth: a well-ordered and well-farmed countryside was their favourite haunt»

Гоббіт, як будь-який щирий англієць, дотримується правила: мій дім - моя фортеця. Як видно з уривку з першої глави будинок гоббіта більше нагадує маєток, замок. І це не випадково, оскільки мрією англієця є не квартира в задушливій столиці, а заміський будинок, свій клапчик землі.

«It had a perfectly round door like a porthole, painted green, with a shiny yellow brass knob in the exact middle. The door opened on to a tube-shaped hall like a tunnel: a very comfortable tunnel without smoke, with panelled walls, and floors tiled and carpeted, provided with polished chairs, and lots and lots of pegs for hats and coats - the hobbit was fond of visitors»

Будинок гоббіта представляє поєднання доглянутості, спокою і безлюддя. Він живе в обстановці добре знайомих речей, цінує старовину і добротність. Таким чином, будинок для англієця - не лише тепле вогнище, але захист від проблем сучасного світу. Будинок - центр існування. Тільки за стіною будинку англієць відчуває себе в безпеці.

Англієць надзвичайно законослухняний. Їм притаманне вроджене почуття громадського порядку. Саме ця властивість є запорукою успіху і поваги в суспільстві гоббітів. Гобіти - поціновувачі порядку і закону. Життя для них - гра (як для англієців теніс або футбол).

«The Bagginses had lived in the neighbourhood of The Hill for time out of mind, and people considered them very respectable, not only because most of them were rich, but also because they never had any adventures or did anything unexpected: you could tell what a Baggins would say on any question without the bother of asking him» [101].

Таким чином, в основі законослухняної поведінки англійців лежить спортивна етика: чесна гра, командний дух, вміння програвати. Отримавши моральні критерії, ці поняття перетворилися на одну з головних основ англійської поведінки.

Однак серед тихих і законослухняних гоббітів, як і серед англійців, трапляються індивідуалісти, які хоч і не порушують загального спокою, але відрізняються від інших певними схильностями і вчинками. Саме такий вияв індивідуалізму властивий головному герою казки. Так, головний герой казки здатний на вчинки, яких від нього ніхто не очікує.

«This is a story of how a Baggins had an adventure, found himself doing and saying things altogether unexpected. He may have lost the neighbours 'respect, but he gained-well, you will see whether he gained anything in the end. He was responsible for so many quiet lads and lesses going off the Blue for mad adventures»

Існує стереотип про пихатість і гордість англійців. Англієць впевнений, що в його країні все складається набагато краще, ніж в інших. Тому він дивиться на іноземця з погордою. Подібна поведінка властива гоббітам, які ховаються при наближенні чужинця.

«There is little or no magic about them, except the ordinary everyday sort which helps them to disappear quietly and quickly when large stupid folk like you and me come blundering along, making a noise like elephants which they can hear a mile off. »

Проте, незважаючи на зазначене, цей стереотип є оманливим. Англійці не відчують до іноземців презирства і ненависті, але в той же час не виявляють до них особливого інтересу. Подібне відчуття відчуження пов'язане з психологічними особливостями. Англійці відчують себе острів'янами, адже за межами протоки лежить зовсім інший світ.

Гоббіт дотримується споконвічно англійських уявлень про форму бесіди, яка знаходить своє втілення в розмові про погоду. Англійська погода примхлива, непостійна і дає немало підстав для бесіди. Тому, зустрівши когось на вулиці, англієць неодмінно скаже «доброго ранку» і поділиться враженнями про погоду. Чемність і люб'язність до оточуючих, тобто до незнайомих, народжує в англієць почуття задоволення, піднімає його не в чужих, а, перш за все, у своїх власних очах. Подібна поведінка властива гоббітам.

«"Good morning!" - Said Bilbo, and he meant it. The sun was shining, and the grass was very green. But Gandalf looked at him from under long bushy eyebrows that stuck out further than the brim of his shady hat. "What do you mean?" Be said. "Do you wish me a good morning, or mean that it is a good morning whether I want not; or that you feel good this morning; or that it is morning to be good on?" [101].

"All of them at once," said Bilbo. "And a very fine morning for a pipe of tobacco out of doors, into the bargain. If you have a pipe about you, sit down and have a fill of mine! There's no hurry, we have all the day before us! "» [101].

Подібна форма бесіди носить швидше ритуальний характер і є невід'ємною частиною поведінки під час бесіди.

У душі гоббіт - завзятий мандрівник і авантюрист. Ця риса знаходить відображення в гоббіта не випадково, оскільки Англія - країна мандрівників

та першовідкривачів. З часів Френсіса Дрейка англійці побували у всіх куточках землі, несучи свої звичаї і традиції.

«Then something Tookish woke up inside him, and he wished to go and see the great mountains, and hear the pine-trees and the waterfalls, and explore the caves, and wear a sword instead of a walking-stick. But most of the paths were cheats and deceptions and led nowhere or to bad ends; and most of the passes were infested by evil things and dreadful dangers» [101].

Іншою відмінною рисою англійців є вияв оптимізму в безвихідних ситуаціях. Не демонстративний в радості, англієць, навпаки, демонстративний у біді, точніше в умінні її ігнорувати. Англієць має вражаючий дар применшувати неприємності, а якщо вони дуже великі - зовсім не помічати їх. Він ніби переконує себе не думати про це – і, може бути, це, врешті-решт, обмине. Здатність зустрічати труднощі гумором і оптимізмом – джерело сили англійців.

«That was one of his most miserable moments. But he soon made up his mind that it was no good trying to do anything till day came with some little light, and quite useless to go blundering about tiring himself out with no hope of any breakfast to revive him. So he sat himself down with his back to a tree, and not for the last time fell to thinking of his far-distant hobbit-hole with its beautiful pantries. He was deep in thoughts of bacon and eggs and toast and butter ...» [101].

Таким чином, ми розглянули такі національні стереотипи: селянська натура, повага традицій, вияв індивідуалізму і дивацтва, марнославство і гордість, співчутливість і взаємовиручка, ввічливість і чемність, гостинність, потяг до подорожей і авантюризм, оптимізм, консерватизм і практичність.

Отже, літературна казка «Гоббіт» поєднує в собі такі стереотипи, як ввічливість, чемність, взаємодопомога, гостинність, марносластво, гордість, пристрасть до подорожей, авантюризм.

Таким чином, розглянуті стереотипи складають сукупність рис характеру, традицій, звичок англійської нації, які сформувалися під впливом культурного та історичного розвитку Великобританії.

Як уже зазначалося, традиційно чоловіча стать вважається більш активною, а жіноча - пасивною [96, с. 225]. Висунемо припущення, що в мові хлопчиків частіше використовують дієслова повинності і впевненості (must / must not, have to, should, can not), а в мові дівчаток - можливості і ймовірності (may, might, could, need). Спробуємо показати це на досліджуваному матеріалі. З огляду на вікові межі, складові категорії дитинства, досліджуваним матеріалом послужили тексти художніх творів Джоан Роулінг «Гаррі Поттер і філософський камінь» («Harry Potter and the Philosopher's Stone») і «Гаррі Поттер і таємна кімната» («Harry Potter and the Chamber of Secrets») [105].

Почнемо з аналізу прикладів, у яких ініціаторами дії є персонажі - хлопчики. Відомо, що усі модальні дієслова можуть виражати цілий спектр значень, у тій чи тій мірі пов'язаних з основним значенням дієслова. Наш матеріал засвідчив, що для мови хлопчиків більш характерна передача основного значення відповідного модального дієслова.

1. «So you must know loads of magic already» [105, с. 99].

Хлопчик на ім'я Рон висловлює впевненість, без частки сумніву, що Гаррі повинен знати закони магії, тому що його батьки були видатними чарівниками, і інший варіант просто неможливий. Модальне дієслово «must» виражає припущення, що межує з упевненістю, що в перекладі на російську мову означає «має бути, напевно, швидше за все».

Прикладів використання цього модального дієслова з цим значенням трапилася досить велика кількість.

2. « You're joking ....

«Seeker? » he said. «But first years never - you must be the youngest House player in about -» [105, с. 152].

Гаррі Поттер став наймолодшим гравцем у збірній факультету з квідичу, і Рон приємно здивований цією звісткою. Він знову висловлює очікування- впевненість за допомогою модального дієслова «must».

Слід зазначити, що саме дієслово «must» передає найчастіше припущення, висунуті хлопчиками.

3. «... this year, the third-floor corridor on the right-hand side is out of bounds to everyone who does not wish to die a very painful death».

Harry laughed, but he was one of the few who did.

«He's not serious? » he muttered to Percy.

«Must be," said Percy, frowning at Dumbledore. «It's odd, because he usually gives us a reason why we're not allowed to go somewhere - the forest's full of dangerous beasts, everyone knows that. I do think he might have told us prefects, at least » [105, с. 127].

Професор Дамблдор завершує свою вітальну промову до першокурників важливим положенням: він звертає їх увагу на заборону відвідувати третій поверх, без будь-яких пояснень. Реакція хлопців передбачувана: у силу свого віку вони дуже цікаві і не сприймають всерйоз небезпеку (особливо хлопчики), тому вони впевнено припускають, що заборона професора є жартом «must be». Більш того, розмірковуючи про прослухану заяву директора Хогwartса, в якому чітко простежується беззаперечно «must», у своїй промові вони передають заборону більш м'яким

дієсловом, еквівалентом модального дієслова may, to be allowed to, «we're not allowed to go».

Навіть ввічливі фрази, які виражають добрі наміри, хлопчики найчастіше передають за допомогою категоричного дієслова must.

4. «...« You must come and stay this summer, "said Ron, « both of you - I'll send you an owl ».

«Thanks», said Harry, «I'll need something to look forward to» [105, с. 308].

Рон запрошує Гарі і Герміону в гості влітку. Він настільки сильно бажає їх приїзду, що говорить: вони просто повинні («must») приїхати, і це не обговорюється.

Часто трапляються модальні дієслова, що виражають припущення і навіть заборону.

5. « Firenze saved me, but he should not have done so .... Bane was furious... he was talking about interfering with what the planets say is going to happen .... They must show that Voldemort's coming back.... Bane thinks Firenze should have let Voldemort kill me .... I suppose that's written in the stars as well. »

«Will you stop saying the name! » Ron hissed.

« So all I've got to wait for now is Snape to steal the Stone," Harry went on feverishly, «then Voldemort will be able to come and finish me off.... Well, I suppose Bane'll be happy » [105, с. 260].

Гаррі Поттер міркує про можливий результат зустрічі з Волан-де-Мортом, роблячи припущення про її трагічний кінець - «will be able to come and finish me off». Також важливо помітити, що його припущення носять явний відтінок впевненості, що передається модальним дієсловом «must».

6. «... Fifty points each», said Professor McGonagall, breathing heavily through her long, pointed nose [105, с. 244].

«Professor - please -» [105, с. 244].

«You can't-» [105, с. 244].

«Do not tell me what I can and can not do, Potter» [105, с. 244].

Отримавши в покарання 50 штрафних очок, Гаррі Поттер має сміливість сперечатися з викладачем про справедливість її рішення, висловлюючи свій протест за допомогою модального дієслова «can not».

Така ситуація видається типовою для хлопчиків, вони часто вступають у суперечку не тільки зі своїми однолітками, але й з дорослими людьми.

7. «« Can not stay long, Mother », he said. «I'm up front, the prefects have got two compartments to themselves -»

«Oh, are you a prefect, Percy? » said one of the twins, with an air of great surprise. «You should have said something, we had no idea» [105, с. 96].

Персі, бажаючи швидше відправитися в школу і вирватися з-під надмірної опіки батьків, виступає з зауваженням в її бік - can't stay long». В цьому контексті модальне дієслово can (can not) свідчить про його наполегливість і серйозність намірів.

8. «... Harry turned the card back over and saw, to his astonishment, that Dumbledore's face had disappeared.

«He's gone! »

«Well, you can not expect him to hang around all day! » said Ron.

«He'll be back. No, I've got Morgana again and I've got about six of her. do you want it? You can start collecting » [105, с. 103].

Гаррі здивований зникненням зображення професора Дамблдора з картки, Рон же, навпаки, не бачить у цьому нічого дивного. Свою впевненість він передає за допомогою модального дієслова «can not».

Хлопчики, будучи, як правило, впевненими в собі, часто демонструють свою значимість.

9.«... Speaking quietly so that no one else would hear, Harry told the other two about Snape's sudden, sinister desire to be a Quidditch referee.

«Don't play, » said Hermione at once.

«Say you're ill, » said Ron.

«Pretend to break your leg, » Hermione suggested.

«Really break your leg, » said Ron.

«I **can't**, » said Harry. «There isn't a reserve Seeker. If I back out, Gryffindor can't play at all» [105, с. 217].

Рон і Герміона переконують Гаррі не грати в квідич, пояснюючи, що це може бути небезпечно для нього, але він протистоїть їм, категорично заявляючи, що не буде прикидатися хворим, оскільки багато в грі залежить від нього. Так за допомогою модального дієслова «can not» передається наполегливість і впевненість Гаррі у власних силах.

10. «He held out his hand to shake Harry's, but Harry did not take it. «I think I can tell who the wrong sort are for myself, thanks» he said coolly» [105, с. 107].

Гаррі Поттер показує явне нехтування і небажання спілкуватися з Малфоем, він прямо заявляє про це. Модальне дієслово «can» в даному випадку досить виразно передає його наполегливість.

11. «...« You could have woken me up, "said Ron, crossly.

«You can come tonight, I'm going back, I want to show you the mirror».

«I'd like to see your mom and dad» Ron said eagerly.

«And I want to see all your family, all the Weasleys, you'll be able to show me your other brothers and everyone».

«You can see them any old time," said Ron. «Just come round my house this summer. Anyway, maybe it only shows dead people » [105, с. 209].

Гаррі, який знайшов «дзеркало бажань», розповідає про це Рону; той у свою чергу говорить про бажання побачити його на власні очі; можна

помітити, що він говорить з образою і претензією на адресу Поттера («you could have woken me up»). Модальне дієслово «could» у поєднанні з перфектним інфінітивом передає його невдоволення. Далі, коли вони опинилися в кімнаті з дзеркалом, Рон не бачить того, про що говорив Гаррі. Не розуміючи суті того, що відбувається, він передбачає, що дзеркало передає тільки події, які вже відбулися і людей, яких немає в живих. Він формулює свою здогадку за допомогою модального дієслова «maybe», тим самим показуючи невпевненість у цьому.

Траплялися також випадки, коли модальне дієслово *can* / *could* висловлював значення припущення-бажання.

12. «...« You could just leave me here, "Harry put in hopefully (he'd be able to watch what he wanted on television for a change and maybe even have a go on Dudley's computer) » [105, с. 23].

Гаррі Поттер дуже хоче залишитися вдома один, без постійного нагляду своїх дядька й тітки: тоді він би зміг подивитися телевизор. Це бажання він висловлює за допомогою еквівалента модального дієслова *can* - *to be allowed to*. Він розуміє, що його не хочуть брати на сімейну прогулянку до зоопарку, тому пропонує («could») дядьку Вернону залишити його у будинку. Так за допомогою цього дієслова передається бажання і надія на згоду.

Рідко траплялися приклади, у яких хлопчики висловлювалися про вимушеність своїх дій.

13. «...« We just want to know who Nicolas Flamel is, that's all » said Hermione.

«Unless you'd like to tell us and save us the trouble? » Harry added. «We must've been through hundreds of books already and we can not find him anywhere - just give us a hint - I know I've read his name somewhere. »

«I'm sayin 'nothin'» said Hagrid flatly.

«Just have to find out for ourselves, then, said Ron, and they left Hagrid looking disgruntled and hurried off to the library » [105, с. 197].

Хлопці намагаються переконати Хаґріда розповісти їм про Ніколаса Флемеле, оскільки їм не вдалося знайти жодної інформації («can not find»). Хлопчики намагаються показати масштаби виконаної роботи; модальне дієслово «must» вдало підкреслює їх цілеспрямованість. Не отримавши від Геґріда бажаної відповіді, вони розуміють, що далі їм також доведеться про все дізнаватися самим («have to find out for ourselves»).

14. «...« What've you done to him? » Harry whispered [105, с. 273].

«It's the full Body-Bind," said Hermione miserably. «Oh, Neville, I'm so sorry.» [105, с. 273].

«We had to, Neville, no time to explain» said Harry » [105, с. 273].

Герміоні довелося зачарувати Невілла, який намагався перешкоджати планам хлопців, але Гаррі відчуває провину перед ним, він пояснює вимушеність цього вчинку («we had to»).

Найрідше траплялися модальні дієслова, за допомогою яких виражається дозвіл.

- « Stay there! » she said...

«I never thought to look in here! » she whispered excitedly. «I got this out of the library weeks ago for a bit of light reading».

«Light? » said Ron, but Hermione told him to be quiet until she'd looked something up.

«I knew it! I knew it! »

«Are we **allowed to** speak yet? » said Ron grumpily. Hermione ignored him» [105, с. 219].

У цьому прикладі Герміона намагається зняти чари з Рона і Гаррі, які потрапили в біду. Перший, у свою чергу, заважає їй, бажаючи швидше вирватися на свободу, хоча можна помітити, що Рон виявляє свою повагу до Герміони і довіру до неї, оскільки він питає у неї дозволу поговорити («allowed to»). З іншого боку, у реченні вжито прислівник «grumpily», що свідчить про відповідне ставлення Рона до ситуації. Це наріччя має таке значення «grumpily - bad-tempered and easily annoyed»: e.g. *Mina's always a bit grumpy first thing in the morning*» [112].

Таким чином, наші припущення підтверджуються частково. Ми припускали, що хлопчики будуть частіше використовувати модальні дієслова для вираження наказів і вказівок, але насправді виявилось, що вони вживають їх з метою висловлення впевненості у власних переконаннях і впливу на реципієнта, що, по суті, не виходить за рамки стереотипного уявлення про хлопчиків (впевнені, горді, сміливі).

Перейдемо до розгляду модальних дієслів у мовленні персонажів-дівчаток.

Відразу слід зауважити, що, на відміну від хлопчиків, випадки вживання категоричного модального дієслова «must» у мові дівчаток можна назвати одиничними, а значення, яке вони передають з його допомогою, - «впевненість», яка підтверджується аргументованими і обґрунтованими фактами, а не особистими переконаннями.

16. «The distant music stopped. There was a loud bark from the dog, but Hermi- one had already jumped. She landed on Harry's other side.

«We must be miles under the school» she said » [105, с. 277].

У цій ситуації дія відбувається в забороненій кімнаті, в якій хлопці опинилися не випадково. Це ще більшою мірою відноситься до цікавої Герміони, яка попередньо підготувалася, перш ніж опинитися в цьому місці,

тому її заява передається за допомогою модального дієслова «must» і пов'язана із значенням впевненості.

Найчастіше траплялися приклади з модальними дієсловами can, could саме в їх основне значення: для вираження можливості / неможливості зробити що-небудь.

17. «« What's that? » said Harry quickly.

«That's just it. I can not remember » said Hermione, biting her lip.

«And I can not find the story anywhere else » [104, с. 148].

Герміона є для всіх втіленням ідеальної учениці, вона завжди все знає - але раптово вона не може згадати назви і обґрунтувати події. Її реакція досить передбачувана: вона переживає, що не може («can not») згадати необхідної інформації.

Наступний приклад також підтверджує вищезазначене.

18. «She stood up, glaring at them.

«I hope you're pleased with yourselves. We could all have been killed - or worse, expelled. Now, if you do not mind, I'm going to bed »» [105, с. 162].

Подив і припущення в мові дівчинки найчастіше висловлювали за допомогою еквівалента модального дієслова may - might (be). Можна припустити, що це свідчить про деяку її невпевненості у своїх здогадах.

19. «But Hermione was pulling her wand out of her bag.

«It might be invisible ink! » she whispered » [104, с. 233].

Якщо хлопчики часто висловлюють свою незгоду категорично, то дівчатка роблять це в більш м'якій формі.

Так, на думку Робін Лакофф, «одним з яскравих виявів такої різниці є прагнення до домінування чоловіків у розмові за допомогою перебивання співрозмовника і комунікативного тиску. Жінки ж частіше дотримуються пасивної форми в діалогах з чоловіками, вважаючи за краще менше говорити

і більше слухати; вживають більше модальних дієслів зі значенням невпевненості» [113, с. 47].

Слід, звичайно, відзначити, що в сучасному житті подібна стереотипна поведінка жінок може змінюватися. Вона може залежати від становища, яке жінка займає в суспільстві. Свідченням тому може бути мова жінок, що займають керівні посади, жінок-політиків і т. ін., тобто тих, чиє становище у суспільстві належить до високого соціального статусу (значуще місце в групі людей).

Джанет Холмс вважає, що жінки вживають модальні експлікатори для вираження дружнього ставлення. Вони часто обережні у виборі мовних засобів, у той час як для чоловіків типовим є використання модальних експлікаторів для вираження враження, сумніву, збільшення експресивності і виразності тексту [103, с. 189].

Як відомо, модальні дієслова, відповідно до свого лексичного значення, діляться на дві великі групи: дієслова, які виражають можливість, і дієслова, які виражають необхідність. Звісно ж, що для мови хлопчиків більш характерне використання дієслів другої групи (must, shall, need, ought), а для мови дівчаток - дієслів першої групи (can, could, may, might) [38, с. 218].

При цьому у своїй гіпотезі ми виходимо з того, що хлопчики частіше використовують у мовленні дієслова повинності в їх основному значенні (must, have to, can not), а дівчатка – у значенні можливості і повинності (may, might, could, would).

Отримані результати для більшої наочності представлені в таблиці.

Таблиця 2.1

Гендерна складова модальних дієслів у дитячому мовленні (на матеріалі художніх текстів з творів Джоан Роулінг про Гаррі Поттера)

Модальне дієслово	Значення	Хлопчики %	Дівчата %
Must	Повинність	82,3 %	17,7 %
	Необхідність	67,4 %	32,6 %
	Заборона	54,1 %	45,9 %
Have to	Повинність / вимушеність	57,7 %	42,3 %
Can / can't	Фізична здатність	60,4 %	39,6 %
	Дозвіл/Заборона	48,2 %	51,8 %
May	Припущення / ймовірність	23,8 %	76,2 %
	Дозвіл/Заборона	35,8 %	64,2 %
	Повинність	28,9 %	71,1 %
Shall	Вірогідність	36,1 %	63,9 %
Might	Здатність	41,8 %	58,2 %
Could	Дозвіл	37,9 %	62,1 %
	Прохання	21,3 %	78,7 %
	Припущення	12,1 %	87,9 %
	Спонування	8,6 %	91,4 %
Would	Прохання	7,5 %	92,5 %
	Припущення	82,7 %	17,3 %
Must be	Припущення	31,6 %	68,4 %
May be	Припущення	29,3 %	70,7 %

Таким чином, позиціювання персонажів як жіночих, так і чоловічих досягається не тільки вказівкою на їх гендерну приналежність через анафоричні займенники третьої особи, але і в рамках всього гендерного дисплея, що реалізує концептуальний простір гендеру як фрагмента знань

про соціальну реальність, в якому відображена специфіка існування двох біосоціальних груп.

РОЗДІЛ 3

ЛІНГВОКОГНІТИВНІ АСПЕКТИ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ЗІСТАВЛЕННІ БРИТАНСЬКОГО ЛІНГВОПРОСТОРУ З УКРАЇНСЬКОМОВНИМ СЕРЕДОВИЩЕМ (НА ФАКТИЧНОМУ МАТЕРІАЛІ КАЗКОВОГО ДИСКУРСУ)

3.1. Аналіз лінгвокогнітивних аспектів гендерних стереотипів в українському лінгвокультурному просторі на матеріалі казкового дискурсу

Казки більшості країн світу транслиують образи жінок і чоловіків як діаметрально протилежні: чоловіки хоробрі, сильні, горді, мужні, агресивні; жінки м'які, добрі, гарні, поступливі, емоційні, працьовиті, хазяйновиті.

Українська дослідниця Н. Б. Годзь, розглядаючи культурні стереотипи в українських народних казках, зазначає такі гендерні особливості [20]. По-перше, у більшості казок жіночі та чоловічі стереотипи поведінки протиставляються. По-друге, у стереотипах, пов'язаних з позитивними і негативними якостями персонажів, у більшості казок жінок і чоловіків засуджують за різні аспекти поведінки: жінок - за «легковажність» і «розбещеність», а чоловіків - за «злість» і «пияцтво». Отже, гендерні ролі персонажів казок відрізняються в залежності від статі.

У формуванні гендерних стереотипів домінуючими чинниками є сім'я, яка є носієм здебільшого консервативних цінностей. Але соціальне конструювання гендерних ролей не є одностороннім напрямом: „сім'я – дитина”, спостерігається також і значний вплив школи, яка охоплює молоде покоління різних вікових категорій протягом тривалого часу. Водночас слід зважати на те, що ситуація в сучасному українському суспільстві спричинює появу в юнаків і дівчат нових рис стереотипів маскулінності та фемінності,

на формування яких впливають інші соціальні спільноти, і невідповідність, яка призводить до зниження дії так званих „охоронних” факторів, може стати передумовою набуття молоддю негативних світоглядних цінностей.

Отже, подібну неувважність до представниць жіночої статі можна розцінювати як нав’язування думки про другорядну роль жінки як персонажа казок. На жаль, ми не можемо виявити безпосереднього впливу казок на погляди сучасних дітей. Можемо лише припустити, що знайомство з казками певною мірою сприяє формуванню гендерного стереотипу щодо другорядної ролі жінок у суспільстві.

Дійсно, жіночий образ в основному пасивний або допоміжний, є або нагородою головному герою, або порадицею / помічницею, або перешкодою.

Основні жіночі персонажі українських народних казок виглядають так:

- мати, на долю якої припадають такі завдання, як народження дітей, їх виховання до пори юності, очікування сина, який «пішов у люди»;
- наречена або дружина, яка часто виступає як своєрідний приз, що необхідно отримати, завоювати або звільнити з неволі;
- бабуся - добра порадиця, яку зустрічає мандруючий у пошуках щастя юнак;
- відьма, що іноді виступає як позитивний персонаж, допомагаючи головному герою;
- дочка або сестра: кмітлива, хитра, винахідлива, працьовита; до неї негативно ставиться мачуха; вона допомагає головному герою в досягненні його мети.

Більшість осіб жіночої статі в казках зображені або нареченими, або заміжніми жінками (дружина-господарка). Отже, казки нав’язують стереотип обов’язковості сімейного статусу для жінки, альтернативи цьому статусу

немає, а найзаповітнішою мрією будь-якої жінки є заміжжя. Нормально існувати поза сім'єю в казках можуть тільки жінки, наділені чарівними властивостями. Подібна ситуація виглядає цілком логічною, оскільки ще сто років тому заміжжя було єдиним життєвим шляхом для жінки, а до старих дів ставилися з презирством.

Материнство однозначно є призначенням жінки, а відсутність дітей - горем. Бездітність - горе, позбавлення від якого, за милістю Божою, дається багаторічною працею, жертвами і молитвами. Якщо дітей багато, то всіх люблять однаково, кожного потрібно рятувати, допомагати. Дітей люблять незалежно від статі, віку та інших переваг або недоліків.

Мати означає для дитини набагато більше, ніж батько, тому великим нещастям вважається в казках часткове або повне сирітство, коли дитина залишається сиротою або з батьком, який піддається впливу нової дружини і відрікається від своїх дітей. Так, казка «Хлопчик-мізинчик» описує важке життя самотнього чоловіка з дітьми-сиротами. Сусідська вдова хитрощами втирається в довіру до п'яти хлопчиків-сиріт, обіцяючи їм: «Коби ваш нянько мене взяв за жону, я би вас любила, в молоці купала». Вийшовши заміж, вона знущається над хлопцями і наказує чоловікові вигнати їх геть. Наприкінці казки мачуха помирає від злості, побачивши їх живими [9].

Образи самотніх матерів практично не зустрічаються (винятком є казка «Про бабину доньку, яка «попряла» стріху», вона починається словами: «Жила одна баба, народила дочку в 50 років»). Типова преамбула для казкового наративу: «Дітей у них не було. Дуже вони через це сумували» («Телесик») [9].

Психологічні риси, що приписуються жіночим образам, знаходяться в межах гендерних стереотипів - терпіння, покора, співчуття, ніжність,

м'якість, жертівність, прагнення до збереження гармонії в міжособистісних стосунках.

Типовими жіночими чеснотами є працьовитість, доброта, лагідність. Наприклад, у казці «Про вірного товариша» «... дівчина на вигляд не така красива, але працює - горить», «... люди думають, що дівки лінівці, тому їх не беруть». «Жінка попалася йому роботяща й доброї душі» («Нещасний Данило») [9].

Уміння обробляти землю та вести побут, створювати домашній затишок - ось що було запорукою вдалого шлюбу, в тому числі й для казкових героїнь. Саме завдяки цьому українська Попелюшка - Дідова дочка - завжди залишалася переможницею над злою мачухою та її ледачою дочкою («Дідова дочка і бабина дочка»).

Розподіл гендерних ролей у казках традиційний: чоловік виконує інструментальні ролі, жінка є берегинею домашнього вогнища. Так, у казці «Телесик» головний герой ловить рибу і годує бабу й діда, а баба йому їсти носить. «Дома жінка багача нагодувала та постелила хлопцеві на припічку» («Багач та хлопець із села Розумовичі»). «Дід заставив бабу, щоб вона наварила вареників» («Вовки-колядники») [9]. Більшість завдань для жінок у казках пов'язані з хатньою роботою. На противагу цьому чоловічі завдання мають інший характер. Герой повинен продемонструвати фізичну силу, хоробрість, мужність.

Для української казки притаманна жіноча активність у роботі. Одночасно з роботою в полі вона виконує ще багато домашньої роботи (і тут через багато століть мало що змінилося в українському суспільстві, де жінки виконують близько 67% домашніх робіт [5, с. 145]). У більшості казок простежується повага до жіночої праці. Можливо, саме цим можна пояснити тенденції гендерної рівності в українській родині.

Однією з найбільш схвалюваних жіночих якостей у казках є слухняність. Так, Кобиляча голова нагородила дівчину за те, «що мене слухалася» («Кобиляча голова»), а героїня казки «Про сімох братів-гайворонів і їх сестру» також дуже слухняна - спочатку одягає коралі, які їй пропонує Баба-Яга (і ті її душать), потім з'їдає отруєне яблуко і знову вмирає. Дружина Царевича з цієї ж казки покірно дає відрубати собі руки, тому що так наказала мачуха.

За покірну поведінку героїні отримують винагороду. Наприклад, Марія з «Казки про німу царівну» виконує розпорядження головних дійових осіб - і чарівниці, і царевича, а наприкінці казки отримує великий палац із загороною, царевича й щасливе сімейне життя. Сестра з казки «Про сімох братів-гайворонів і їх сестру» після тривалих поневірянь також вийшла заміж за царевича, що символізує найкращу долю жінки в українській (і не тільки українській) казці. Дідова дочка з казки «Дідова дочка і бабина дочка» також демонструє слухняність: «...як з неї не знущались, а їй усе байдуже: робить собі мовчки». За те, що належним чином виконувала роботу в наймах, отримала повнісіньку скриню добра, а за допомогу різним персонажам по дорозі - цілий віз гостинців [9]. Отже, старанність, працелюбність, слухняність - такі риси соціальної ролі жінки схвалюються у багатьох українських народних казках.

Важливим аспектом жіночої гендерної ролі в українських народних казках є те, що вона є «нагородою» для сміливого і мужнього чоловіка. Як правило, гарна дівчина ув'язнена або зачарована, і чекає на порятунок. Так, зокрема, Іванко рятує від чар дівчинку-тростинку («Дівчинка-тростинка»), Котигорошко - королівну, яку тримав у підземному царстві дідок («Котигорошко»), царівна є нагородою і у «Казці про Іванка-дурника», і у «Казці про Івана-богатиря», а Іван-свинарчук відбиває царівну у змія

(«Дерево до неба»). Про згоду героїні на шлюб навіть мова не йде. Зауважимо, що питання спадної соціальної мобільності царівну чи королівну не хвилюють, вони з готовністю виходять заміж за визволителя з будь-яким статусом. Ймовірно, це можна пояснити тим, що в українському суспільстві досить поширеними були шлюби за взаємним коханням. З іншого боку, відвага і благородство, згідно з народною мораллю, повинні бути нагородженими. Отже, типова поведінка жіночих персонажів казок - пасивна, невпевнена, слухняна.

Разом із цим, серед українських казок трапляються й такі, які містять нетрадиційні гендерні стереотипи. Інколи дівчина виборювала собі чоловіка, якщо сильно закохалася. «А з тієї пшонини та перекинувся парубок - і такий гарний, що царівна як побачила, так і закохалася одразу, та так же то щиро просить царя й царицю, щоб її оддали за нього» («Ох») [9]. А персонаж казки «Дванадцять дівок» молодша донька царя активна, винахідлива, розумна. Завдяки її порадам царевич успішно долає усі випробування, які випадають на його долю. Те саме стосується героя казки «Яйце-райце», який спочатку не знає, як виконати поставлене перед ним завдання. Після того, як зміїна донька його заспокоює, він лягає спати, в той час як вона виконує за нього всю роботу.

Персонаж казки «Про багатиря Димка та його зятя Андрушка» баба Марія подарувала людям вогонь, була провидицею, завжди знала, що треба робити, крім того, вона була успішною в матеріальному плані - володіла підземним будинком, мала чудових коней. Головні герої - і Димко, і син баби Марії Андрушка - досягли успіху лише завдяки її допомозі.

Отже, нетрадиційні гендерні стереотипи орієнтують читачів казок на те, що деякі жінки наділені чоловічими рисами: активністю, сміливістю, розумом, хитрістю. Цікаво, що російські народні казки наділяють таких

героїнь ще й значною фізичною силою (Марья- Моревна, Синеглазка, Царь-девица) [4, с. 68]. В українських казках у представниць жіночої статі ця риса відсутня.

Більшість казок засуджують такі негативні людські якості, як жадібність, лінивість, байдужість, заздрість. Ці якості не є гендерно маркованими, однаково відносяться як до чоловіків, так і до жінок. Але все ж таки частіше ці якості пов'язують з жінками. Наприклад, персонаж «Казки про липку і зажерливу бабу» вимагала просити у липки все більше й більше, внаслідок чого була покарана за свою жадібність. Героїня казки «Наполеглива жінка» через свою надмірну цікавість ледь не стала причиною смерті свого чоловіка.

Ще одна риса, яка вважається жіночою - язикатість - всіляко висміюється. Так, казка «Язиката Хвеська» починається зі слів: «Нема гірше од того чоловіка, що не вміє язика за зубами вдержати. А найбільше лихо з жінками» [9]. Головна мораль казки «Баба жебруща» полягає в тому, що запорукою щасливого сімейного життя є вміння тримати в роті воду під час сварок (у такому випадку чоловік дружину не б'є, а швидко заспокоюється).

Ще один приклад щасливого сімейного життя - казка «Калиточка». Головний герой казки вирушив у дорогу, щоб обміняти волів на коня з возом, але внаслідок неймовірних обмінних операцій повернувся додому з калиточкою, та й ту віддав за перевіз через річку. Цілком логічно виглядало б конфліктне завершення казки, але дружина лише сказала: «Ну що ж, слава богу, хоч сам живий вернувся». Ця казка нав'язує нам думку, що, не зважаючи на жодні обставини, подружжя повинне жити у взаєморозумінні, несварлива баба - більше, ніж розумний чоловік - є запорукою щасливого сімейного життя.

Є випадки, коли жінка виявляється хитрішою, тобто намагається обдурити чоловіка. З цією ознакою пов'язаний мотив жіночої невірності, що пояснюється відьмівською натурою жінки.

Отже, українські народні казки - і в минулому, і в сьогоденні - у більшості своїй «конструювали» сильного, домінуючого чоловіка і слабку, залежну, пасивну жінку, тобто сприяли і сприяють відтворенню патріархальної свідомості, «пригнічуючи» жіночу активність.

Чоловічий образ в українських народних казках ґрунтується на тому, що герой повинен бути в основному позитивним, проходити крізь усі перешкоди для досягнення своєї мети. Перелік чоловічих персонажів в українських казках виглядає так:

- юнак, який виборює своє щастя, допомагає бідним та знедоленим, захищає, визволяє, змагається за жінку;
- батько або цар, який займає нейтральну або очікувальну позицію;
- чоловік або старий (цар, чародій), що заважає юнакові, тобто є джерелом (носієм) зла;
- дідусь, який своїми порадами допомагає героєві.

Чоловік в українській казці є втіленням мужності, сміливості, благородства, непідкупності, тому завжди перемагає негативного героя («Котигорошко»). Справжній герой є розумним, хитрим («Телесик», «Мудрий Іванко»), сильним («Дерево до неба», «Кирило-Кожум'яка»), винахідливим («Іван-побиван», «Троє братів і песиголовець», «Казка про Іванка-дурника»). У казках всіляко схвалюється така риса, як хоробрість героїв. Більшості персонажам властива думка, висловлена у казці «Козаки і смерть»: «Ні, брате, не подоба козакам утікати!» [9].

Разом із цим для більшості героїв казок властива доброта. Так, у «Казці про Кося Безсмертного, як його убили Іван-царевич і Булат-молодець»

головні герої не вбивають собаку, орлицю, рака, не зважаючи на те, що вони голодують. За це герої отримують від тварин допомогу і врешті-решт перемагають. Молодший брат у казці «Названий батько» за свою доброту отримав винагороду у вигляді багатства, а старші брати втратили все.

Кілька казок присвячено чоловічій дружбі. У казках «Іван-царевич і Булат-молодець», «Про вірного товариша» головні герої ризикують власним життям та життям своїх дітей заради того, щоб врятувати друга.

Зауважимо, що роль чоловіка-батька набагато яскравіша, ніж роль жінки-матері. Батько дає поради, наставляє синів, висловлює свою думку, на відміну від жінки, про яку найчастіше лише згадується [88].

Особливий інтерес з погляду гендерного аналізу викликають стосунки між братами і сестрами. Як правило, вони є конфліктними, і основними причинами цього є суперництво в сім'ї, заздрість до більш успішних, змагання за прихильність батьків, спадок, матеріальну вигоду. «Старші хлопці дуже не любили свого братика, били його, лаяли, проганяли, насміхалися» («Казка про «Іванка-дурника»). Скривдженням у казках завжди виступає молодший брат, він є кращим і здібнішим від своїх братів [7]. Симпатії казки завжди на його боці. Ймовірно, молодість, недосвідченість, різниця у віці дають можливість бути скривдженням старшими братами. Російський дослідник Е. Мелетинський пояснює цю симпатію казки соціально-історичними причинами, коли в переході до патріархальної сім'ї завдяки праву майорату молодша дитина в родині опинялася в гіршому матеріальному становищі, звідси й зрада братів [7, с. 257].

Після перевірки фізичних та розумових здібностей герой отримує винагороду, яка є гендерно маркованою. Важливою і бажаною для чоловіка винагородою за перемогу є подарунок у вигляді замку, земель та принцеси-нареченої (а це один із способів підвищити власний статус). Гендерна

несумісність виявляється при аналізі цілей головних героїв - представників різних статей. Герої-чоловіки виконують завдання з метою звільнити свій край від загарбників, велетнів, злої сили тощо. Іноді вони відверто заявляють про бажання прославитися, завоювати повагу інших [8, с. 116]. Метою казкової героїні є єдине бажання - вийти заміж.

У десяти з двадцяти українських казок герой-чоловік після проведення випробувань у подарунок за свою хоробрість отримує дівчину, яка стає його дружиною [8, с. 116].

Одним із кращих виявів гендерних стереотипів українців у класичній літературі можна вважати твір І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я». Етнічна специфіка гендеру полягає у тому, що кожній етнічній спільноті притаманний унікальний соціально-рольовий розподіл, відповідно до якого згодом формується гендерна культура, відбуваються зміни в масовій свідомості та моралі, виникають нові форми трудової етики і тощо. Відомо, що саме національний темперамент може сприяти творенню певних вербальних і невербальних засобів спілкування.

Гендерний світогляд І. Нечуя-Левицького – явище глибоке, багатогранне, інтелектуально обґрунтоване. Кожен герой не просто має свою гендерну роль і дотримується певного шаблону поведінки, а й демонструє залежність соціуму від часто штучно нав'язаних стереотипів. Письменник не лише показує характери, він намагається продемонструвати динаміку цих характерів: втрату чоловіком «чоловічості» та набуття «жіночності» і навпаки.

Іван Нечуй-Левицький майстерно показує, як дрібновласницький побут нівечить у людині кращі моральні якості, а в особистості нівелює основи її гендерної позиції. Найбільша заслуга автора полягає в тому, що він створює реалістичні образи, сповнені справжнього українізму. Саме в них і

відтворено становлення в нашому народі бінарної опозиції жінки та чоловіка, їх стосунків між собою, їх прагнень мати іншу гендерну роль у суспільстві (Маруся – керує родиною, Кайдаш – мовчки підкоряється).

У творах І. Нечуя-Левицького поведінка жінок і чоловіків різко відрізняється (байдужий до родинних чварів Карпо і невгамовна Мотря, яка завжди знаходить підстави для сварки), так само, як і мова (гостра на язык Кайдашиха й мовчазний Омелько Кайдаш із «Кайдашевої сім'ї») чи жести («бува, як візьме руки в боки Маруся...» та «зігнув голову Омелько й пішов лагодити воза»).

Досліджуючи мовні особливості вираження гендеру в повісті «Кайдашева сім'я», ми виокремили лінгвальні, паралінгвальні та позалінгвальні засоби вираження гендерної ролі головних героїв твору. Автор майстерно створює гендерні портрети за допомогою лінгвальних засобів, а саме: лексем з притаманними фемінними афіксами, детальних описів зовнішності та характеру, часто виражених фразеологічними одиницями. Найчастіше (понад 12 вживань) у творі використовуються похідних з суфікс -их-, (*Кайдашиха, повариха, попиха та ін*), а також слова з гендерно маркованим суфіксом -ш- (*економиша*).

Наприклад, Лаврін про вибір майбутньої нареченої так висловлювався: «...візьму гарну, як квіточка, червону, як калина в лузі, а тиху, як тихе літо...» [70, с.345].

Деяким персонажам притаманні хитрість, улесливість, пихатість, жорстокість (Маруся Кайдашиха), упертість, жадібність, непокора свекрусі, «мені аби була робоча та проворна, та щоб трохи куслива, як мухи в спасівку – зазначав Карпо» (Мотря із «Кайдашевої сім'ї»).

Зображення образів чоловіків у порівнянні з жінками є практично полярними. Представники чоловічої статі представлені як господарі,

здобувачі засобів до існування, захисники (Карпо, Лаврін, Омелько Кайдаш у «Кайдашевій сім'ї»).

Серед рис характеру, притаманних зображуваним персонажам чоловічої статі, можна відзначити: мужність, витривалість, працьовитість, впевненість у собі (Карпо, Лаврін у «Кайдашевій сім'ї»).

Фактично всі герої творів мають власний еталон, зразок поведінки, якого він/вона мають дотримуватися. У «Кайдашевій сім'ї» І. С. Нечуя-Левицькому вдалося показати на прикладі Кайдаша, Мелашки неможливість відповідати підготовленим еталонам. Кайдаш топить горе в горілці, адже неприпустимим було зізнатися у неспроможності виконувати роль «сильної статі» або ж втратити позиції лідера. Мелашка, будучи спокійною та тихою, не маючи змоги сказати «ні» (відсутня асертивна поведінка), втікає до Києва у монастир, щоб віднайти душевний спокій. Мотрю ж «рятує» її характер, який відрізнявся від Мелашкиного більшою жорсткістю, вмінням постояти за себе.

Однією із характерних ознак зображення як жінок, так і чоловіків, є їх зовнішній вигляд, портретна характеристика. Зокрема, жінки мають відповідати таким еталонам краси: бути вродливими, мати чорні брови, карі очі, червоні губи тощо. Якщо ж дівчина не володіє такими ознаками вродливості, то, зазвичай, вона грає роль нещасної, покинутої або ж такої, що ладна вийти заміж аби за кого, тільки б не залишитися в дівках, не бути осудженою людьми, а також найголовніше – виконати головну функцію жінки на той час – народити дитину. Підкреслюється сексуальність жінки. У творчості І.С. Нечуя-Левицького наявний наскрізний момент жіночої репрезентації – естетика стрункості. Його героїні-жінки – високі й тонкі, що є ознакою енергії та нескореності [70]. Культивується еталон краси і щодо чоловіків, вони зображуються у переважній більшості чорнобровими,

ставними, широкоплечими тощо. Наприклад: «Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом, обидва довгообразі й русяві, з довгими тонкими, трошки горбатими носами, рум'яними губами...» [;310]. Водночас, варто зазначити, що у змалюванні персонажів чітко простежується ставлення самого автора до зображуваного, зокрема у «Кайдашевій сім'ї», «Хазяїні» (Пузир – товстий, вайлуватий), «Мойсеї», «Лісовій пісні» тощо. За симпатіями авторів існує прихований поділ персонажів творів на добрих та поганих.

Останнім часом з'явилися перші дослідження щодо аналізу творчості письменників із урахуванням гендерного компонента. Зокрема, Ніла Зборовська у статті «Український світ у творчості Нечуя-Левицького. Гендерний підхід» зазначає, що «у переважній більшості творів письменника сюжет зав'язується навколо одруження. Загалом, за І. Нечуєм-Левицьким, створення сім'ї – одна з найголовніших проблем чоловічого буття. Саме ставлення чоловіка до одруження закономірне, воно відповідає статусу в патріархальному суспільстві: одружений чоловік, стає головою сім'ї, має право претендувати на владу в громаді, оскільки саме сім'я засвідчує його перехід від безтурботного парубоцтва до поміркованої й відповідальної поведінки» [70, с. 58]. Фактично йдеться про певний життєвий еталон, захищеність чоловіка та значимість його місця в громаді. Проте у цьому ж таки дослідженні Ніла Зборовська зазначає, що старосвітська українська патріархальна сім'я не має сильної чоловічої влади, а сам статус «голови» досить неоднозначно розподілений між чоловіком та жінкою. Письменник часто у прозі змальовує верховодство жінки в українській сім'ї. Отже, аналіз засвідчує наявність стереотипів стосовно призначення та функцій у суспільстві жінки та чоловіка.

Паралінгвальні засоби мають не менш важливе значення для опису гендерної ролі. Вони розкривають особливості мовленнєвої поведінки статей: темп мовлення, тон голосу, наявність пауз, стратегії мовленнєвої діяльності.

Позалінгвальні засоби вираження гендеру доповнюють вищезазначені уявленням про жести й міміку чоловіків та жінок, їх манери, звички, ходу, стиль одягу.

Маруся – панська, сильна особистість, гостра на язик. Лінгвальний портрет автор створює за допомогою численних художніх засобів. У творі зафіксовано низку епітетів, порівнянь та метафор, якими виражається цей гендерний стереотип. Водночас І. Нечуй-Левицький використовує паралінгвальні засоби вираження гендерної ролі та знайомить нас зі сварливою свекрухою, деталізовано описуючи її мовлення (13 лексем), тон голосу (5 лексем), слова-паразити (7 лексем). Позалінгвальні засоби вираження відбиваються в жестах, позах, стилеві одягу героїні. Їх автор використовує чи не найбільше – 20 лексем.

Усі лексеми, виокремлені нами у творі, як гендерні маркери свідчать про такі риси характеру Марусі, притаманні здебільшого жіноцтву, як улесливість, гордовитість, підлабузництво, хитрість, дещо зверхність та самолюбство.

У тих психологічних умовах проживання, які створює Кайдашиха у своїй оселі, не може не змінитися будь-яка людина, навіть з найстійкішим характером. Це ми бачимо з характеристики її невісток.

Зовнішність – той критерій, над яким зазвичай більше задумуються жінки. Тому, створюючи жіночі гендерні стереотипи, письменник звертає на це велику увагу. Якщо брати до уваги опис старшої невістки, Мотря уявляється нам не стільки жіночною, як характерною, дещо згрубілої зовнішності, яка схожа до чоловічої. Чоловічою часто буває і її поведінка:

Мотря сварлива і навіть здатна до бійки. Разом з тим, Іван Нечуй-Левицький показує Мотрю розумною і працювитою, «з *гострими очима*» і «*вправними руками*», вона завжди стежить за своїм одягом і піклується про те, який матиме вигляд. Для створення її гендерного портрета автор використовує понад 30 лексем у ролі лінгвальних засобів та більше 10 лексем, які є позалінгвальними характеристиками. Паралінгвальні засоби представлені 15 лексемами.

Мелашка, порівняно з іншими персонажами, має чи не найбільше позитивних рис. Упродовж усього твору автор співчуває героїні, зображує її привабливими, теплими барвами. Письменник змалював Мелашку з поетичною душею і ласкавим серцем. Часом вона у свою мову «*несамохить вкидала слова пісень*». І. Нечуй-Левицький додає її характеру певної ліричності: «*Мелашка була з поетичною душею, з ласкавим серцем*». Навіть в умовах родинної колотнечі, Мелашка стриманіша за Мотрю. Поступово вона переймає звички, лайливу мову, грубість, що існували в сім'ї Кайдашів. Для створення її гендерної ролі автор використовує гендерно марковану лексику та понад 15 фразеологічних одиниць. При усьому паралінгвальні засоби переважають над позалінгвальними.

Порівнюючи лінгвальні, паралінгвальні й позалінгвальні характеристики усіх трьох жінок, стає зрозумілим, що найжіночнішою є Мелашка, Мотря – більш сильна, дещо схожа до чоловічого типу, а от Маруся – справжній господар у дворі (саме «господар», а не «господиня»).

І. Нечуй-Левицький знайомить нас із особливостями гендерної ролі чоловіка у звичайній сільській родині в постпанську епоху. Старий Омелько, який втратив владу в родині, й молоді Кайдашенки, які кожен по-своєму намагаються якомога краще влаштувати власне життя. Чоловічі гендерні ролі створені більшою мірою за допомогою паралінгвальних засобів вираження,

ніж лінгвальних, адже чоловіки говорять менше, ніж жінки, проте їх поведінка, міміка, жести, тон голосу і спосіб подачі висловлювання як ніщо інше характеризують особистість.

Автор шляхом зіставлення увиразнює гендерну поведінку жінок і чоловіків: доки Кайдаш працює біля воза чи біля взуття, Маруся працює у господі; коли Маруся довго примовляє біля чарки і майже не п'є, то Омелько Кайдаш приказує до чарки декілька слів і перехиляє її; якщо Мелашка не може захистити себе в родинних чварах, то Лаврін її оберігає; коли Карпо займається реалізацією своїх планів на майбутнє, Мотря не полишає надії на порятунок своєї омріяної ролі молодої господині в домі.

Одним з не менш цікавих моментів є поділ роботи на чоловічу та жіночу, а також ставлення автора до цього поділу: Мотря варила борщ, коли Карпо рубав дрова; Мелашка вишивала сорочки і прала одяг, а Лаврін порався по господарству. Жінкам цієї родини можна було хіба що доглядати курей чи городину, садовину (огірки, буряки, груші).

У результаті дослідження гендерно маркованої лексики на позначення чоловічої ролі Омелька Кайдаша виокремлюємо:

- 1) лінгвальні засоби (понад 30 лексем)
- 2) паралінгвальні засоби (10 лексем)
- 3) позалінгвальні засоби (понад 40 лексем).

Можна стверджувати, що автор створює портрет старого Кайдаша переважно за допомогою паралінгвальних засобів .

Серед лінгвальних характеристик старшого сина Карпа виокремлюємо (5 лексем). Щодо паралінгвальних та позалінгвальних, то їх налічується понад 10 і 17 відповідно.

Гендерний портрет молодшого сина Лавріна створено переважно паралінгвальними засобами (понад 20 лексем), які підкреслюють його

мовленнєву поведінку, що часом сповнена аж жіночної ніжності. Лінгвальних характеристик зафіксовано 7 лексем, а позалінгвальних – понад 15 лексем.

Старосвітська українська патріархальна сім'я не має сильної, винятково чоловічої влади. Статус глави сім'ї досить часто розподілений між чоловіком і жінкою. Рівноправність, а іноді й верховодство жінки в українській родині є наскрізним мотивом у прозі І. Нечуя-Левицького.

Повість «Кайдашева сім'я» відкриває перед нами цілу панораму соціальних ролей та гендерних. Це твір, герої якого ілюструють втілення як позитивних, так і негативних рис обох статей, а також процес набуття чоловіками особливостей поведінки та рис жіночої натури в певних умовах і навпаки.

3.2. Вияв культурно-специфічних лінгвокогнітивних особливостей гендерних стереотипів у британському та українському лінгвокультурних просторах на фактичному матеріалі казкового дискурсу

Жанр соціально-побутової казки виник у період розвинених суспільних відносин, що характеризувалися чітко вираженою ієрархічною розшарованістю народу [27, с. 410], а це, у свою чергу, надає цікавий матеріал для аналізу номінацій маскулінних та фемінних персонажів, які не тільки вказують на роль, статус і рід діяльності персонажів, а й репрезентують вербалізовані гендерні стереотипи.

Усі номінації ми поділили на такі групи: чоловічі / жіночі імена (*Іван, Хвеська, Jack, Alice*); вікові особливості (*fellow* / *хлопець*, *girl* / *дівчина*, *old woman* / *стара жінка*); соціальний статус (*king* / *король*, *countess* / *графиня*); родинні стосунки (*son* / *син*, *mother* / *мати*); характеристики персонажів (*liar*

/брехун); рід занять / професія (*farmer* / фермер, *miller* / млинар, *servant* / служниця); інші характеристики (*хазяїн*, *гостя* / *guest*). Більш різноманітними були найменування референтів чоловічої статі, їх ми нарахували п'ятдесят сім (64%) в українських і сорок дві (67%) лексеми в англійських народних казках.

Частотність усіх номінацій на позначення обох статей в п'ятнадцяти українських соціально-побутових казках становить більше тисячі лексем (1002 лексеми). Серед них шістсот дев'ятнадцять пов'язані з концептом *чоловік* (62%) і триста вісімдесят три – з концептом *жінка* (38%).

В англійських соціально-побутових казках загальна кількість таких лексем становить 800 одиниць, з них 490 лексем (61%) пов'язані з чоловічими персонажами і 310 одиниць (39%) – з жіночими. Для позначення фемінних персонажів у текстах українських казок використовувалося тридцять три одиниці (36%), а в англійських – двадцять одна гендерно маркована лексема для називання жінок (33%). Назви представниць жіночих персонажів актуалізують у першу чергу її роль *матері* / *mother* та *дружини* / *wife*.

З проаналізованих українських казок було вилучено п'ять чоловічих (Терешко, Кіндрат, Василько, Петро, Іван) і шість жіночих імен (Олена, Хвеська, Пріська, Явдоха, Марина, Меланка); в англійських казках – дев'ять чоловічих (*Edric*, *Arthur*, *Dick Whittington*, *John*, *Jack*, *Tommy Drimes*, *Mr. Fitzwarren*, *Mr. Fitzwarren*, *Mr. Miacca*, *Mr. Vinegar*) та п'ять жіночих імен (*Alice*, *Sally*, *Godiva*, *Mrs. Vinegar*, *Mrs. Vinegar*, *Mrs. Miacca*). Загальна частотність вживання імен в українських казках становить дев'ять відсотків, серед яких три відсотки жіночих і шість – чоловічих; в англійських – п'ятнадцять відсотків від загальної кількості всіх номінацій. Цікавим є той

факт, що в англійських казках чоловічі імена більш різноманітні за жіночі. В українських казках навпаки – жіночих імен більше.

Мала кількість власних імен у казковому текстовому просторі дає підставу говорити про універсальність казкового дискурсу. Наприклад, ім'я Джек є центральним в англійських народних казках і трапляється у п'яти з проаналізованих текстів. Деякі дослідники зазначають, що така обмеженість у використанні власного імені є принциповою рисою мовної картини світу англійської народної казки («Lazy Jack» [76], «How Jack Went to Seek His Fortune» [76]).

З метою конкретизувати культурно-специфічні лінгвокогнітивні особливості гендерних стереотипів у британському лінгвокультурному просторі на фактичному матеріалі казкового дискурсу було доведено, що для більшості казок характерним є протиставлення жіночих і чоловічих особливостей поведінки, тому казки можуть слугувати матеріалом для виявлення гендерних стереотипів. Аналізуючи жіноче та чоловіче начало у народних текстах, для зручності гендерні ролі чоловіків та жінок поділено на типи, які репрезентують не тільки вікові особливості героїв, а й функції: чоловік - батько, жінка - мати.

У більшості проаналізованих текстів основним дієвим персонажем є чоловік, а жінці відводиться пасивна роль дружини-господині.

Різні часові періоди історії диктують свої нормативні уявлення про гендерну поведінку і ознаки гендерної ідентифікації. В англійських казках продемонстровано чіткі межі «фемінність - маскулінність», трансформація інтелектуально-вольової сфери, статево-рольових уявлень і принципів: *“So the girl seated herself on the horse, and rode for a long long way, and at last she came to the mountain”* (The Blue Fairy Book) (Сміливі дівчата вміють їздити на конях, хоча це не дівоче заняття).

У сучасному світі змінилися погляди на еталон чоловіка. Тобто, раніше вважалось, що він повинен бути розумний, активний, сильний, сміливий, незалежний, впевнений у собі, мужній, оптимістичний, самовідданий, добрий, скромний, вдячний. Нині для молодого чоловіка, діяльність якого пов'язана з змаганням / завоюванням / боротьбою, соціальною активністю, магією, сімейно-родинна роль годувальника не є вагомою.

Стереотипний погляд на жінку в сучасних англійських казках – це розумна, активна, сильна, смілива, незалежна, впевнена в собі, красива, жіночна, сексуальна. Жінки, які беруть участь у змаганнях, посідають керівні посади, мають магічні здібності нарівні з чоловіками, сімейні аспекти не виділюються: *“And they haven’t invented a spell our Hermione can’t do”* (Герміона – талановита юна чарівниця) *It was Hermione. But it didn’t look like Hermione at all. She had done something with her hair; it was no longer bushy but sleek and shiny, and twisted up into an elegant knot at the back of her head. She was wearing robes made of a floaty, periwinkle-blue material, and she was holding herself differently”* (Дівчина приваблива, коли приділяє увагу своїй зовнішності).

Особливістю творів Дж. Роулінг є те, що в маскулінних і фемінінних образах поєднуються смислові риси декількох образів. Вони є новаторськими в плані їх соборності, але не трансформованими зовсім - враховуються гендерні стереотипні характеристики: *“But for my mother and father, oh no, it was Lily this and Lily that, they were proud of having a witch in the family!”* [105]. (Збірний образ ЖІНКИ-МАТЕРІ і чаклунів).

“But he [Severus] ‘accidentally’ let it slip that you’re a werewolf, so you [Remus] had to leave!” said Harry angrily” (вчитель школи Хогвартс був одночасно чарівником перевертнем).

Група лексем на позначення вікових особливостей персонажів в українських казках, на відміну від англійських, є досить численною. Загальна кількість таких номінацій в українських текстах становить двісті сорок одиниць, з яких сто тридцять – це найменування жінок і сто одинадцять – чоловіків. Найпоширеніші слова для позначення вікових особливостей чоловіків: *хлопець, легінь, парубок, дід, дідусь, старець, старий*. Жіночих найменувань у цій групі дещо менше, але їх вживання є частотнішим: *дівчина, дівча, дівка, молодиця, бабусенька, бабуса, баба*: *Десь в одному селі жили собі чоловік та жінка. Була у них дочка-одиначка, дівчина-підліток, та така клепана на язик, гостра та розумна, хоч би їй кому не попустить, хоч кому носа втре. Сповнилось їй вісімнадцять років, дівка стала на порі* [81, с. 342].

В англійських народних казках частотність вживання таких номінацій набагато менша і становить 32 згадки, з яких 15 (47%) пов'язано з чоловіком, а 17 (53%) – з жінкою. В англійських текстах для найменування чоловіків вживаються такі лексеми: *little boy / маленький хлопець, fellow / хлопець, youngster / юнець*, а для називання жіночих персонажів використовуються наступні лексеми: *girl / дівчина, maiden / дівча, молодиця, old woman / стара жінка*: *...and he travelled a long way, and at last he came to an old woman's cottage that had some grass growing on the roof. And the old woman was trying get her cow to go up a ladder to the grass (...і він тривалий час подорожував, і, нарешті, він прийшов до хати старої, в якій було трохи трави, що росла на даху. І стара намагалася підняти на дах свою корову)* [82].

Група номінацій, що відображає родинні стосунки, є найчисельнішою з усіх у текстах обох мов і становить майже тридцять вісім відсотків. Це пов'язано з тим, що ті слова увійшли в лексикон кожної мови ще з давніх

давен, позначаючи низку поколінь, що походять від одного предка, та групу людей, кровно споріднених.

Найбільш частотною і цікавою для аналізу у цій групі є опозиція *батько / мати*. Образ батька репрезентується лексемами *тато, таточко, няньо* (діалектне слово [62, V, с. 459]), *старий*: *Ой помалу-малу, мій таточку, грай, та не врази мого ти серденька вкрай!* [80, с.193]. *Накупив няньо багато свиней, більше, як у пресвітлого царя* [80, с. 381].

В українських народних казках часто вживається лексема *мати* та її похідні, що є словотвірними синонімами: *матір, мама, матуся, матусенька, мамочка, матінка, мамо-серце*: *Ну минув іще день, може, й другий, уже й мати зосталась без обіду чи там без вечері, – молода невістка дивиться на все теє (не знає, що то в них змова), а далі, вставши рано, питає матері: «Що б я, мамо-серце, робила?»* [81, с. 358]; *Бичок пасеться, а вона плаче: де ж таки бачено, щоб усе те за день зробити? А далі й згадала: «Є ж у мене зернятко від матінки!»* [81, с. 337].

Як ми помітили, у текстах здебільшого функціонують пестливі форми цієї лексеми. Треба зауважити, що у казках, де мова не ведеться від дочки чи сина, частіше вживаються стилістично нейтральні лексеми *мати, матір*.

В українських та англійських народних казках виявилися частотними номінації *брат / сестра, a brother / a sister, син / дочка, a son / a daughter*: *So the wedding was kept in great triumph, and the poor shepherd became a king's son* (Так весілля було тріумфальне, і бідний пастух став сином короля).

Привертає увагу той факт, що українські тексти багаті на словотвірні синоніми, які відзначаються милозвучністю і співучістю. Наприклад, лексема *сестра* має такі похідні відповідники: *сестронька, сестриця*; *дочка* – *доня, донечка, донька*; лексема *брат* – *братець, братечку*; *син* – *синочок*: *Жили*

колись два брати: один багатий, а другий бідний [81, с. 369]; Станьмо, братця, от тут відпочинем [80, с. 193].

Порівнюючи засоби вербалізації концептів *чоловік / жінка* у родинних стосунках на матеріалі текстів казок українців та англійців, ми виявили, по-перше, що в українській мові лексеми на позначення членів родини більш різноманітні. Англійські тексти обмежуються використанням таких слів: *husband* (чоловік), *wife* (жінка), *father* (батько), *mother* (мати), *son* (син), *daughter* (дочка), *sister* (сестра), *brother* (брат), *bride* (наречена).

Найбільша гендерна диференціація спостерігається у сферах, пов'язаних з соціальним статусом та професійною діяльністю. Так, наприклад, проаналізувавши соціально-побутові казки, ми виявили, що основним компонентом номінативної презентації чоловіка у тексті є його високий соціальний статус та рід діяльності. Серед таких номінацій найпоширеніші: *цар*, *пан*, *царевич*, *король*, *королевич*, *князь*, *князенко*. Лексема *пан* згадується шістдесят один раз (6% від усієї частотності номінацій); *цар* – тридцять три рази (3%); *князенко* трапляється тринадцять разів у тексті (більше 1% від усіх номінацій); лексема *царевич* – 10 разів (майже 1%). Усі інші номінації цієї групи є менш частотними: *король* – 6 разів, *князь* – 5, *королевич* – 1 раз: *Покрутив десятник ще раз обручкою і до царя перенісся. А цар уже весілля готує, доньку за царевича віддати хоче* [80, с. 197].

Англійські народні казки засвідчують використання таких слів у цій групі: *gentleman* / джентльмен, *king* / король, *majesty* / величність (титул), *squire* / сквайр. Усі вказані лексеми є національно специфічними. Український тлумачний словник подає таке пояснення слова *gentleman*: **1.** Людина, що додержується прийнятих у буржуазно-аристократичному суспільстві правил поведінки; **2.** Про людину, яка відзначається вишуканістю одягу і манер [62,

II, 262]. Ці дефініції є результатом розширення лексичного значення лексеми. В англійській казці «The three sillies» не є головним констатація факту, що герой є вишуканим в одязі чи манері поводитися. Oxford Wordpower Dictionary засвідчує, окрім двох зазначених, третє визначення, яке є, на нашу думку, давнішим: *gentleman* – це заможний чоловік з високим соціальним становищем і який володіє великою кількістю земель [72, с. 308]: *Once upon a time there was a farmer and his wife who had one daughter, and she was courted by a gentleman* (Колись жили фермер і дружина, які мали одну дочку, до якої залицявся джентльмен) [82].

Лексема *сквайр* зафіксована лише в одній англійській казці «The princess of Canterbury». Тлумачний словник подає таке визначення: «*сквайр* – скорочена форма англійського дворянського титулу – есквайра» [62, IX, 257]: *The king issued a decree that whoever would watch one night with his daughter, and neither sleep nor slumber, should have her the next day in marriage; but if he did either he should lose his head. Many knights and squires attempted it, but ended in losing their lives* (Цар видав указ, що хто витримає не спати одну ніч, той отримує у дружини його дочку наступного дня; але якщо він засне, то він втратить голову. Багато лицарі і сквайрів намагалися, але втратили свої життя) [82].

У текстах українських народних казок трапляються випадки, коли жінка теж виділяється високим статусом, але цей соціальний статус вона набула завдяки своєму чоловіку, тобто дружина долучалася у такий спосіб до пошани, якою був оточений в чоловічо-орієнтованому суспільстві її чоловік. Серед таких номінацій: *цариця*, *царівна* (*цариця*), *королівна*, *князівна*, *панночка*. Ці лексеми утворилися суфіксальним способом від лексем чоловічого роду: *Як увійшла дівчина в церкву, так церкву й осяяла. Люди аж не отямляться з дива: «Чи вона князівна, чи королівна? Ще такої не бачили»*

[81, с. 338]. В англійських казках використовуються й інші слова: *lady* / *леді*, *princess* / *принцеса*, *queen* / *королева*, *countess* / *графиня*. Варто зазначити, що в англійських текстах лексем, які вказують на статус чоловіка, і лексем, що вказують на статус жінки, однакова кількість: по п'ять одиниць. В українських ми виявили сім найменувань для чоловіків і шість для жінок. Це можна пояснити тим, що українська мова багата на словотвірні синоніми: *князь*, *князевич*, *князенко*.

До цієї ж групи ми віднесли лексеми, які вказують на низький соціальний статус. В англійських текстах не виявлено таких номінацій, а в українських було виділено чотири лексеми. Частотність таких номінацій становить лише десять відсотків від кількості номінацій у цій групі або півтора відсотки від загальної частотності всіх номінацій: *бідняк* – 7 разів; *мужик* – 5 разів; *селянин* – 3 рази; *простак* – 1 раз: *Не знаєш ти, царю, як бідняк уміє газдувати. Він годує воші, а потім їх панам продає за великі гроші* [81, с. 382]; *Зганьбився, що простак його перебрехав* [81, с. 382].

Група номінацій на позначення осіб за родом занять і професією не є численною, але цікавою з погляду виявлення гендерних асиметрій. Варто зауважити, що у цій групі прослідковується кількісна перевага чоловічих професій, як в українських, так і в англійських народних соціально-побутових казках. Так, в українських текстах нараховуємо тринадцять назв чоловічих професій (*економ*, *сенатор*, *генерал*, *чумак*, *десятник*, *вояк*, *кухар*, *розбійник*, *вівчар*, *купець*, *кучер*, *слуга*, *свинар*) і одну жіночу, а в англійських казках – 11 чоловічих (*farmer* / *фермер*, *servant* / *слуга*, *miller* / *млинар*, *professor* / *професор*, *coachman* / *кучер*, *knight* / *лицар*, *shepherd* / *пасхух*, *cobbler* / *швець*, *hunter* / *мисливець*, *merchant* / *купець*, *cook* / *повар*) і теж тільки одну жіночу професію. Цікаво, що для жінок це єдина професія в обох випадках – *служниця* / *servant*: *Кучер* слухав, слухав, а далі і каже: «Но-о,

гніді, скоро вже і міст той, що під брехунами ламається» [81, с. 386]; *So the wedding was kept in great triumph, and the poor shepherd became a king's son* (Так весілля було тріумфальне, і бідний пастух став сином короля)[82].

У творах відбувається трансформація стереотипних гендерних образів. На зміну уявленням про обов'язкову жіночу хазяйновитість в ХХІ столітті приходить інтерес до освіти і різних сфер суспільного життя, успішності кар'єри, підвищення соціального статусу в репрезентації фемінінних образів. Традиційна лінія чоловічого домінування дещо трансформується, спостерігається навіть певна зміна соціальних ролей, яка поступово займає свої позиції і в мовному дискурсі [15]. Все частіше чоловічі стереотипи можна помітити в жіночих образах. Поряд з поняттям «жінка» використовуються характерні визначення, властиві ще недавно чоловікам.

В образах у текстах англійських літературних казок ХХІ століття, простежується трансформація традиційних маскулінних стереотипних ролей міфологічних образів. Наприклад, казковий Дракон - характерний стереотипний маскулінний герой від кінця ХІХ - початку ХХ століття з яскраво вираженими маскулінними рисами жорстокої і всесильної істоти стає простою беззахисною домашньою твариною, яка вимагає турботи і охорони:

"They looked at the dragon. It had grown three times in length in just a week. Smoke kept furling out of its nostrils. Hagrid hadn't been doing his gamekeeping duties because the dragon was keeping him so busy. "I've decided to call him Norbert," said Hagrid, looking at the dragon with misty eyes (у сучасних англійських літературних казках драконів вирощують як домашніх тваринок).

Також прослідковується переосмислення традиційних міфологічних стереотипних уявлень. Ті самі гобліни живуть і поводять себе по-іншому, вони освідченні, інтелігентні та керують банками у чарівних країнах, які є

прикладом стереотипних уявлень про чоловіків, як надійних та розумних працівників: *“Wizards have banks?” — “Just the one. Gringotts. Run by goblins. ... Goblins? ... Never mess with goblins, Harry. Gringotts is the safest place in the world for anything yeh want ter keep safe — ‘cept maybe Hogwarts”* [105].

Дж. Роулінг намагається зламати традиційні гендерні стереотипи, описуючи пригоди і подорожі фемінних героїв (вважається, що подорожі і пригоди притаманні героям-чоловікам, в той час, коли для жінок характерний осілий спосіб життя). Тому дівчата відповідно до казкового сюжету не бояться подорожувати і виявляють бажання боротись зі злом на рівні з юнаками, вони сміливі і рішучі, а з їхньої поведінки можна виділити чоловічий характер: *“Meanwhile, we went to Godric's Hollow and, let's think, what happened there, Harry? Oh yes, You-Know-Who's snake turned up, it nearly killed both of us and then You-Know who himself arrived and missed us by about a second”* (Герміона згадує подорож до Годрикової долини).

Зважаючи на те, що казки – це уламки прадавньої слов'янської міфології, важливо, що в казках образи жінок і чоловіків є діаметрально протилежні: чоловіки - хоробрі, сильні, вперті, горді, мужні, агресивні, а жінки - лагідні, добрі, зовні красиві, поступливі, емоційні, працьовиті, хазяйновиті (Додаток А). Якщо порівняти зображення головного героя з британської казки «The Adventures of Jack the Giant-Killer»: «This young man was very strong, brave and clever» [99], та казки «Catskin», де описується героїня лише з погляду її зовнішньої краси і ні слова про її розумові здібності: «She grew up very beautiful, with lovely golden hair» [99]. Додаток А

У британських народних казках наявні усі основні типи жіночих персонажів: дівчина, дружина, мати. Також представлено багато епітетів для окреслення зовнішньої краси дівчини. Ці епітети, як правило, і є більш різноманітними, деталізованими і яскравими, ніж епітети, що

використовуються для змалювання чоловічої зовнішності: a beautiful princess, a lovely face, golden hair, a sweet voice. Зовнішність чоловіка змальовується умовно, у загальних рисах. В основному побутує не більше п'яти сталих епітетів у британських казках і їхнє значення узагальнене, а вживання обмежене: a handsome gentleman, a good-looking young fellow. Це пояснюється тим, що для чоловіка є більш важливими його фізична сила, розум, кмітливість, а не зовнішність.

Крім цього, для британської казкової дівчини важливими є й інші атрибути, вироблені патріархальним суспільством. Дівчина повинна вміти робити суто жіночу роботу, тому і завдання, які їй дають, теж пов'язані з хатньою роботою. Жінки проходять випробування, що є елементом ініціації. Наприклад, у британській казці «Tom Tit Tot» король одружується з дівчиною, яку він навіть і не бачив, тільки через те, що вона добре пряде. Винятком є прохання дістати чудодійну річ у небезпечному місці: у казці «Molly Whuppie» треба вкрасти у велетня-людожера меч, гаманець і кільце. Перемагає дівчина завдяки своїй кмітливості, витримці та сміливості, а також тонкому стану, легкості прудкості, що стають перевагою над чоловічою силою, неповороткістю: "She ran, and he ran, till they came to the Bridge of One Hair. She ran lightly over, but he couldn't...".

Цікаво, що у кінці казки Моллі одружується з сином короля, тобто це і є її винагорода: «After that the king says to Molly: «Molly, you are a clever girl, but if you would do better yet, and steal the giant's ring that he wears on his finger, I will give you my youngest son for yourself». Molly said she would try». Ця кінцівка не є традиційною для фольклорної спадщини. У народних казках навпаки жінка виступає винагородою для героя-чоловіка. Але все ж таки це є скоріше винятком з правила.

Таким чином, усі жіночі завдання британських жінок у казках мають реалістичний характер, здебільшого вони дрібні, пов'язані з хатньою роботою дівчини.

Чоловічі завдання мають зовсім інший характер. Герой повинен продемонструвати хоробрість, мужність, фізичну силу. Іноді виконати випробування неможливо без допомоги чарівних предметів, які додають героєві надлюдських можливосте. Іноді завдання полягає у відгадуванні загадок.

Після перевірки як фізичних, так і розумових здібностей герой отримує винагороду. Важливою і бажаною для чоловіка винагородою за перемогу є подарунок замка, земель та принцеси-нареченої (але це є одним із способів підвищити власний статус, отримати респектабельний титул). Гендерна несумісність виявляється при аналізі цілей головних героїв – представників різних статей. Герої-чоловіки виконують завдання з метою звільнити свій край від загарбників, велетнів, злої сили тощо. Іноді вони відверто заявляють про бажання прославитися, завоювати повагу інших. Метою казкової героїні є єдине бажання – вийти заміж.

«Seeing Jack carrying the donkey on his shoulders, she began laughing for the first time. As a reward, the king married her to Jack and they lived happily ever after».

Формула «go into the world to seek his fortune» є гендерно маркованою, отже вона наявна майже в кожному сюжеті, де головним героєм постає чоловік. Природньо, що в народних казках винятково чоловіки в певному віці мають обов'язково йти шукати щастя і долати перешкоди: «... *as he was no use at home, he had better go seek his fortune...*» або «*the young man went into the world to seek his fortune*». Ще один приклад: «... *Jack was once so unhappy*

at home through his father's ill-treatment, that he made up his mind to run away and seek his fortune ...» [99].

Отже, гендерний підхід уможлиблює виявити соціальне конструювання відносин між статями в суспільстві. В українських казках чоловіки представлені в 80% назв, жінки – лише в 17,5 % назв, що дозволяє зробити висновок про нав'язування стереотипу про другорядність жіночих соціальних ролей. Крім того, персонажі казок є трансляторами гендерних стереотипів. Для жіночих образів пропонується єдина модель ідентифікації – сім'я. Чоловічі образи мають набагато більший вибір, а сімейна роль для них другорядна. Казкові персонажі жіночої статі в господарських видах діяльності (на роботі в полі, вдома) активні, і навіть домашня робота цінується на рівні з чоловічою. Крім того, частина жіночих персонажів має свободу вибору нареченого. Найбільш цінними рисами жіночого характеру є працьовитість, доброта, лагідність.

Чоловічий образ демонструє активну, ініціативну позицію, виявляє силу і витривалість, спритність у боротьбі зі злими силами, вміння досягти перемоги у боротьбі з ворогом. Чоловічі персонажі соціально активні, борються не тільки у своїх інтересах, а й в інтересах народу.

Проаналізувавши народні казки українців та англійців, ми дійшли висновку, що гендерно марковані персонажі народних соціально-побутових казок постають у тексті не як проста репрезентація двох статей, а саме як соціоспецифічні уявлення про чоловіка та жінку, де чоловік постає як головна діюча активна особа, а героїні казок демонструють пасивну роль дружини – матері, тобто казки репрезентують типові, очікувані та бажані особисті якості, моделі поведінки, соціальні ролі, що одночасно залучають увесь спектр стереотипних лінгвокультурних асоціацій, пов'язаних з маскуліністю та фемінністю.

ВИСНОВКИ

У цій роботі під гендером розуміється соціокультурне поняття, пов'язане з приписуванням індивіду певних якостей і норм поведінки на підставі його біологічної статі. В гендерній лінгвістиці розрізняють два напрямки, перший займається дослідженням гендерних асиметрій в системі мови, а другий – дослідженням специфічних особливостей чоловічого та жіночого мовлення і ширше – комунікативної поведінки. Наше дослідження виконане в ракурсі другого напрямку [16].

Крім цього, у вивченні чоловічого та жіночого мовлення виділяються два підходи. Відповідно до першого підходу, в мові і мовній поведінці чоловіків і жінок виділяються особливості, приписувані тому чи іншому гендеру. Відповідно до другого підходу, відмінності в чоловічій і жіночій мові не є істотними, а використання мови чоловіками і жінками залежить не тільки від гендерних відмінностей, що визначається соціальним і ситуативним контекстом, а також індивідуальними особливостями мовця.

Під стереотипом розглядаються судження, в загострено спрощеній і узагальнюючій формі, з емоційним забарвленням приписують певній соціальній групі властивості або установки, а також когнітивні, ментальні та поведінкові особливості, характерні даній групі [16].

Під гендерними стереотипами розглядаються культурно і соціально обумовлені думки і пресупозиції про якості, атрибути і норми поведінки представників обох статей і їх відображення в мові [15]. Гендерні стереотипи пов'язані з мовним вираженням фемінінності і маскулінності, але не обов'язково ідентичні їм. Гендерні стереотипи можуть бути обчислені за даними мови; вони виявляють як стабільність, так і певну мінливість і динаміку [15]. Можна припустити, що в різних культурах і мовах

спостерігаються різна динаміка гендерних стереотипів і якісна зміна в емоційно-оціночному компоненті гендерних стереотипів.

Позиціювання персонажів як жіночих, так і чоловічих досягається не тільки вказівкою на гендерну приналежність через анафоричні займенники третьої особи, але і в рамках всього гендерного дисплея, що реалізує концептуальний простір гендеру як фрагмента знання про соціальну реальність, в якому відображена специфіка існування двох біосоціальних груп.

Отже, гендерний підхід уможливив виявити соціальне конструювання відносин між статями в суспільстві. В українських казках чоловіки представлені в 80% назв, жінки - лише в 17,5 % назв, що дає змогу дійти висновку про нав'язування стереотипу щодо другорядності жіночих соціальних ролей. Крім того, персонажі казок є трансляторами гендерних стереотипів. Для жіночих образів пропонується єдина модель ідентифікації – сім'я. Чоловічі образи мають набагато більший вибір, а сімейна роль для них другорядна. Казкові персонажі жіночої статі в господарських видах діяльності (на роботі в полі, вдома) активні, і навіть домашня робота цінується на рівні з чоловічою. Крім того, частина жіночих персонажів має свободу вибору нареченого. Найбільш цінними рисами жіночого характеру є працьовитість, доброта, лагідність.

Чоловічий образ демонструє активну, ініціативну позицію, виявляє силу і витривалість, спритність в боротьбі зі злими силами, вміння досягти перемоги у боротьбі з ворогом. Чоловічі персонажі патріотичні й соціально активні, борються не тільки в своїх інтересах, а й в інтересах народу.

Знайомство з образами казкових героїв дає змогу пізнавати важливу гендерну інформацію; ідентифікувати себе з героями казки, тим самим засвоюючи моделі тендерної поведінки. Наскільки корисною для

майбутнього життя може бути така модель поведінки - питання, яке потребує відповіді. Цілком ймовірно, що гендерні стереотипи існують досі тому, що вони впливають на нас з раннього дитинства.

Проаналізувавши художній дискурс, зокрема народні казки українців та англійців, ми дійшли висновку, що гендерно марковані персонажі народних соціально-побутових казок постають у тексті не як проста репрезентація двох статей, а саме як етнокультурні уявлення про чоловіка та жінку, де чоловік постає як головна діюча активна особа, а героїні казок демонструють пасивну роль дружини – матері, тобто казки репрезентують типові, очікувані та бажані особисті якості, моделі поведінки, соціальні ролі, що одночасно залучають увесь спектр стереотипних лінгвокультурних асоціацій, пов'язаних з маскулінністю та фемінністю. Перспективою вивчення категорії гендеру у міжкультурному ракурсі є дальша систематизація гендерних ознак у встановленні подібностей та відмінностей етноспецифіки функційних виявів комунікативної поведінки в слов'янських та германських мовах для підняття ефективності міжкультурної взаємодії, зокрема в ракурсі перекладознавства.

СПИСКИ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абубикирова Н. Что такое «гендер»? *Общественные науки и современность*. 1996. № 6. С. 123 – 125.
2. Агеева В. П. Українська гендерна культурологія. *Основи теорії гендеру*: навч. посіб. за ред. М. М. Скорика. Київ : К.І.С., 2004. С. 446 – 456.
3. Андрійченко Ю. В. Гендерна маркованість одиниць мови. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики* : зб. наук. пр. Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. Вип. 20. С. 3 – 9.
4. Антинескул О.Л. Гендер как параметр текстообразования. Пермь: ПГУ, 2000. 257 с.
5. Антонюк О.В. Лексичні засоби створення чоловічих та жіночих образів в історичному романі В. Шкляра «Маруся». *Записки з українського мовознавства*. 2015. Вип. 22. С. 71-85. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2015_22_9 (дата завершення: 21.09.2021).
6. Архангельська А. М. Формальне вираження категорії маскулінності : взаємодія родової редистрибуції і родової транспозиції. *Мовознавство*. 2011. №1. С. 29 – 42.
7. Бакушева, Е. М. Особенности эмоциональной речи мужчин и женщин / Е. М. Бакушева // Язык и эмоции : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 32–37.
8. Беляєва Н.В. Трансформации готического хронотопа в русской литературе // Русская литература. Исследования: Русская литература накануне третьего тысячелетия – К., 2002. – Вып. 3 С. 51– 55.
9. Бессонова О. Оценочные стереотипы в контексте гендерных исследований. *Нова філологія*. 2001. № 1 (10). С. 41 – 58.

- 10.Болонева М. Л. Концепты woman и man в дискурсе сказки / М. Л. Болонева. *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*. 2014. № 1 (26). С. 41– 49.
- 11.Буяр І. Є. Гендерна лінгвістика : здобутки та перспективи. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2007. Вип. 4. С. 287 – 290.
- 12.Вахрамаева А.С. Гендерно-ориентированные высказывания в современном английском языке: на материале женской прозы: дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук / Анна Сергеевна Вахрамаева – Санкт-Петербург, 2009.– 193 с.
- 13.Вілкова О. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2005. 18 с.
- 14.Вілкова О.Ю. Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів. *Український соціум*. 2004. № 3 (5). С. 28-33.
- 15.Воронцов Д.В. Гендерная социализация. *Гендерная психология : хрестоматия* / сост. Е. Е. Ли. – Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 2010. С. 83 - 87.
- 16.Гендер і культура: зб. ст. / упоряд.: В. Агєєва, С. Оксамитна К.: Факт, 2011. 224 с.
- 17.Гендерний підхід у викладанні суспільно-гуманітарних дисциплін. *Матеріали до обласного науково-теоретичного семінару*. Укладач: В. Ханас. Тернопіль, ТОКІППО, КавкАзія, 2005. 61 с.
- 18.Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. К.: Інститут соціології НАН України, 2007. С. 4-5.

19. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. К.: Інститут соціології НАН України, 2007. с. 104-105.
20. Гідденс Е. Соціологія. Пер. з англ. Шовкун В., Олійник А. К.: Основи, 2005. 632 с.
21. Гнатенко П. І. Український національний характер. Київ : ДОК К, 1997. 106 с.
22. Годзь Н. Б. Культурні стереотипи в українській народній казці: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.04 / Н.Б. Годзь; Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. Х., 2004. 19 с.
23. Головащенко І. О. Становлення теорії гендеру. Основи теорії гендеру : навч. посіб / за ред. М. М. Скорика. Київ : "К.І.С.", 2004. С. 79 –108.
24. Горошко Е. И. Гендерные особенности электронной коммуникации в Интернете / Е. И. Горошко // Право і Безпека. - 2005. - Т. 4, № 6. - С. 189-192. – URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2005_4_6_54
25. Горошко О. І., Галунова Н. М. Гендерно маркована лексика. *Учёные записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского*. Серія «Філологія». №19 (2). 2006. С. 99 – 102.
26. Грабовська І. Чи довго ще квилити «чайці-небозі», або Знов про жіночність України. *Сучасність*. 2005. № 5. С. 99 – 114.
27. Григоренко Ю. В. Специфіка формування гендерних стереотипів. URL : <http://sjournal.cdu.edu.ua/base/2008/v3/v3pp152153.pdf> (дата звернення : 20.09.2021) .
28. Дегтярьова Т. О. Особливості жіночого мовлення в гендерному аспекті : (на матеріалі англійської, української та російської мов). *Вісник СДУ. Серія : Філологічні науки*. 2004. №1 (60). С. 46 – 52.

- 29.Деркачева Л.В. Специфика гендерной идентичности мужчин// Матер. II междунар.научно-практ. конф. "Теория и практика гендерных исследований в мировой науке" / Научно-изд.центр "Социосфера".- Пенза-Махачкала-Ереван, 2011. - С. 78-84.
- 30.Дороніна Т. Гендерний напрямок в літературознавстві. Гендерний розвиток у суспільстві (Конспекти лекцій) : посібник / за ред. К. М. Лемківського. Київ : Фоліант, 2005. С. 283 – 351.
- 31.Ермакович С. П. Гендерные исследования в российском языкознании [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/gendernye-issledovaniya-v-rossiyskom-yazykoznanii/viewer>
- 32.Єрмолаєва Т.В. Гендерні стереотипи у сучасному українському суспільстві. *Вісник університету імені А. Нобеля*. 2017. № 1. С. 92 – 96.
- 33.Єфименко В. Сучасні підходи до аналізу казок [Електронний ресурс]. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 48. С.186-188. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2014_48_59
- 34.Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. за ред. А. П. Загнітка. Київ : Академія, 2009. 264 с.
- 35.Зборовська Н. Феміністичні роздуми : На карнавалі мертвих поцілунків. Львів : Літопис, 1999. 366 с.
- 36.Здравомыслова Е., Герасимова Е., Троян Н. Гендерные стереотипы в дошкольной детской литературе: русские сказки. *Феминистский журнал Преображение*. 1998. № 6. С. 65-78.
- 37.Земская Е.А., Китайгородская М.В., Розанова М.М. О чем и как говорят женщины и мужчины // *Русская речь*. №1, 1989. С. 42-46.

- 38.Зінзюк Л.А. Гендерні стереотипи та особливості становлення і самореалізації особистості. *Всеукраїнський конкурс науково-дослідницьких робіт з гендерної проблематики*. К, 2007. С. 199.
- 39.Каропова Э. Влияние гендерных стереотипов на восприятие в современном обществе // <http://psyfactor.org/lybr74.htm> [19/12/09; 12:20]
- 40.Кирилина А. В. Гендер : лингвистические аспекты. Москва, 1999. 180 с.
- 41.Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/kis.htm> [17/11/09; 12:15]
- 42.Коваленко К. Усвідомлення гендерних стереотипів в «життєвих сценаріях» як можливості створення гармонійної сім'ї. Київ: Основи, 2007. 199 с.
- 43.Колосова О.А. Когнитивные основания языковых категорий (на материале современного английского языка) : дис. ... д-ра филол. наук / О.А. Колосова. – М. : [б.и.], 1996. – 356 с.
- 44.Кон И.С. Мальчик – отец мужчины: «WebKniga», 2009. –598 с.
- 45.Кордонєць О. Феміністичний дискурс прози Богдана Лепкого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2010. С. 39 – 43.
- 46.Космеда Т. А., Карпенко Н. А., Осіпова Т. Ф., Сіліонович Л. М., Халіман О. В. Гендерна Лінгвістика в Україні : історія, теоретичні засади, дискурсивна практика : колект. моногр. / за ред. Т. А. Космеди. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди ; Дрогобич : Коло, 2014. 472 с.
- 47.Костикова И. В. Введение в гендерные исследования : учеб. пособ. для студ. Москва : Аспект Пресс, 2005. 255 с.
- 48.Коттгофф Х. Гендерные исследования в прикладной лингвистике. *Гендер и язык*. Московский гос. лингвистический ун-т; Лаборатория

- гендерных исследований. Москва : Языки славянской культуры, 2005. С. 563 – 623.
49. Крейдлин Г. Невербальная семиотика. Язык тела и естественный язык М. : Новое литературное обозрение, 2002 – 592 с.
50. Кривоший О. Жінка в суспільному житті України за козацької доби. Київ : Либідь, 2004. 328 с .
51. Кричевская Л. И. Портрет героя : пособ. для учителей-словесников и студ. гуман. вузов. Москва, 1994. 255 с.
52. Крутікова Н. Є. Майстер української прози. Твори в 2-х томах / І. С. Нечуй-Левицький. Київ, 1977. С. 5 – 24.
53. Купцова Т. Концепт фемінінності в творчості Володимира Винниченка в контексті дослідження проблем гендерної рівності. *Українознавчий альманах : спецвыпуск*. Київ ; Мелітополь, 2010. С. 28 – 33.
54. Лавріненко Н. Гендерні відносини в українській родині [Електронний ресурс] *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 1. С. 138-162. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2010_1_11
55. Ланчевська А. Гендерна ідентифікація в студентському середовищі сучасної України. *Пошуки гендерної паритетності: український контекст* / Упорядник та загальна редакція: І. Грабовська. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. С. 89-97.
56. Левченко О., Бутельський Я. Гендерні особливості української художньої прози (за даними аналізу частотності колокацій у текстах 60-80-х та 2000-х років) ХХ-ХХІ століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі: монографія. Оломоуць, 2016. 322 с.
57. Луценко Є. Гендерні стереотипи рольових функцій жінки та чоловіка в умовах трансформації українського суспільства очима молоді. *Пошуки*

- гендерної паритетності: український контекст.* / Упорядник та загальна редакція: І. Грабовська. Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. С. 79-88.
58. Люсин В. Особость архетипов женского / девичьего успеха в русской сказке. *Общественные науки и современность*. 2000. № 4. С. 88 – 102.
59. Макарова Г. А., Макаров В. В. Сценарии персонального будущего. М.: Академический проект, 2008. 382 с.
60. Малахова О. А. Гендер у сучасній українській лінгвістиці : джерела й перспективи. Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії : зб. матеріалів Міжнародної наук.-практ. конф., 27-29 квітня 2011 р. Тернопіль, 2011. С. 366 – 369.
61. Маслова Ю. П. Мовна репрезентація гендеру. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. Острог : Вид-во НАУ «Острозька академія», 2009. Вип. 12. С. 224 – 233.
62. Мелетинский Е.М. Герой волшебной сказки. М.-СПб. : Академия Исследований Культуры, Традиция, 2005. 240 с.
63. Мельник Г.С. Стереотип, формирование стереотипов в процессе массовой коммуникации // psyfaktor.org/lib/stereotype1.html [28/12/09; 22:13]
64. Мельник Т. М. Гендер як наука та навчальна дисципліна. Основи теорії гендеру : навч. посіб. / за ред. М. М. Скорика. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 10 – 29.
65. Меншій А. М. Гендерні стереотипи у творчості М. Коцюбинського та М. Івченка. *Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського* : зб. наук. пр. Миколаїв, 2013. С. 150 – 155.

- 66.Мороз О.А. Гендерні стереотипи у фразеології (на матеріалі фразеологічних конотацій чоловічих і жіночих особових імен). *Вісник МДГУ. Серія Філологія*. 2010. №3. С. 82 – 87.
- 67.Мосьпан Ю. Гендерні стереотипи в сучасному українському суспільстві. Славута: зб. наук. пр URL : <http://slavutajournal.com.ua/arxiv-nomeriv/slavuta-vipusk-4-5-2011/genderni-stereotipi-v-suchasnomu-ukra%D1%97nskomu-suspilstvi/> (дата звернення 24.09.2021).
- 68.Надвинична Т. Основи гендерної рівності. *Гендерний розвиток у суспільстві : конспекти лекцій*. Київ : Фоліант, 2005. С. 7 – 46.
- 69.Нелюба А. М. Інноваційні зрушення в українському жіночому словотворі. *Лінгвістика*. 2011. № 2 (23). С. 49 – 59.
- 70.Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім'я. Дві московки. Кайдашева сім'я. Київ, 1956. С. 65 – 212.
- 71.Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. Київ : Обереги, 1992. 88 с.
- 72.Носков В., Носкова О. Гендерные основы латеральных препятствий андрогинным устремлениям личности. *Діалог цивілізацій: роль і місце латентних структур в управлінні світом*. К. : МАУП, 2005. С. 256-261.
- 73.Оксамитна С. М. Гендерні ролі та стереотипи. *Основи теорії гендеру*. Київ : «К.І.С.», 2004. С. 157 – 181.
- 74.Орлова Т. В. Історія сучасного світу (XV-XXI ст.). К. : Вікар, 2007. 552 с.
- 75.Осіпова Т. Ф. Вербалізація маскулінних і фемінних стратегій і тактик невербальної комунікації. *Лінгвістичні дослідження*. № 38. 2014. С. 188 – 194.

- 76.Павлюк С. П. Українське народознавство : навч. посібн. / за ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. Львів : Фенікс, 1994. 608 с.
- 77.Панченко В. Дві повісті Івана Нечуя-Левицького : «Хмари», «Кайдашева сім'я». *Дивослово*. 2003. № 8. С. 10 – 15.
- 78.Погребна В.Л. Гендерні студії в літературознавстві : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2008. 222 с.
- 79.Попова З.Д., Стернин И.А. Семантико-когнитивный анализ языка : Научное издание. Воронеж, 2007, – 250 с.
- 80.Потапов В.В. Дифференциация русской звучащей речи с учетом гендерного фактора в журнале Вестник Московского университета. Серия 9 : Филология, Изд-во Моск. ун-та (М.), № 6, с. 70-79.
- 81.Приходькіна Н. Проблема формування гендерної культури української молоді. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. 204 с.
- 82.Пугач В. Гендерні стереотипи східних слов'ян : народні прислів'я та приказки. *Вивчаємо українську мову та літературу* : наук. -метод. журнал. 2007. № 11. С. 36 – 39.
- 83.Пушкарьова Н. Від «Жіночих студій» до «Гендерних досліджень», від історичної фемінології до гендерної історії / Гендерний підхід: історія, культура, суспільство. Під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. С. 15–45.
- 84.Радіо Свобода / Radio Free Europe [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.svoboda.org
- 85.Романенко В. Гендерні стереотипи в українських та англійських народних чарівних казках. *Філологічні студії: збірник наукових статей студентів філологічного факультету* / ОНУ ім. І.І. Мечникова, Філол. фак. - Одеса: ОНУ ім. І.І. Мечникова, 2013. Вип. 4. С. 114-118.

Режим доступу:

<http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/5083/1/114-118.pdf.pdf>.

86. Рудюк Т. В. Вербалізація концептів ЧОЛОВІК, ЖІНКА в українській фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 20 с.
87. Савчук Б. Українська етнологія : навч. посіб. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. 559 с.
88. Сидельникова Л. В. Проблема бінарної опозиції у сучасній гендерній лінгвістиці. *Проблеми семантики слова, речення та тексту* : зб. наук. пр. Київ, 2006. Вип. 17. С. 319 – 324.
89. Скорик М. М. Основи теорії гендеру : навч. посіб. Київ : «К.І.С.», 2004. 536 с.
90. Слінчук В. В. Соціальна типізація гендерних стереотипів у мові ЗМІ // <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1356> [19/12/09; 20:09]
91. Ставицька Л. О. Мова і стать. *Критика*. 2003. № 6. С. 29 – 34.
92. Ставицька Л. О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні. *Мовознавство*. 2008. № 2 – 3. С. 236 – 246.
93. Ткалич М. Г. Типологія гендерних стереотипів особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 2. С. 47 – 52.
94. Українські народні казки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ukrnarkaz.narod.ru>
95. Храбан Т. Є. Теоретичне осмислення концепту "жінка" у лінгвістиці. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики* : зб. наук. пр. Київ, 2014. Вип. 25. С. 473 – 481.

96. Четверикова В.С. Грамматическая реализация гендерной специфики (на материале текстов Дж.Роулинг о Гарри Поттере): дис. на соискание ученой степени кандидата филологических наук. / Виктория Николаевна Четверикова –Иваново, 2019. – 157 с.
97. Чухим Н. Гендерні відмінності у становленні моральних цінностей чоловіків та жінок // <http://www.gendercentre.org.ua/index.htm> [19/12/09; 12:50]
98. Шпанер Л. Образ жінки у телерекламі: погляд психолога // <http://www.mediaeco.franko.lviv.ua/zur-kryt/n5/spaner-obraz.htm> [7/02/10; 12:24]
99. Andrew Lang «The Blue Fairy» [Електронний ресурс]. URL :https://www.worldoftales.com/fairy_tales/Andrew_Lang_fairy_books/Blue_fairy_book/East_of_the_Sun_and_West_of_the_Moon.html#gsc.tab=0
100. Folk Tales of the British Isles. M.: Raduga Publishers, 2015. 368 p.
101. Gender Stereotypes in Literature and Education
// http://www.rri.ro/en_gb/gender_stereotypes_in_literature_and_education-2526339
102. Hnatiuk, L. The Functional and Pragmatic Peculiarities of the Anthropocentric Phraseological Units in Different Languages and Cultural Environments. Studies about languages, indexed and abstracted by SCOPUS. Kaunas University of Technology, edition 30, 2017. Pp.18-28.
103. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Vol. I. Oxford University Press, 2010.
104. J.K. Rowling «Harry Potter and The Deathly Hallows» [Електронний ресурс].
URL : <http://www.passuneb.com/elibrary/ebooks/Harry%20Potter%20and%20The%20Deathly%20Hallows.pdf>

105. J.K. Rowling «Harry Potter and The Goblet of Fire» [Электронный ресурс].
URL :http://www.apsmhow.org/Library%20Portal/index_htm_files/Harry%20Potter%20and%20the%20%20GOBLET%20OF%20FIRE.pdf
106. J.K. Rowling «Harry Potter and the Sorcerer's Stone» [Электронный ресурс]. URL : <https://eg4.nic.in/jnv/DFILES/EBOOKS/IR/Harry-potter-sorcerers-stone.pdf>
107. J.K. Rowling «Harry Potter and the Prisoner of Azkaban» [Электронный ресурс]. URL : <http://www.passuneb.com/elibrary/ebooks/HARRY%20POTTER%20AND%20THE%20PRISONER%20OF%20AZKABAN.pdf>
108. Lieberman M. Some Day My Prince Will Come: Female Acculturation through the Fairy Tale / M. Lieberman. *College English*. Vol. 34. № 3. 1972. Pp. 383-395.
109. Maccoby E., Jacklin C. The Psychology of Sex Differences. Stanford Univ. Press, 2011.
110. Matthews, J. L., 2007 Hidden sexism: Facial prominence and its connections to gender and occupational status in popular print media. *Sex Roles: A Journal of Research*, 57, 515-525.
111. Mr. Vinegar. English Fairy Tales by Joseph Jacobs. Режим доступа: <http://www.authorama.com/english-fairy-tales-8.html>
112. Patricia B. Campbell, Ph.D. Jennifer N. Storo. Girls Are... Boys Are... : Myths, Stereotypes & Gender Differences, 2015.
113. Robin Lakoff Language and Woman's Place. Cambridge University Press, 1975. Pp. 53-54

114. Weitzman L. The Divorce Revolution: The Unexpected Social and Economic Consequences for Women and Children in America. New York: The Free Press, 1985. Pp. XXIV, 504.

	Стереотипи XIX-XX ст	Стереотипи XXI
чоловіки	розумний, активний, сильний, сміливий, незалежний, впевнений в собі, мужній, оптимістичний, самовідданий, добрий, скромний, вдячний	діяльність якого пов'язана з змаганням, соціальною активністю, магією, сімейно-родинна роль годувальника не є вагомою.
жінки	розумна, активна, сильна, смілива, незалежна, впевнена в собі, красива, жіночна, сексуальна	займає керівні посади, має магічні здібності нарівні з чоловіками, сімейні аспекти не виділяються
чоловіки	освідченні, інтелігенті	надійні та розумні працівники
жінки	обов'язкова жіночна хазяйновитість	інтерес до освіти і різних сферах суспільного життя, успішна кар'єра, підвищення соціального статусу
чоловіки	Наприклад дракон змальовувався, як жорстока і всесильна істота	проста беззахисна домашня тварина
жінки	осілий спосіб життя	Подорожі стали невід'ємною частиною життя жінки